

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
“ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУЧАНД БА НОМИ АКАДЕМИК
БОБОҶОН ҒАФУРОВ”**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 809.155.0+802.0

ТКБ 81.2 Тоҷ+81.2 Анг.

Х-14

**АЙЮБЗОДА ХУРШЕДА
(ХОЛМАТОВА ХУРШЕДА АЙЮБҶОНОВА)**

**ИНЪИКОСИ КОНСЕПТИ “БОЙИГАРӢ” ВА “ҚАШШОҚӢ” ДАР
СИСТЕМАИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ**

Диссертатсия

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи
ихтисоси 6D 021300 – Забоншиносӣ (6D 021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-
таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)

Роҳбари илмӣ:

д.и.ф., профессор Саидзода Ҳ.А

ХУЧАНД - 2025

МУНДАРИЧА

Муқаддима.....	3
Тавсифи умумии таҳқиқот.....	7
БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ КОНСЕПТ.....	15
1.1. Забоншиносии когнитивии муосир ҳамчун илм.....	15
1.2. Чанбаи лингвофарҳангии робитаи забон ва фарҳанг.....	28
1.3. Усулҳои дифференсиалии таърифи концепт.....	35
1.4. Роҷеъ ба моҳияти тасвири олам.....	38
1.5. Ташаккули забоншиносии шинохтии ватаниву хориҷӣ.....	43
Хулосаи боби якум.....	53
БОБИ II. КОНСЕПТҲОИ “БОЙИГАРӢ” ВА “ҚАШШОҚӢ” ДАР СИСТЕМАИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	57
2.1. Шакли дохилии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”.....	57
2.2. Шарҳи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар луғатҳои этимологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	63
2.3. Ифодаи маъноии концепти “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	69
Хулосаи боби дуюм.....	87
БОБИ III. МАВҶЕИ КОНСЕПТҲОИ “БОЙИГАРӢ” ВА “ҚАШШОҚӢ” ДАР ФРАЗЕОЛОГИЯИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	91
3.1. Таҳлили мувофиқати номи концептҳои таҳқиқшаванда аз лиҳози лингвофарҳангӣ.....	91
3.2. Идиома манбаи асосии концептҳои таҳқиқшаванда.....	107
3.3. Нақши концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар ташаккули зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	116
3.4. Таркибҳои когнитивии фразеологии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”.....	123
3.5. Ҷараёни инкишофи концептҳои таҳқиқшаванда дар забони тоҷикӣ (дар охири XX).....	128
Хулоса.....	140
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ.....	150
Рӯйхати адабиёт.....	151
Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия.....	168
Замима.....	171

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Забоншиносии когнитивӣ яке аз бахшҳои муҳимми забоншиносӣ маҳсуб ёфта, масъалаҳои зиёди илми забоншиносии муосирро равшанӣ меандозад. Яъне, шоҳаи нави илми забоншиносии муқоисавӣ буда, масъалаҳои назарӣ ва амалиро мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Забоншиносии когнитивӣ самти забоншиносии, ки дар бораи робитаи забон ва шуур, нақши забон дар мафҳумсозии натиҷаҳои маърифати олам ва таҷрибаи инсоният, иртиботи қобилиятҳои маърифатии инсон бо забон ва шаклҳои робитаҳои байниҳамдигарии онҳо баҳс менамояд. Ба андешаи иддае аз донишмандон забоншиносии когнитивӣ самти байнисоҳавӣ буда, истилоҳи як қатор илмҳо мебошад [58, с. 208].

Омӯзиши равобити забон ва шуур мавзуи умумии забоншиносии шинохтӣ мебошад.

Забоншиносии шинохтӣ, яке аз самтҳои ҳолибтарин ва баҳсноки забоншиносӣ ба ҳисоб рафта, равандҳои равонӣ ва инъикоси забонии онҳоро меомӯзад.

Таҳқиқоти мазкур ба таҳлили яке аз ҷанбаҳои забоншиносии когнитивӣ консептҳои «**бойигарӣ**», «**wealth**» ва «**қашшоқӣ**», «**poverty**» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шуда, инчунин, ба муайян намудани арзишҳои умумифарҳангӣ бо мақсади таҳлил ва ошкор сохтани маънои ин консептҳо бар асоси фарҳангҳои тоҷикӣ ва англисӣ равона гардидааст.

Консепти “**бойигарӣ**” ва “**қашшоқӣ**”, “**richness**” and “**poverty**” борҳо мавзуи таҳқиқоти илмии забоншиносӣ гардида, мафҳумҳои мазкур ба сатҳи зиндагонии инсонӣ дахл дошта, муносибати одамонро дар ҷамъият муайян мекунад.

Консептҳои “**бойигарӣ**” ва “**қашшоқӣ**” қаблан дар забонҳои бошқирдӣ, чинӣ ва англисӣ мавриди қиёсу мақобала қарор гирифта, як

катор масъалаҳои забониро ҳаллу фасл намудаанд. Таҳқиқи ин мавзӯ дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ бори нахуст мавриди омӯзиш қарор гирифт.

Бо назардошти ин масъала муҳим будан ва мавриди баррасӣ ва омӯзиш қарор додани концепти “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”-ро дар низоми фразеологияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври зерин метавон арзёбӣ кард:

1. Мавзӯи мазкур дар забоншиносии тоҷик то айни замон ҳаматарафа мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор нагирифтааст, аз ин лиҳоз омӯзиши пурраи он имкон медиҳад, ки масоили марбут ба концептология дар забоншиносии муқоисавӣ ҳалу фасл гардад.

2. Пас аз Истиқлоли давлатӣ ҳамаи самтҳо ва ҷараёнҳои илми забоншиносӣ мавриди омӯзишу пажӯҳиши муҳаққиқон қарор гирифта истодаанд, аммо омӯзиши масъалаҳои ҷудогонаи концептология, махсусан, концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар фразеологияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то андозае аз мадди назари забоншиносон дур мондааст. Аз ин лиҳоз пажӯҳиши мазкур дар айни замон хеле мубрам арзёбӣ мегардад.

3. Мавқеи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикон ва англисзабонон хеле калон аст, аз ин лиҳоз муайян намудани ҷойгоҳи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”, “**richness and poverty**” дар фикру андешаи миллии қавмҳои тоҷику англис бисёр мубрам арзёбӣ мегардад.

4. Дар фарҳангномаҳо ва луғатҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавқеи вожаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” хеле калон аст ва муайян намудани ин гурӯҳи калимаҳо дар луғатномаву фарҳангномаҳои ин забонҳо барои пажӯишҳои минбаъда дар ин самт ёрӣ расонида метавонад. Концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар залбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда мавқеи муайянро ишғол

менамоянд, аз ин лиҳоз муайян намудани фарқияту умумияти маъноии онҳо дар дохили зарбулмасалу мақолҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз аҳаммият ҳолӣ нахоҳад буд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Асоси назариявии таҳқиқро омӯзиши ҷанбаҳои забонии мафҳумҳои “**бойигарӣ**” ва “**қашшоқӣ**” “**richness and poverty**” ташкил медиҳад. Дар ин бобат асарҳои илмӣ забоншиносони русу хориҷӣ, аз қабili Н.Д. Арутюнова, А. Вежбитская, Р. Якобсон, С.Г. Воркачев, В.И. Карасик, В.Г. Гак, Е.С. Кубрякова, А.А. Уфимсева, В. Колшанская ва ғайраҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Инчунин, ҳангоми омӯзиши мавзӯ мо ба асару мақолаҳои ба масъалаҳои тасвири забонии ҷаҳони қавмҳо бахшидаи муаққикон Б.А. Серебренников, Ю.С. Степанов, В.И. Постовалова, В.Н. Телия, Е.С. Яковлева ва муаққикони тоҷик М.М. Имомзода, Д. Искандарова, О. Қосимов, Ҳ. Мирзоев, Д. Азиззода, С. Раҳимӣ, З.Д. Мирзоева М.М. Имомзода ва дигарон таъя намудем.

Қайд кардан ҷоиш аст, ки таҳқиқоти Ю.С. Степанов “Константаҳо: фарҳанги маданияти рус” (1997), дар рушд ва таҳқиқи забоншиносии шинохтӣ нақши муҳим дорад.

Пажӯҳиши вобаста ба забоншиносии шинохтӣ ва концептология дар Тоҷикистон танҳо дар ибтидои асри XXI роҳандозӣ шудааст. Дар Тоҷикистон як қатор рисолаҳои илмӣ вобаста ба омӯзиши масъалаҳои концепт анҷом ёфтаанд. Масалан, О.Қосимов дар мавзуи “Воҳидҳои луғавии ифодакунандаи ҳайвонот ва гиёҳҳо дар “Шоҳнома”-и А. Фирдавсӣ” (2011), Х.Х. Мирзоев дар мавзуи “Майдони луғавӣ-семантикии “**horse/асп**” дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ” (2014), С.С. Раҳимӣ “Консепти “**хиёнат**” дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ” (2016), М.М. Имомзода “Хусусияти миллии объектикунонии забонии консепти “**оила**” дар системаҳои луғавӣ-фразеологӣ ва паремиологии забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ” (2017), Д. Азиззода

“Мафхуми “ишқ” дар воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” (2019) ва ғ. рисолаҳои номзадӣ докторӣ навиштаанд.

Дар баробари таҳқиқи концептҳо, як қатор рисолаҳои илмӣ низ ба ин мавзӯ бахшида шудаанд, ки ҳангоми омӯзиши мавзӯ мо тавонистем то андозае онҳоро мавриди омӯзишу пажӯҳиши хеш қарор диҳем, аз қабили: “Универсализм ва этноспесификизм дар репрезентатсияи забони макроконцепти “сарнавишт” (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ, арабӣ ва шуғнонӣ-рӯшонӣ)” аз М.Б. Давлатмирова (2019), “Майдони семантикии концепти “зебой” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” аз Н.К. Бойматова (2020) ва “Ҳамоҷинӣ категорияи концептуализатсияи тасвири забони ҷаҳон” (бар асоси маводди забонҳои русӣ, лаҳистонӣ ва тоҷикӣ) аз Н.И. Каримова (2020) ва ғайраҳо.

Дар баробари ин, концепт дар илми муосир ҳамаҷумла фаҳмиши муносиб ва шарҳи қисмат мувофиқро касб накардааст. Таносуби он бо мафҳум, сохторҳои когнитивӣ ва дигар заминаи категорияҳо, ҳамчунин, шаклҳои таҷассуми забонӣ гуногун фаҳмида мешавад, зеро усулҳои таҳлили концептуалӣ дар забоншиносии тоҷик то айни замон дуруст ба роҳ монда нашудаанд. Масъалаҳои алоқамандии раванҷҳои сохтор ва мазмун, ҷанбаҳои диахронӣ ва синхронӣ, омӯзиши муқоисавии онҳо дар доираи як ё якҷанд забонҳои дунё ҳалли ҳамаҷумла ҳамаҷумла наёфтаанд.

Нуктаҳои дар боло зикршуда назарияи забони концептҳои фарҳанг ва дурнамои онро дар таҷаҷҷули самти маърифатӣ-лингвофарҳангии парадигмаи антропосентрикӣ мефаҳмонад.

Яке аз соҳаҳои концептосфераи забони тоҷикӣ, ки ба ин тағйирот дучор шудааст, концептҳои «бойигарӣ», «wealth» ва «қашшоқӣ», «poverty» мебошанд. Ин концептҳо вақтҳои охир дар илми забоншиносии тоҷик мавқеи муҳимро касб намудаанд, аз ин лиҳоз таваҷҷуҳи забоншиносон низ ба омӯзишу пажӯҳиши онҳо зиёдтар гардида истодааст.

Муҳаққиқон Е.В. Бабаева, А.Н. Трибуханчик, П.А. Эфендиева хусусиятҳои фарҳангӣ-забонии муносибат ба моликият ва воҳидҳои фразеологиро ба маъноии “вазъи молиявии шахс”, мафҳумҳои “бойигарӣ ва қашшоқӣ”-ро аз рӯйи маводди забонҳои мухталиф баррасӣ мекунанд. Дар ин чода, мафҳумҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” ҳамчун феноменҳои забонӣ, когнитивӣ ва фарҳангӣ ҳанӯз инъикос нагардидаанд, иртиботи мутақобилаи бойигариву қашшоқӣ дар муқоиса бо забоншиносии фарҳангии англисӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Омӯзиши умумият ва хусусияти андешаҳо оид ба бойигариву қашшоқӣ барои тафаккури миллӣ муҳим аст, зеро ин концептҳо дар ин марҳилаи рушди ҷомеаи тоҷик як соҳаи ҳассоси иҷтимоии концептосфераро ифода мекунанд.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ.

Таҳқиқоти мазкур бо “Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.11.2020, №647)” “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.08.2019, №438)” иртибот дорад. Ҳамчунин, масъалаҳои таҳқиқи мазкур бо барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва мавзӯҳои илмӣ алоқаманд аст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Муайян намудани инъикоси концепти “бойигарӣ”-“қашшоқӣ” дар системаи фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Ҳадафи дигари рисола аз лиҳози мувофиқати номҳои концептҳо лингвофарҳангӣ, идиомахоро ба сифати концептҳои таҳқиқшаванда, паремиологизатсияи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”-ро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқ менамояд.

Вазифаҳои таҳқиқот. Масоили лингвофарҳангии равобити забону фарҳанг, ки концепт ва тасвирҳои оламро таҳлил мекунад, имкон медиҳад, ки муносибати инсон бо муҳити атроф ва арзишҳои фарҳангӣ дар забон ба таври амиқ ва муфассал таҳқиқ шаванд. Роҳҳои мухталифи таъйини мафҳумҳои “қашшоқӣ” ва “бойигарӣ” дар ин контекст вижагиҳои фарҳангӣ ва когнитивии воқидҳои забониро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Ҳамчунин, шакли дохилии концептҳо, андозаҳои дериватсионӣ (ҳосилшуда) ва парадигматикии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”, "richness" and "poverty" динамикаи концептҳои омӯхташударо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, сохторҳои когнитивие, ки ин концептҳо аз онҳо сарчашма мегиранд, таҳқиқ мекунад.

Ҳамчунин, барои амалӣ намудани мақсади гузошташуда иҷрои вазифаҳои зерин гузошта шуд:

- омӯзиши асосҳои назариявии таҳқиқи концепт дар забоншиносии муосир;

- таҳлили забоншиносии когнитивии муосир ҳамчун илм;
- таҳқиқи ҷанбаи лингвофарҳангии робитаи забон ва фарҳанг;
- баррасии усулҳои дифференсиалии таърифи концепт;
- омӯзиши моҳияти тасвири олам;
- омӯзиши ташаккули забоншиносии шинохтии ватаниву хориҷӣ.

- таҳқиқи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар системаи луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- таҳлили шакли дохилии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”;
- баррасии шарҳи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар луғатҳои этимологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- арзёбии ифодаи маҷозии концепти “бойигарӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

- омӯзиши мавқеи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар фразеологияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- корбасти мувофиқати номи концептҳои таҳқиқшаванда аз лиҳози лингвофарҳангӣ;

- таҳлили идиома дар таркиби концептҳои таҳқиқшаванда;

- омӯзиши нақши концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар ташаккули зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- баррасии таркибҳои когнитивии фразеологии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои муқоисашаванда;

- муайян намудани чараёни инкишофи концептҳои таҳқиқшаванда дар забони тоҷикӣ (дар охири асри XX).

Объекти таҳқиқот. Объекти диссертатсияи мазкур концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”, "richness " and "poverty" мебошанд.

Мавзӯи таҳқиқот. Ҷанбаи лингвофарҳангии тавсифҳои умумӣ ва хусусиятноки концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”, "richness" and "poverty" дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошанд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асоси назариявии тадқиқотро асарҳои забоншиносони маъруфи хориҷиву ватанӣ, аз ҷумла, Н.Ф. Алифференко, С.А.Асколдов, С.С.Алексеев, А.Н.Баранов, А.Н.Бабушкин, А.Вежбитская, С.Г.Воркачёв, В.В. Воробёв, В.З.Демянков, М.Чонсон, Д.О.Доброволский, В.В.Колесов, Е.С.Кубрякова, Дж. Лакофф, Д.С.Лихачёв, В.А.Маслова, М.Минский, З.Д.Попова, Ю.С. Степанов, И.А. Стернин, В.Н.Телия, Н. Маъсумӣ, И.Ҳасанов, Ҳ. Мачидов, Б. Камолиддинов, М.Қосимова, Д. Тоҷиев, С. Ҷаматов, Ҳ. Саидзода (Саидов Ҳ.), С.Раҳматуллозода, Н. Гадоев, Ф.Турсунов, З. Мухторов, А. Нозимов, П. Ҷамшедов, А. Мирбобоев, О. Қосимов О. Қосимов ва дигарон, ки онҳо ҷанбаҳои гуногуни лингвокултурология, забоншиносии когнитивӣ, назарияи концептро мавриди омӯзиш қарор доданд, ташкил медиҳад.

Ҳангоми омӯзиш ва таҳлил методҳои гуногуни таҳқиқот ба монанди усулҳои диахронӣ ва синхронӣ, таҳлили сохторӣ-семантикӣ ва когнитивӣ ба таври комплексӣ истифода шуданд. Дар рисола, инчунин усулҳои умумиилмӣ мушоҳида, тафсир ва амсиласозӣ ба кор бурда шудаанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот, аз он иборат аст, ки дар диссертатсия аввалин маротиба методи тафсирии таҳқиқи мафҳумҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”, **"richness" and "poverty"** таркибҳои этимологӣ, сохторӣ-маъноӣ ва когнитивӣ онҳо муайян карда шудааст.

Аввалин маротиба мутобиқати усулҳои ташреҳи луғавӣ ва фразеологӣ ин мафҳумҳо дар забонҳои қиёсшаванда ошкор карда шудаанд.

Инчунин, мувофиқати таркибҳои когнитивӣ, ки решаи ин мафҳумҳоро ташкил медиҳанд дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян гардидаанд.

Фарқият ва умумияти концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”, **"richness" and "poverty"** дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикон ва англисзабонон нишон дода шудаанд.

Ҳамчунин, дар натиҷаи омӯзиш чунин навгонии илмӣ падида омад:

- асосҳои назариявии таҳқиқи концепт дар забоншиносии муосир бо фарогирии таҳлили забоншиносии когнитивӣ муосир ҳамчун илм, ҷанбаи лингвофарҳангии робитаи забон ва фарҳанг, усулҳои дифференсиалии таърифи концепт, моҳияти тасвири олам, ташаккули забоншиносии шинохтии ватаниву хориҷӣ омӯхта шуд;

- бори аввал концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар системаи луғавӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо назардошти шакли дохилӣ, шарҳи концептологӣ дар луғатҳои этимологӣ ва арзёбии ифодаи маҷозии онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифт;

- бори нахуст мавқеи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар фразеологияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо фарогирии мувофиқати номи концептҳои таҳқиқшаванда аз лиҳози лингвофарҳангӣ; таҳлили идиома дар таркиби концептҳо, нақши концептҳо дар ташаккули зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва англисӣ, таркибҳои когнитивии фразеологии концептҳои мазкур дар забонҳои муқоисашаванда омӯхта шуд.

- аввалин маротиба чараёни инкишофи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забони тоҷикӣ (дар охири асри XX) муайян карда шуд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Ифодаҳои “бойигарӣ”- “richness”, (wealth) ва “қашшоқӣ”-poverty дар забонҳои номбурда вижагиҳои умумӣ ва хос доранд, ки ҳар кадоме ба равиши махсуси ташаккули маъно ва мундариҷаи забонҳои мазкур ишора мекунанд. Вижагиҳои умумӣ қишри ҳастаи мафҳумҳоро дар бар гирифта, вале онҳо дар навбати хеш аз таҷрибаи ашхос сарчашма мегиранд ва бештар аҳаммияти когнитивӣ доранд.

2. Метазабон, ки ҷиҳати шарҳу тавзеҳи концептҳои “бойигарӣ”- “richness”, (wealth) ва “қашшоқӣ”-poverty истифода мешавад, қисми асосиро аз қабili “заҳира”, “resource” “меъёр”, “субъект” ва “объекти соҳибӣ”, “баҳодихӣ” ва “таснифоти забонӣ” фаро мегирад. Ин қисмҳо на танҳо шакли ягонаи вижагиҳои лингвофарҳангии ин концептҳоро муайян мекунанд, балки ҳамчун ҷузъи тағйирнопазири когнитивии мафҳумҳои тазод низ амал мекунанд. Яъне, онҳо равобити муқобили мафҳумҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”-ро бар асоси таҷрибаи маърифатӣ ва фарҳангӣ тавсиф намуда, сатҳи волотари аҳаммияти маърифатшиносиро барои дарки ҷанбаҳои маънавии онҳо фароҳам меоранд.

3. Фарозабон як унсури муҳиммест барои пайванди маъниҳои забонӣ, фарҳангӣ ва когнитивӣ мебошад, ки дарки амиқи чунин мафҳумҳоро имконпазир мегардонад. Мафҳумҳои ғавқуззикр новобаста аз таъсири

муҳити иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва муносибатҳои оммавӣ ҳаста ё решаи худро хифз менамоянд. Ин мафҳумҳо бо вучуди таъсири беруна чун унсурҳои устувори фарҳангӣ амал мекунад ва дар ташаккул ва таъйини маъноӣ аломатҳои забонӣ нақши калидӣ мебозанд. Ба луғатҳои вижа табдил додани мафҳуми номбурда зухуроти концептуалии онҳоро ошкор намуда, қабати ҳастаиро дар бар мегирад ва дорои вижагиҳои антропосентрикӣ ва ғайриантропосентрикӣ мебошад.

4. Мафҳумҳоро ба ибораҳои фразеологӣ табдил додан на танҳо зухуроти концептуалӣ, балки ҷанбаи тасвирнок, маҷозӣ, ва рамзиро низ инъикос менамояд. Мафҳумҳои **бойигарӣ** ва **“қашшоқӣ”**, **“richness ” and “poverty”**-ро ба ибороти фразеологӣ табдил додан, бештар бо роҳи таҷдиди нусурҳои когнитивӣ ва маҷозӣ фароҳам меорад. Дар ин замина концепти **“бойигарӣ”** маъмулан бо тобишҳои маъноии фаровонӣ ва матонати иҷтимоӣ ва мафҳуми **“қашшоқӣ”** бо маъноҳои маҳрумӣ ва норасоӣ мепайвандад. Масъаласозии концептҳо як самти гузариш аз хусусияти забонӣ ба матнӣ мебошад.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки тасаввурот оид ба концепт, инчунин, концептҳои **“бойигарӣ”** ва **“қашшоқӣ”** ҳамчун манбаи бисёрҷанбаъ муайян шуда, самтҳои гуногуни он тавассути забон дар мисоли концептҳои фарҳангӣ тавсиф мегарданд. Инчунин, самаранокии маърифатшиносии таҳқиқоти муқоисавии концептҳо дар доираи якҷанд фарҳангҳои гуногун, ки то имрӯз дар забоншиносии имрӯза ҳанӯз ба анҷом расонида нашудааст, аз ҷиҳати илмӣ ба аҳли таҳассус метавонад, кӯмак кунад. Аксарияти калима ва таркибҳои ифодакунандаи мафҳумҳои **“бойигарӣ”**, ва **“қашшоқӣ”** аз давраҳои аавали рушди забонҳои муқоисашаванда маншаъ мегиранд. Аз ин лиҳоз, баррасии ин навъи мафҳумҳо дар бобати дақиқ намудани як қатор масоили дастурӣ-таърихӣ аҳаммияти калон пайдо мекунад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои он дар таҷрибаи забоншиносии фарҳангӣ, забоншиносии когнитивӣ ва забоншиносии муқоисавӣ истифода мешавад. Инчунин, маводди таҳқиқот дар мураббабунии фарҳангҳои фразеологизмҳо ва ибораҳои халқӣ мусоидат карда метавонанд. Аз маводди таҳқиқот тарҷумонҳо, фарҳангшиносон, ҷомеашиносон, омӯзгорону пажӯҳишгарон ва донишҷӯён истифода карда метавонанд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо. Натоиҷи таҳқиқ бо асноду далелҳои он асоснок шудаанд, ки мафҳумҳои **“бойигарӣ”** ва **“қашшоқӣ”** дар забонҳои муқоисашаванда тавассути ибораҳои фразеологӣ, рехта, зарбулмасал, мақол, панду ҳикмат ва дигар анвои таълифот таҳлил ва хусусиятҳои мазмун, сохтор ва муҳтавои онҳо муқоиса шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба таҳқиқи хусусиятҳои маъноӣ ва забонӣ ва ифодаи мафҳумҳои **“бойигарӣ”** ва **“қашшоқӣ”**, **"richness" and "poverty"** дар забонҳои қиёсшаванда шудааст. Ин мафҳумҳо, ки аз нигоҳи типологӣ дорои хусусиятҳои ба ҳам зид ва гуногунанд, дар заминаи муқоисавӣ таҳлил шудаанд. Диссертатсия пурра ба шиносномаи ихтисоси илмӣ барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) - доктор аз рӯи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот дар он собит мегардад, ки бори аввал ин мавзӯ ҳамаҷун таҳқиқоти илмӣ дар заминаи забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ ва қиёсӣ ҳадафи асосии ӯ интиҳоб шудааст. Дар доираи таҳқиқот мафҳумҳои **“бойигарӣ”** ва **“қашшоқӣ”**, **"richness " and "poverty"** дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлил шуда, хусусиятҳои забонӣ ва маъноии онҳо ба муомилоти илмӣ баррасӣ гардидаат.

Ҳамчунин, саҳми дигар довталаби дараҷаи илмӣ дар он асос меёбад, ки ӯ нахустин маротиба ба таҳқиқи концепти “бойигарӣ”-“кашшоқӣ” дар системаи фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мароқ зоҳир намуда, дар илми забоншиносии муосир онро бо мисолҳои илман асоснок муайян карда, мавқеи корбурди онҳоро дар таркиби забон таҳқиқ намудааст. Вобаста ба паҳлуҳои мухталифи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҳамоишҳои илмӣ сатҳу гуногун баромад намуда, натиҷаи онҳо дар шакли мақолаҳои илмӣ таҳия ва нашр шудаанд. Ҳамчунин, довталаб вобаста ба мавзӯ 15 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 5 мақолаи тақризшаванда рӯйи нашр овардааст. Ҳамзамон, довталаб зимни таҳияи диссертатсия адабиёти зиёди илмӣ, фарҳангномаҳо ва сарчашмаҳои таҳқиқро омӯхта, дар ин замина таҳқиқоти ҷудогона анҷом додааст.

Тавсиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Мазмун ва мундариҷаи рисола дар доираи маъруза ва гузоришҳои ҳамоишии солонаи илмиву назарии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров, инчунин, дар дигар ҳамоишҳои илмӣ муҳокима ва ҳаллу ҷалс гаштааст ва натиҷаи онҳо дар маҷмуаҳои илмӣ нашр гардидааст. Ҳамзамон, таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҷаласаҳои кафедраи назария ва амалияи забони англисии факултети забонҳои хориҷӣ (протоколи № 7 аз 10 – уми феввали соли 2025) муҳокима шуда, ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Вобаста ба таҳқиқоти диссертатсионӣ 15 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва ҷоп шудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, 3 боб, 13 зербоб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ, рӯйхати адабиёт ва замима иборат аст. Ҳаҷми диссертатсия 202 саҳифаи ҷопии компютериро ташкил медиҳад.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚОТИ КОНСЕПТ

1.1. Забоншиносии когнитивии муосир ҳамчун илм

Дар забоншиносии муосир бахши забоншиносии когнитивӣ дар робита ба омӯзиши парадигмаи концепсияҳо мавқеи вижа дорад. Мусаллам аст, ки забоншиносии муосир дар омӯзиш ва таҳқиқи масъалаҳои концепсия решаи амиқ дошта, як қатор қазия ва вижагиҳои илмиву забонии онро ба риштаи таҳқиқ кашидааст.

Муҳаққиқони рус Кубрякова Е.С. ва Демянков В.З. менависанд, ки забоншиносии когнитивӣ воситаи асосии маърифатиро забон таҳлил мекунад. Ба ақидаи онҳо, “забон на танҳо механизми интиқоли иттилоот аст, балки низоми мураккаби рамзнависӣ ва тағйири маънӣ мебошад. Ин равиш нишон медиҳад, ки забон дар ташаккули дониш, тасвир ва фаҳмиши олам нақши муҳим мебозад” [36, 31]. Яъне, бахши забоншиносии когнитивӣ робитаҳои мутақобилаи забон ва идрок ё тафаккурро меомӯзад, ки он бештар мушаххас намудани мазмуну мундариҷа ва шинохту таснифоти ашёву предметҳои мухталифи дунёро адо мекунад.

Муҳаққиқи рус Попов З.Д. дар мавриди таърифи ин бахш, қайд мекунад, ки “он яке аз самтҳои илми когнитивии байнисоҳавӣ мебошад” [79, 6].

Дар осори “Мафҳуми концепт дар таҳқиқоти забоншиносӣ” (1999, 2002), “Забон ва тасвири миллии олам” (2002), “Очеркҳо оид ба забоншиносии когнитивӣ”(2001, 2002), “Таҳлили семантикӣ-когнитивии забон” (2006) робитаи забоншиносии муқоисавиро бо қисматҳои дигари илм мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Дар таълифоти мазкур масъалаҳои марбут ба ташаккули қисмати муосири забоншиносии когнитивӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Ҳамзамон, умумият ва фарқияти қисматҳои забоншиносии муқоисавӣ дар доираи мафҳумҳои семантикӣ ва когнитивӣ мавриди таҳлили мӯшикофона қарор гирифтаанд. Муаллифон инчунин

баъзе натиҷаҳои муҳимми таҳқиқи мафҳумро таҳия намудаанд, ки дарки амиқи равобити маъноӣ ва сохтори зехнӣ дар забон нақши калидӣ мебозанд.

Дар таҳқиқоти қаблӣ як қатор масъалаҳои мухталиф, аз ҷумла мафҳумҳои когнитивии майдони номинативии концепт, мазмун ва мундариҷаи луғавӣ ва равонӣ, тасвирҳои когнитивӣ, фазои тафсири, таснифоти рамзҳо ва аломатҳои фарқкунандаи когнитивӣ таҳлил ва муфассал шарҳу тавзеҳ ёфтаанд.

Таълимоте, ки бар асоси андешаҳои олимони тоҷик ва русу аврупоӣ ба даст омадаанд, миқдори зиёди мафҳумҳоро дар бар мегиранд, ки аз маъноҳое, ки дар заминаи қонуниятҳои коммуникативии концепт ҳосил шудаанд, мушаххас месозад ва байни методҳои таҳлили луғавии мафҳум ва концепт тафовут ҳосил мекунад. Ба илова, дар натиҷаи пешниҳоди таҳқиқоти илмӣ принцип ва қонунҳои нави назарӣ ва методҳои таҳқиқи забоншиносии когнитивӣ ҳосил шуданд.

Тавре ки олимони менигоранд, “мароҳили навбатии омӯзиши равобити забон ва тафаккур дар доираи забоншиносии когнитивӣ рӯи кор меояд, ки бар манбаи андешаҳои муҳаққиқони рус ба муомилоти илмӣ аз он баромадаанд” [58, 11].

Қайд кардан бамаврид аст, ки маъноӣ вожаҳо дар натиҷаи таъсири бевоситаи шуур ва тафаккури инсон шакл мегирад, ки як вожаро бо чандин мафҳумҳо дарк меkunанд, зеро ҷаҳонбинӣ ва фаҳмиш аз якҷанд омилҳо иборат мебошад. Масалан, дар асоси таҷрибаи инфиродӣ, фарҳангӣ-таърихӣ, касбӣ ё тахассусӣ ва ғайра. Яъне, чӣ қадар ҷаҳонбинӣ ва сатҳи маърифати мардум баланд бошад, ҳамон миқдор дарки мафҳуми вожаҳо васеътар мешавад. Ҳамзамон, инсонҳо вобаста ба эҳсосоти равонӣ, тавачҷуҳ ба концептҳои алоҳида ё таҷрибаи ҳаётӣ мафҳуми вижаро ба таври

хеш дарк мекунад ва баъзан ба таври инфиродӣ дар тафаккур шарҳу тавзеҳ медиҳанд.

Мусаллам аст, ки грамматикаи генеративӣ (тавлидкунанда,) ва дигар усулҳои таҳқиқоти забонӣ дар соҳаи зехни сунъӣ дар муқоиса ба забоншиносии когнитивӣ куллан тафовут дорад. Ҳамзамон психологияи когнитивӣ бахшест, омилҳои равонии ташаккули зехни сунъӣ ва ташаккули мафҳумҳои мухталифи концептро ривоч медиҳад ва он аз забоншиносии когнитивӣ фарқ мекунад, зеро он бештар ба омӯзиш ва таҳқиқи масоили робитаҳои равонӣ ва забонии ҳосилшавии мафҳумҳоро фаро мегирад. Забоншиносии муосири когнитивӣ мавзӯи умумӣ ё худ дарки падидаву зухуроти ҷадидро бо усулҳои хос меомӯзад.

Вожаи “когнитсия” ё “когнитивӣ” аз забони латинии “cognitio” – дониш, услуб ё баён гирифта шуда, маънояш дарк намудани мафҳумҳои ашёву предметҳои гирду атроф ва шуур ҳамчун воситаи баёни иттило маҳсуб мешавад. Ҳоло ин калима маънои тафҳум амиқи маънӣ ва тасаввуротро дар зехни инсон ишора мекунад.

Забоншиносии когнитивӣ асосан ба таҳлили дониш, раванди коркард ва ташреҳи маълумот, таҳқиқи қонунҳои маъмулии истеъдоди маърифатии инсон ва таҳқиқи равобити он тавассути ягон назария равона карда шудааст. Бахши номбурдаи илм як чанд равияҳои назарие, ки бо омӯзиши амиқи шакл, сохтор ва маънову мундариҷаи ба таври амиқ сарукар доштаро фаро гирад. Ҳамчунин он бахши ҷудонопазири забоншиносӣ маҳсуб ёфта, таъсири мутақобилаи омилҳои равонӣ, муоширатӣ ва фарҳангиро инъикос мекунад.

Ногуфта намонад, ки ин қисмати забоншиносӣ аз илми равоншиносии когнитивӣ куллан фарқ дорад ва ҳадафҳои илмии тамоман масъалаҳои дигарро дар бар мегирад. Дар умум вазифаи забоншиносии когнитивӣ ва

когнитивӣ “омӯзиш, таҳқиқ ва баррасии маълумоти ҷадид дар бораи зеҳн ё ақли инсонӣ мебошад” [45, 16].

Бояд таъкид намуд, ки “забон воситаест, ки тавассути он дониш ва маълумоти дурустро пешниҳод менамоям, аммо дар ҳолати коста гаштани мазмуну мундариҷаи вожаҳову ибораҳо, маърифату дониши шахс низ хоҳиш меёбад. Аз ин хотир фикру андешаҳое, ки тавассути забон инъикос мегарданд, бояд аз лиҳози услуб ва шеваи баён сахҳ, равшан ва пурмазмун бошад, вагарна аз маълумоти ҳосилшуда ягон суде нест” [62, 12].

Омилҳои таҷрибавии забоншиносии когнитивӣ дар робита ба омӯзиши донишу маърифати инсонӣ ва таҷассуми тафаккур, шуур, таҷрибаи инфиродӣ ва коллективии фарди алоҳида мебошад.

Аз ин хотир забоншиносии когнитивӣ имкон медиҳад, ки муносибатҳои раванӣ ва забонии инсон ҳамаҷониба мавриди омӯзиш қарор гирад.

Ҳамин тавр, илми мазкур на танҳо ба корбурди методҳои методҳои таҷрибавӣ барои таҳқиқи дониш ва маърифати инсонӣ тамаркуз мекунад, балки асоси маърифташиносии тадрис ва таҳқиқи раванди инкишофи маърифат ва илмҳои дигар ба шумор меравад.

“Бо зуҳури забоншиносии когнитивӣ як қатор асарҳои таҳқиқотӣ роҷеъ ба илми когнитивӣ ва забоншиносии когнитивӣ ба майдони илм омаданд” [58, 21]. Ҷонибдорони бахши забоншиносии когнитивӣ таъкид мекарданд, ки он аз бахшҳои гуманитарӣ ё иҷтимоӣ набуда, балки ба илми когнитивӣ ворид мешавад.

Ҳамзамон тафовути забоншиносии когнитивиро аз илмҳои дигари когнитивӣ бо он исбот мекарданд, ки бахши мазкур шуури инсонро ба сифати маводди забон мавриди омӯзиш қарор дода, онро бо усулҳои мухталифи раванӣ ва бештар методҳои маъмули забоншиносии умумӣ ва хусусӣ таҳқиқ мекунад.

Илова бар ин, забоншиносии когнитивӣ мазмуну мухтавои воҳидҳои забоние, ки дар бахшҳои вижаи забон нақши муҳим доранд, мавриди пажӯиш қарор медиҳад. Ҳамчунин, омӯзиши паҳлуҳои маъноӣ, луғавӣ ва дастурии воҳидҳои забониро, ки дар навбати хеш маъноҳои гуногунро дар бар мегирад, аз лиҳози забоншиносии равонӣ меомӯзад.

Дар маъношиносӣ (семасиология) ҷузъҳои мафҳум ба сифати воҳидҳои умумии тафаккур ва фазои семантикии забон қабул ва ворид шудаанд ва ташаккули маъноӣ воҳидҳои забони мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Равшан аст, ки истилоҳоти когнитивӣ бештар ҷиҳати шарҳу тавзеҳи малака ва равандҳои ташаккули мафҳумҳо истифода мешавад. Ҳамзамон истилоҳоти когнитивӣ алоқамандӣ, шабоҳат ва тафовути забоншиносии когнитивӣ ва дигар бахшҳои лингвокогнитивиро ба таври мухтасар тавсиф намуда, дар асоси концепти семантикӣ дастгоҳи дараҷавии омӯзиширо мушаххас мегардонад.

Инчунин, дар натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқи онҳо навовариҳоро дар бахши мафҳумомӯзӣ ва методу усулҳои дақиқи таҳқиқоти лингвокогнитивиро пешниҳол мекунад. Пас, маълум мегардад, ки он мушкилоту масоили забоншиносии когнитивиро ҳамаҷониба баррасӣ мекунад.

Муҳаққиқ Кубрякова Е.С. ишора мекунад, ки “ҳамоҳангии шакл ва таркибҳои забонӣ танҳо бо таҳлили ҳамоҳангии онҳо ва муносибати таркибҳои мухталифи когнитивӣ, ба василаи шарҳу баёни вижагиҳои онҳо, ба таври амиқ таҳқиқ мешавад” [56, 13].

Он ҳамчун воситаи амиқи дарки мазмун ва мундариҷаи воҳидҳои забонӣ барои шарҳу тавзеҳ истифода бурда мешавад.

Тавассути усули когнитивӣ натоиҷи тадқиқоти забоншиносӣ метавонанд ҳамчун воҳидҳои равонӣ ва мазмунҳои умумии маънӣ пешниҳод гарданд

“Усулҳои маъноӣ ва когнитивии тадқиқоти забоншиносии когнитивӣ собит месозад, ки 'аз забон то фаҳмиш' усули устувор буда, бо истифода аз он метавон вижагиҳои мафҳумҳоро ошкор ва таҳлил намуд” [79, 6].

Воқеан, олимону муҳаққиқони шинохтаи соҳаи забоншиносии когнитивӣ бештар бо усулҳои номбурда фаъолият намуда, як қатор ҷамъи андешаҳои ҷадиди илмиро собит ва таҳия намудаанд. Аз ҷумла, Чейф У., Филмор Ч., Лакофф Ч., Лангакер Р. ва Телия Л. дар ҷараёни омӯзиши масъалаҳои мубрам дар назарияи забоншиносии муқоисавӣ, муаллифон шаклҳои вижаи худро бо андешаҳои гуногун пешниҳод намуда, талош варзиданд, ки барои муайян намудани мушкилот дар самти мазкур, равишҳои самарабахшро истифода намоянд.

Чунончи равшан аст, рушду нумуи илми забоншиносии функционалӣ ба солҳои 1970 рост меояд. Масалан, забоншиносони Аврупо Байби, Б. Комри, Ч. Хейман, П. Хоппер ва С. Томпсон таваҷҷуҳи хешро ба таҳлилу баррасии масоили забоншиносии функционалӣ, мабдаҳои тафсири ва низомҳои муоширатӣ равона намуда, масъалаҳои бевосита ба сохтор ва вижагиҳои шуур алоқамандро мавриди омӯзиш қарор додаанд.

Забоншиносии функционалӣ пайваста дар қатори бахшҳои забоншиносии дискурсивӣ ва функционалӣ-типологӣ баробар рушд намуда, аммо риштаи таҳқиқро бештар ба омӯзиши масъалаҳои забоншиносии когнитивӣ равона сохтааст.

Яке аз мабдаи ё қонуниятҳои забоншиносии функционалӣ – забоншиносии таърихӣ маҳсуб шуда, он омил ва боиси рӯйи майдон омадани мабдаи грамматикӣ шуда тавонист.

Забоншиносии когнитивӣ ҳамчун бахши ҷудонопазири қарехаву истехдоди умумии инсонӣ, забонро аз дидгоҳи равандҳои зехнӣ таҳқиқ мекунад. Дар доираи ин равия масъалаҳои зерин мавриди омӯзиш қарор мегиранд:

Гурӯҳбандии сохтори забон ва муайян кардани вижагиҳои он;
Таҳлили забон ва қонуниятҳои функционалии он;
Омӯзиши забон дар шароити истифодаи самтҳои таҷрибӣ ва прагматикӣ.

Равобити тафаккур, масъалаҳои нисбият ва умумиятҳои концептуалӣ бо забон.

Истилоҳоти мушаххас, ки дар забоншиносӣ қабул шудаанд, ба андешаи муҳаққиқон системаи истилоҳоти забоншиносии когнитивиро тавсиф намуда, он истилоҳот дар низомҳои нав мазмуну мундариҷаи нав касб меkunанд. Масалан, вожаи “когнитивӣ” нахуст маънои “маърифатӣ”-ро ифода мекард ва дар айни замон мазмуни “**ботинӣ ва равонӣ**”-ро мефаҳмонад.

Ин ҳама вожаҳои калидии забоншиносии когнитивӣ ҷиҳати дарки ботинии инсон, фаъолияти, ки тавассути он инсон дониш мегирад, алоқаманд аст.

Асосан, равандҳое, ки ба фаъолияти маърифатӣ робита дорад, бо коркарди маълумот ва эҷоди сохтору мазмунҳои хосаи шуури инсонӣ алоқаманданд. Аз ин лиҳоз, фаъолияти забонӣ яке аз шаклҳои муҳимми фаъолияти маърифатӣ ба шумор рафта, як қатор вижагиҳои забонро касб мекунад.

Дар партави ин, тафаккур маҳсули махсуси модда ё ҳастӣ мебошад, яъне низоми асаби инсон шинохта мешавад. Он воқеиятро ба таври ғайриустувор ва дар сатҳи умумӣ ҷамъбаст ва таҳлил мекунад ва ба инсон роҷеъ ба вижагиҳои умумӣ, робитаҳои ашёву зухуроти табиатро иттилоъ медиҳад.

Шуур – навъи оӣ ва мафҳуми алоҳидаи забоншиносии когнитивӣ ба ҳисоб рафта, шакли вижаи инъикоси воқеият ва муносибати шахс бар он

мебошад. Ҳамзамон, шуур на фақат воқеиятро инъикос мекунад, балки робитаи қавӣ нисбат ба эҳсосот, арзиши афқору таъсири ихтиёрӣ дорад.

Ҳамин тариқ, дар муқоиса ба тафаккур, унсурҳои сохтори шуур бо эҳсосот, падидаҳои ихтиёрӣ ва ғайримаърифӣ сарукор дорад.

Ақл ё зеҳн – қобилияти фаҳмиши сабабҳо, дарки арзишҳои умумии ашёҳо ва зухурот буда, як навъи маҳорати мақсаднок дар ин самт мебошад.

Дар натиҷаи муносибатҳои мутақобилаи шуур, ақлу зеҳн бо муҳити атроф донишу малакаҳои нав ҳосил шуда, инсон вобаста ба ашёву предметҳои гирду атроф маълумоти машаххас, фаҳмиш ва мафҳуми умумӣ ва хусусӣ пайдо мекунад. Дар баробари ин, ба ҳайси ҷамъи омилҳои физикӣ, иҷтимоӣ ва равонӣ, ки дар раванди ҳаёт шуури инсонӣ бо он дучор мешавад, донишҳои нав ҳосил мешаванд. Дониш – таҷриба ва фаҳмишу ҷаҳонбинӣ буда, аз лиҳози субјективӣ ва объективӣ бештар дуруст ташаккул меёбад ва дар асоси он андешаву хулосаҳои нав ҳосил мешаванд. Дониш як навъи фаъолияти функционалии динамикӣ ва маҳсули коркарди таҷрибаи шифоҳӣ ва ғайришифоҳӣ ба шумор меравад. Истилоҳи “дониши воқеӣ” фаҳмиши матнро ба воситаи ҳосил намудани донишҳои умумӣ, тариқи саволгузорӣ бо саволҳои ҷӣ гуна? ҷӣ тавр? чаро? барои ҷӣ? кай? кадом? ва ғайра нисбат ба олами воқеӣ ва ҳаёли таъмин мекунад.

Байни донишҳои илмӣ ва муқаррарӣ тибқи таҳқиқот ва таълимоти олимон ҳамеша тафовути бузург ба назар мерасад.

Мафҳумсозӣ – раванди таъйин ё мушаххасгардонии ҷамъи аломату рамзҳои когнитивии ин ё он зухуроти воқеӣ ба шумор рафта, имкон медиҳад, ки мафҳум мазмуну мундариҷаи муайяни ҳосилшударо дар шуур ҳифз намояд, бо иттилооти ҷадид такмил диҳад ва миёни дигар мафҳумҳо тафриқа андозад. Ба дараҷаҳо ҷудо намудани мафҳумҳо қобилият ё фаъолият ба ҳисоб меравад, ки онҳо дар ҷиҳати шинохт ва ошноӣ бо вижагиҳову шабоҳатҳои умумии байни унсурҳои таҷрибаи ҷаҳонӣ, ташкил

ва таснифи таҷриба ба гурӯҳи мафҳумҳои абстрактӣ пайвастан хидмат мекунад.

Дар ҳоли ба як гурӯҳ муттаҳид сохтани ҳодисаву воқеиятҳои монанд ва вожаву ибораҳо, вазифаи асосии категорияи забонӣ махсусиятҳои чунин зухуроти шабеҳро тасдиқ ва таъйин намудан ба ҳисоб меравад.

Пас, аз ин бармеояд, ки гурӯҳбандӣ яке аз равандҳои асосии фаъолияти зеҳнӣ ба шумор рафта, дониши дарк намуданро ӯро чамъбаст мекунад, ба ташаккули мафҳумҳо, сохторҳои концептуалӣ ва дигар низомҳои ба шуури инсон алоқамандро мусоидат мекунад. Олимон таъкид месозанд, ки инсон оламро вақте дарк мекунад, ки предметҳои лозимаро чудо карда тавонад ва воқеияти онҳоро низ ба ҳадди зарурӣ эҳсос намояд [58,67].

Низомии мафҳумӣ (концептуалӣ) – сатҳи ё созмони равонӣ буда, дар он мафҳумҳои ба ақли инсонӣ мутааллиқ ва иттиҳоди бонизомии онҳо равона мегардад. Аз ин рӯ, низомии концептуалӣ – системаи ғояву андеша ва донишҳои умумӣ буда, ҳамзамон таҷрибаи ҳар нафарро инъикос менамояд.

Чи тавре ки маълум аст, вазифа ва ҳадафи асосии илми когнитивӣ таъйини сохтори донишҳои ҳатмӣ дар доира ва майдони мушаххаси бахши забоншиносӣ ба шумор рафта, муносибат ва робитаҳои пайдарпайи олами беруна ва шуурро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Ҳамзамон пояи илми когнитивиро сохтору намунаҳои когнитивӣ ташкил медиҳанд ва дар навбати хеш ҳамон салоҳиятҳои умумӣ ва хусусии ҳар нафарро фаро мегирад. Он иттилооте, ки ба намуди сохтори когнитивӣ инъикос ва ҳифз мегардад, танҳо маълумоти умумӣ дар бораи олам набуда, балки маълумоте мебошад, ки перомуни забон ва вижагиҳои он инъикос меёбад [54,47].

Воқеан, фазоҳои фарҳангӣ-миллӣ, иттилоотӣ-эҳсосӣ, маҷозӣ ва ғайра якҷоя дар шуури инсон дар шакли воқеӣ ташаккул ёфта, инсон низ дар ин

фазоҳо бевосита ширкат меварзад. Он ба инсон таъсир мебахшад ва инсон дар ҳолати бо арзишҳои фарҳангии миллатҳои дигар рӯ ба рӯ шудан, зуд огоҳ ва дарк мекунад. Дар доираи ин донишҳо тасаввуроти миллӣ-фарҳангӣ, инфиродӣ ва умумӣ-фарҳангӣ дохил мешаванд.

Унсурҳои фарҳанг мафҳумҳое (концептҳое) мебошанд, ки ҳанӯз аз қадим ташаккул ёфтаанд ва онҳоро дар андешаву ғояҳои олимону нависандагони аҳди қадим метавон дучор шуд. Унсури фарҳанг низоми дигари фарҳанги доимӣ маҳсуб мешавад.

Илова бар ин, дарҷ намудан роиҷ аст, дар доираи забоншиносии когнитивӣ идрок раванде ба шумор меравад, ки дар он бевосита мафҳум ва маъноҳо ҳосил мешаванд. Аз ин ҷиҳат, концепт ҳадафи асосии забоншиносии когнитивӣ ба ҳисоб рафта, ҳангоми омӯзиши он масъалаҳои зиёди забоншиносӣ ҳаллу баррасӣ мешаванд.

Мафҳумҳои асосие, ки дар забон ба сифати воситаи аломат ва воҳидҳои хизматрасон қабул шудаанд, рамзгузорӣ шудаанд. Ба андешаи баъзе муҳаққиқону олимони бахши забоншиносӣ мафҳумҳои асосӣ бештар дар қисмати грамматикаи забон гурӯҳбандӣ шуда, қонуну қоидаҳои асосии забонро инъикос мекунанд ва дар доираи луғатҳо низ таҷассум ёфтаанд. Ба ақидаи гурӯҳи дигар фонд ё таркиби луғавии ҳар забон мафҳум ё концептҳоро шарҳу тавзеҳ ва муайян мекунанд.

Дар замони муосир олимони зиёдро метавон дучор шуд, ки андеша ва таълимоти Р. Чекендорфро тасдиқ ва ҷонибдорӣ мекунанд, зеро аксари навоариҳои ӯ дар назария ва амалия собит шудаанд [61,31].

Чунончи олимони тасдиқ мекунанд, забон ягона василаест, ки моҳият ва мафҳуми концептро шарҳу тавзеҳ мебахшад [62,16]. Инчунин, он мафҳумҳое, ки бештар дар ибораи ҷумлаҳо истифода мешаванд, концептҳои мураккаб ҳисобида мешаванд. Аммо мафҳумҳои сода ба сифати

вижагиҳои маъноӣ дар вақти таҳлилу ташреҳи таркиби луғат истифода шуда, миқдори андаки гурӯҳи мафҳумҳои хурду содаро ташкил медиҳанд.

Ҳозеҳмафҳумӣ (консептосфера) маҷмуи мафҳумҳоеро дар бар мегирад, ки маърифат ва ҷаҳонбинии шахсро ба гунаи матои мозаикӣ инъикос мекунанд. Он на танҳо таркиб ва фонди бойи забонро дар бар мегирад, балки хусусиятҳои грамматикӣ ва равандҳои маъноофаринии онро низ мавриди омӯзиш қарор медиҳад. [79,32].

Ҳаста ё таркибҳои когнитивӣ, минтақаи ядрӣ ва канор (периферия) чун бахшҳои асосии консептосфера эътироф мешаванд. Ҳаста ва майдони ҳастаӣ донишҳои умумӣ ва мафҳумҳои умумимиллиро дар бар мегиранд, дар ҳоле ки канор (периферия) бештар ба донишҳои хусусӣ ва инфиродӣ иртибот дорад.

Олими шинохтаи рус Лихачёв Д.С. чунин меҳисобад, ки консептосфера аз ҷамъи консептҳои милли-фарҳангӣ иборат буда, аксари мафҳумҳои асосии соҳибзабонро фаро мегирад. Ба ақидаи ӯ, маданияти халқ, эҷодиёти халқӣ, адабиёт, илму фарҳанг, санъат, таърих, дину мазҳаб чӣ қадар ғанӣ бошад, доираи шуурнокӣ ва тафаккури халқ ҳамон қадор бой мебошад [64, 5].

Консепти фардӣ, умумӣ ва консептосфера аз субъектҳои мушоҳиданашаванда ба ҳисоб мераванд.

Мафҳумсозӣ (консептосфера) яке аз бахшҳои ногустастаи илми равоншиносӣ низ ба шумор рафта, мафҳумҳое, ки дар шакли расму мусаввараҳои равонӣ, диаграммаҳо, консептҳо, сохтору созмон ва қолабҳои тайёр, модулҳо, объектҳои берунӣ ва ифодагари ҷузъҳои дунё истифода мешаванд, ба таври умумӣ ва махсус шарҳ медиҳанд.

Дар баробари ин, мафҳумсозӣ (консептосфера) таснифкунандаи когнитивӣ буда, ба сифати воситаи ёвар ба он хидмат мекунад [79,32].

Фазои семантикии забон як ҷузъи концептосфера ба ҳисоб рафта, мафҳумхоро бо рамзҳои вижаи забонӣ ифода мекунад. Фазои семантикии забонро маҷмуи маъноҳое дар бар мегиранд, ки бо аломатҳои махсус таҷассум мегарданд.

Дар натиҷаи омӯзиши фазои семантикӣ донишҳои аслии роқеъ ба қисматҳои концептосфера ба даст овардан мумкин аст.

Бо вуҷуди ин танҳо омӯзиши фазои маъноӣ (семантикӣ) барои дарёфти маълумоти пурра дар бораи концептосфераи халқ, гурӯҳҳои махсуси одамон ё шахсони алоҳида кофӣ нест. Зеро фазои семантикии забон нисбат ба концептосфера каме маҳдуд буда, доираи фарогири он васеъ намебошад.

Дар ин замина, самти ташаккул ва рушди концептосфера дар фаъолияти шифоҳӣ ва нутқии мардум равшан мушоҳида мешавад. Зухури номҳои нав нишонаи пайдоиши мафҳумҳои тоза буда, ин раванд ба тағйир ва густариши донишу маърифати инсон ишора мекунад. Вале бо гузашти айём он навгониҳои фардӣ, ки ба соҳаи концептуалӣ ворид гаштанд, ба сифати меъёрҳои асосӣ ифодаи хешро пайдо карда, дар ҳоли зарурати машварат арзи ҳастӣ намоянд.

Мусаллам аст, ки дар фазои семантикии забон қисмати муҳимми концептосфера инъикос шуда, онро ба меъёри асосӣ ва баҳси ягонаи илми забоншиносии когнитивӣ мубаддал намудааст.

Баҳши дигари илми забоншиносӣ – баҳши семасиология яке аз самтҳои муҳимми забоншиносӣ маҳсуб шуда, сохтор, мундариҷа ва маънои воҳидҳои забониро меомӯзад. Ҳамзамон, мавзӯи дигари таҳқиқоти он вижагиҳои маъноии воҳидҳои забонӣ ва фазои семантикии забон ба ҳисоб меравад. Аммо он ҷузъҳои маъноиро номбар накарда, балки низоми мураккаби онҳоро ташкил медиҳад ва бо майдон ё минтақаҳои ядрӣ, периферия сарукор дорад.

Чунин робитаҳо муносибати мафҳумҳоро нисбат ба концептосфера муайян мекунад ва тибқи таносуби маъноҳои фазои семантикии забон муносибати мафҳумҳоро дар доираи мафҳуми миллӣ баҳо медиҳад [79, 37].

Муҳаққиқон ин тафовутро тавассути илмҳои назарияи тарҷума, типологияи забонҳо ва забоншиносии муқоисавӣ муқаррар ва мушаххас намудаанд. Ба андешаи иддае аз олимони омӯзиши як забон тавассути қоидаҳои забони дигар ғайриимкон аст. Вижагиҳои миллии концептосфераро метавон ба воситаи омӯзиш ва муқоисаи хусусиятҳои миллии фазои маъноии забон муайян намуд. Ҳамзамон тибқи аломатҳои мухталиф мафҳумҳои монанди халқҳои гуногунро тасниф намудан мумкин аст.

Албатта, қиёсу муқобилаи бахши маъноии забонҳои гуногун имкон медиҳад, ки мафҳумҳоро тибқи гурӯҳ, миллият, фардӣ ва фарҳанг муайян ва ошкор намоем.

Воқеан, фазои маъноии забон, концептосфера аз лиҳози моҳият ва ҳастии хеш ба ҳам шабоҳат дошта, қисмати ногусастаи фаъолияти равонӣ ба ҳисоб мераванд. Фарқи мундариҷаи луғавӣ ва мафҳум дар он аст, ки маънои луғавӣ ба фазои квантсемантикӣ вобаста буда, бо аломати мушаххаси луғавӣ рабт дорад. Аммо мафҳум чун унсури концептосфера бештар ба сохтори маърифатӣ ва шуур алоқаманд аст ва бо аломати мушаххаси забонӣ мустақиман вобаста нест. Ҳамзамон он бо аксар аломатҳои забонӣ ва ҷамъи дигари унсурҳо метавонад ифода гардад ва дар асоси системаи дигари аломатҳо арзи ҳастӣ намояд [79,12].

Хусусияти муносибатҳои низомии мафҳумҳо таҳқиқи мазкурро собит месозад, аммо маълум аст, ки қонуниятҳои умумии низомнокӣ дар заминаи мафҳумҳои миллӣ ташаккул ёфтааст. Аз ин ҷиҳат, тафаккур гурӯҳбандии предмету ашёро ба зимма гирифта, онро таҳти назорат қарор дода, дар рушди робитаи онҳо нақши калон мебозад. Аз андешаву таҳлилҳои боло

бармеояд, ки концептосфера маҷмуи бонизоми ифодаҳои халқӣ маҳсуб мешавад.

Таҳлили концептҳое, ки ба воситаи дастгоҳи илмӣ забоншиносӣ ва омӯзиши сохтори концептуалии забони табиӣ анҷом дода мешаванд имкон медиҳад, ки маълумоти ба қадри кофӣ боваринокро дар бораи хусусиятҳои универсалӣ ва идиоэтникии ҷаҳонбинии ҳар як халқ ҳосил мешавад.

Ҳамин тавр, концептҳо тавассути шуур ва ҷаҳонбинии ҳар халқ пайваста бо забонҳо ташаккул меёбад. Ҷиҳати ташаккули мукаммали концепт дар шуур танҳо воситаҳои забонӣ ё забон кифоя набуда, балки дар ин раванд, инчунин, ҷалби таҷрибаи эҳсосӣ, айёни, фаъолияти дарки ашё ва ғ. зарур аст. Дар шуури инсон танҳо дар ҳамин гуна омезиши намудҳои мухталифи идрок концепти мукамал ташаккул меёбад.

1.2. Ҷанбаи лингвофарҳангии робитаи забон ва фарҳанг

Робитаи байни забон, фарҳанг ва мафҳумсозӣ таҳқиқ карда мешавад. Лингвофарҳангшиносӣ, ки бахши асосии забоншиносӣ мебошад, ки ба таҳқиқи робитаҳои байни забон, фарҳанг ва мафҳумшиносӣ сарукор дорад. Ин бахш чӣ гуна забон ҳамчун воситаи аслии барои баёни тасаввурот ва арзишҳо дар фарҳангҳои мухталиф истифода мешавад, меомӯзад. Лингвокултурология на танҳо соҳаи мустақил, балки натиҷаи омезиши бахшҳои дигари илм буда, дар ташаккул ва таҳқиқи ин соҳа саҳми арзанда дорад. Бахшҳои забоншиносии когнитивӣ, антропологияи забонӣ, забоншиносӣ, этносемантика ва этнографияи забонӣ ба ҳам омезиш ёфта, лингвокултурология ҳамчун фазои илм бо усулҳои гуногун ва назарияҳои бисёрзабона ба вучуд омадааст.

Имрӯз лингвокултурология навъи таҳқиқоти иттилоотӣ ва муқоисавӣ ба шумор рафта, амсилаҳои типологӣ ва дигар масоили забоншиносиро таҳқиқ ва таҳия мекунад. Зарбулмасалу мақол ва афоризмҳое, ки дар забон

корбаст мешаванд, дар назди илми лингвокултурология аҳаммияти хоса доранд.

Таъкид мегардад, ки дар раванди муошират мафҳумҳо тавассути воҳидҳои забонӣ баён мешаванд. Воҳидҳои мазкур дар поён зикр мегарданд:

1. **Морф ва морфема:** воҳидҳои хурдтарин ба шумор рафта, маъно ё вазифаи грамматикӣ вижа доранд.
2. **Калима ва ибора:** ин гурӯҳи воҳидҳои маъноӣ фикру андешаҳои инсонро ифода мекунанд.

Ҷумлаҳои сода ва воҳидҳои фразеологӣ: таъбирот, таркибот ва ифодаҳои мураккаби забонӣ мафҳумҳои васеътар ва мураккабро мефаҳмонанд.

Гуфтаҳои боло тасдиқ мекунанд, ки ҷаҳонбинии инсон перомунӣ низомӣ олам махсус дар асоси **намуна** ташаккул меёбад. Ин тасвирҳо воқеиятро дар шуури инсон инъикос намуда, дар раванди фаҳмиш нақши калидӣ мебозад.

Тавзеҳоти асосӣ:

Тасвир ҳамчун восита: тасвир шакли айёни, фикрӣ ё забонии воқеият мебошад ва низомӣ оламо ташреҳ медиҳад.

1. **Инъикоси воқеият дар шуур:** тасвир воситаи байни воқеияти объективӣ ва шуури субъективӣ ба ҳисоб меравад. Яъне, инсон воқеиятро на бевосита, балки тавассути тафсири аломатҳо ифода мекунад.

2. **Нақши тасвир дар тасаввуроти ҷамъиятӣ:** шуури омма тасвирҳоро ба сифати воҳиди умумӣ дарки маънӣ истифода мебарад ва тавассути он воқеият барои шарҳ ё амал корбаст мешавад.

Ҷунончи маълум аст, фарҳангҳои тафсири аз ҳамдигар тафовут доранд ва мазмуну мундариҷаи вожаву ибораҳоро бо мафҳумҳои гуногун шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Аз ин хотир, бахшҳои махсусе фаъолият мебаранд,

ки бо умумигардонӣ ва тафсири алоҳидаи вожаҳо машғуланд ва соҳахоро аз рӯйи мавзӯ ва мухтаво чудо мекунанд.

Фарҳанг чузъи чудонопазири забон маҳсуб ёфта, таҳқиқоти соҳаҳои мухталифро дар бар мегирад. Илми лингвофарҳангшиносӣ хусусиятҳои хоси таҳқиқотӣ дошта, забон, фарҳанг ва ҷомеаро алоқаманд мегардонад ва аз ҷанбаҳои гуногун мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Тағйироти иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ки дар ҷомеа ба миён меояд, ба забон, анъанаҳои миллий, урфу одат ва фарҳанг ворид гардида, ба рафтор, кирдор ва муоширати фарҳангҳои инсоният асар мегуздоранд.

Ҷаҳони фарҳангӣ ва маданияи ҷомеа беканор буда, тамоми ҷанбаҳои санъат, мусиқӣ, адабиёт, илм, таърих, сиёсат ва дигар соҳахоро дар бар мегирад.

Бешубҳа, В. фон Гумболдт ҷиҳати рушди равобити байни забон ва фарҳанг нақши бориз бозидааст. Ҳар фард бо миллат ва фарҳанги худ пайванди ногустастанӣ дошта, дар ҳоле ки тамоми инсоният танҳо тавассути забон байни хеш робита пайдо мекунанд [30, 65].

Робитаҳои маданӣ-фарҳангӣ бар заминаи таҳқиқи масъалаҳои забон таъйини сохтор ва навъҳои гуногуни воҳиду унсурҳои забониро фарогир мебошанд:

- мафҳумҳое, ки таҷрибаи соҳиби забонро ба таври мухтасар ифода мекунанд, метавонанд номи ашхосро фаро гиранд ва воқеиятҳои таърихиву фарҳангиро инъикос намуда, ҳиссиёту ҷаҳонбинии этноси як миллатро бозгӯ кунанд;

- миқдори мафҳумҳое, ки дорои хусусият, арзиш ва аҳаммияти умумибашарӣ мебошанд.

Таркиби луғавии забон қисмати калони калимаҳои ифодакунандаи мафҳуми фарҳангӣ заифро дар бар гирифта, дар робита ба вожаҳои таркиби миллий ва ғайривоқеӣ ҷойгоҳи хоса дорад. Консептҳои милливу

фарҳангии дақиқи забонҳои ҷаҳон қисми асосии таркиби маъмули луғатро ташкил дода, дорои аҳамияти хоса мебошанд. Онҳо дар заминаи муайян шарҳу тавзеҳи дақиқ касб мекунанд [93, 8].

Концептҳои дорои арзишҳои милливу фарҳангӣ дар забоншиносӣ тавассути сохтори дохилии забон ва бо истифода аз аломату унсурҳои вижаи ифода ёфта, моҳияти фарҳангӣ ва хувияти миллиро таҷассум мекунанд.

Намунаҳои фарҳангиву луғавиро бо таъба ба бартариҳои аксиологии гурӯҳҳои этникӣ таҳқиқ кардан мумкин аст. Чунин усул ҷиҳати таъйини навъҳои асосии муносибатҳои вижаи халқҳо ва табақаҳои иҷтимоӣ равона буда, тасниф ва шарҳи воҳидҳои забониро дуҷумдараҷа мегардонад. Омӯзиши лингвофарҳангӣ, ки аз муқоисаи падидаҳои марбут ба концептология иборат аст, таҳлилро дар асоси ду равиши асосӣ амалӣ менамояд ва ба равшан намудани моҳияти фарҳангӣ ва иҷтимоии забон мусоидат мекунад:

-таҳқиқи муқоисавии воҳидҳои забонӣ, ки арзишҳои милли ва инфиродии ҷаҳонро аз назари лингвофарҳангӣ фаро гирифтааст, имкон медиҳад, ки хусусиятҳои хос, умумият ва фарқияти забонӣ-фарҳангии миллатҳо амиқтар дарк карда шаванд;

- таҳлили типологии воҳидҳое, ки бо усули дедуктивӣ намунаи равободии дорои аҳамияти фарҳангиро ташкил медиҳанд, ба омӯзиши амиқи принципҳои умумӣ ва хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо равона шудааст.

Зарбулмасал ва мақолҳо эҷодиёти халқии мутадовил буда, ҷузъи муҳимми мероси маънавӣ мебошанд ва бо ин роҳ робитаҳои фарҳангии мухталифро ташаккул медиҳанд. Онҳо ҷиҳати таҳлили вижаҳои забонӣ ва фарҳангӣ мусоидат намуда, арзиш, ҷаҳонбинӣ, тарзи зиндагӣ ва ҳикмати халқиро бозгӯ мекунанд.

Се намуди воҳидҳои забонӣ пас аз таҳлили луғавӣ-фарҳангии забон хусусиятҳои зеринро ифода мекунанд:

а) воҳидҳои умумии забон:

Онҳо дар аксари забону фарҳангҳо ба назар расида, инъикосгари мафҳумҳои умумие ба мисли оила, табиат, муносибатҳои иҷтимоӣ ва эҳсосот мебошанд. Ин воҳидҳо бештар бо арзишҳои инсонӣ алоқаманд буда, дар аксари фарҳангҳо умумиятҳои маъноӣ доранд. Масалан, мафҳумҳои "модар", "замин", "об" дар ағлаби забонҳо маънои шабеҳ доранд.

б) воҳидҳои хоси фарҳангӣ:

Онҳо вижагиҳои хоси фарҳанги мушаххасро таҷассум мекунанд ва бо анъана, урфу одат ё муҳити ҷуғрофии халқҳо алоқаманданд. Масалан, калима ё таъбироте, ки ба анъанаҳои миллӣ, ҳӯрокҳо, либос, ё ҷашнҳои фарҳангӣ рабт доранд, масалан "наврӯз" дар фарҳанги форсизабон, ё "самбӯса" ё худ "чайхона".

в) воҳидҳои рамзӣ:

Онҳо бо истифода аз рамзу маъноҳои маҷозӣ маъно ва мундариҷаи амиқи фарҳангиро ифода мекунанд. Масалан, ба онҳо зарбулмасал, мақол, ибороти маҷозӣ ва таркибҳои забонӣ дохил мешаванд. Аз ҷумла, зарбулмасали "Об аз гулӯяш намегузарад" на танҳо амалро ифода мекунад, балки ҳолати эҳсосӣ ва иҷтимоии муайянро баён менамояд.

Ин се навъи воҳидҳо дар маҷмӯъ имкон медиҳанд, ки забон чун оинаи фарҳангӣ таҳлил гардад ва робитаҳои байни забон, фарҳанг ва ҷомеа возеҳ фаҳмида шаванд.

Ҳамин тариқ, вожаҳои бартаридоштаи фарҳангӣ дар забон ба таври объективӣ фарқ доранд. Вижагиҳои этнофарҳангии концептро тавассути қиёсу муқобала ва таҳлили луғатҳои алоҳида ва ибораҳои фразеологӣ бо василаҳои зерин муайян кардан мумкин аст:

Таҳлилу баррасии вижагиҳои семантикии вожаву ибораҳои фразеологӣ: ҳаллу фасли концептҳо дар луғату таъбироти фразеологӣ собит

месозанд, ки ҳар миллат дорои вижагиҳои хоси тафаккури забонӣ мебошад. Аз ҷумла, истифодаи як истилоҳ дар забонҳои гуногун метавонад анъана, урфу одат ва ҷаҳонбинии фарҳанги марбутаро инъикос мекунад.

Таҳлил ва муқоисаи сохтору таркиби ибораҳои фразеологӣ: таркиб сохтори ибораҳои фразеологӣ пояи устувор дошта, намуна ё амсилаҳои олӣ маҳсуб мешаванд. Масалан, ибораи "аз оби хунук тарсидан" маънои эҳтиёткор буданро дошта, анъанаҳои мардуми русторо таҷассум мекунад. Ин ибора дар забонҳои дигар бо истилоҳоти истилоҳоти мухталиф метавонад ифода шавад.

Таҳқиқи омилҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ: калимаву ибораҳои фразеологӣ бештар аз воқеиятҳои таърихӣ ва иҷтимоии халқҳо маншаъ мегиранд. Қиёсу муқобилаи онҳо имкон медиҳад, ки муносибати халқу милал ба мафҳум ва вижагиҳои хоси иҷтимоии онҳо дарк карда шаванд.

Дар баробари ин, ҳадафи асли аз байн бурдани мухолифати байни ҷиҳатҳои ишоратӣ ва нешаниҳии маъно дар назар аст. Ба назари мо он яке аз тафовути асосии таҳлили сохторӣ - маъноии аз таҳлили когнитивӣ мебошад. Фарқи мафҳумҳои фарҳангӣ-ҳаммаъноӣ, ҷузъҳои иловагии калима дар сохтори маъно набуда, балки шабоҳати ҷузъи денотативӣ воҳидҳои ҳамон мақоми иерархӣ мебошанд.

Бинобар он, концептҳои *“бойигарӣ”* ва *“қашшоқӣ”* аз қабилӣ чунин гурӯҳи концептҳои категорияи фалсафаи абстрактӣ ва номҳои мушаххас мебошанд. Маҳз онҳо бо мафҳуми фарҳангӣ дар худ муҳтавои муҳимми фарҳангиро ба дӯш доранд. Вежбитская А. дар ин бора таъкид мекунад, ки амсилаҳои фарҳангӣ дар ҳақиқат ҷузъи ҷудонопазири забон маҳсуб шуда, аммо ба маънои асосӣ мафҳум ё маънии нав зам намекунанд, балки амсилаҳои фарҳангӣ бевосита дар маъно инъикос меёбанд [20, 207]. Вежбитская А. хусусияти муҳиммеро таъкид мекунад, ки мо онро ҳамчун асоси таҳлили хусусиятҳои лингвофарҳангии концепт дохил мекунем [20,

207]. Дар ин росто, ҳадафи аслӣ аз байн бурдани муҳолифати байни ҷиҳатҳои денотативӣ ва коннотативии маъно дар назар аст. Ба назари мо он яке аз тафовути асосии таҳлили сохторӣ - семантикӣ аз таҳлили когнитивӣ мебошад. Фарқи мафҳумҳои фарҳангӣ-ҳаммаъноӣ, ҷузъҳои иловагии калима дар сохтори маъно набуда, балки шабоҳати ҷузъи денотативӣ воҳидҳои ҳамон мақоми иерархӣ мебошанд.

Илми мазкур бо антропологияи когнитивӣ робитаи ногустастаниро ба роҳ монда, ба таҳқиқ ва муқоисаи қитъаоти фарҳангиву мадания забонҳои дигар дар доираи таҷрибаҳои маънавӣ ва фарҳангӣ рӯй овардааст. Антропологияи когнитивӣ ҳамчун як соҳаи таҳқиқи равандҳои шинохти инсон ва таъсири фарҳанг ба шуур ва қобилиятҳои маънавии ӯ, ба лингвокултурология мусоидат намуда, тарзи ташаккул, таҳаввули маънӣ ва тасаввуротро дар забонҳои гуногун меомӯзад.

Инчунин, лингвокултурология як қатор масъалаҳои забонро аз ҳар ҷониб таҳлилу таҳқиқ намуда, концептуализатсияи фарҳангӣ ва амсилаҳои фарҳангиро омӯхта, онҳоро такмил медиҳад.

Имрӯз лингвофарҳангшиносӣ навъи таҳқиқоти иттилоотӣ ва муқоисавӣ ба шумор рафта, амсилаҳои типологӣ ва дигар масоили забоншиносиро таҳқиқ ва таҳия мекунад. Зарбулмасалу мақол ва афоризмҳое, ки дар забон қорбаст мешаванд, дар назди илми лингвокултурология аҳамияти хоса доранд.

Лингвокултурология маърифати илмӣ дар бораи робитаи забон ва фарҳанг махсуб ёфта, дар ҳолати рушду раванқ қарор дорад. Дар ин масъала донишмандон фикру андешаҳои судманд баён намудаанд. Масалан, мувофиқи назарияи Слишкин Г.Г., ин бахш ба самти дуҷуми лингвокултурология равона шудааст. Моҳияти асосии таълимоти ӯ дар ин хусус чунин аст:

1. Аз фарҳанг ба воҳиди забон: ин самт собит месозад, ки забон воситаи ифодаи унсурҳои фарҳанг будааст. Яъне, фарҳанг тавассути забон равшан гардида, вазифаи таҳқиқот омӯзиши васоити кофии забонӣ мебошад ва воҳидҳои фарҳангиро дар матн ё нутқ ифода мекунад.

2. “Вазифаҳои прагматикии он аз омӯзиши унсурҳои амалии забон ва мутобиқсозии онҳо ба воҳидҳои фарҳангӣ дар равандҳои гуногуни муошират иборат аст. Ин равиш истифодаи дурусти истилоҳот, рамзҳои фарҳангӣ ва маъниҳои махсусро дар бар гирифта, ба ташаккули муносибати мусбат ва дарки дурусти паёмҳо аз ҷониби мусоҳибон мусоидат мекунад. Ҳамзамон, он ба рушди малакаҳои муоширати байнифарҳангӣ ва таъсири он ба самаранокии иртибот нақши муҳим мебозад” [93, 8].

Ҳангоми муошират концептҳо ба василаи воҳидҳои забонӣ ифода мегарданд, ки ин воҳидҳо воситаи калидии интиқоли маъно ва ташаккули фаҳмиш ба ҳисоб мераванд.

Дар баробари ин, таҳқиқу муқоисаи ибораҳои фразеологӣ хусусиятҳои этнофарҳангиро возеҳ карда, барои дарки концептҳои фарҳангӣ мусоидат менамоянд.

1.3. Усулҳои дифференсиалии таърифи концепт

Яке аз масъалаҳои баҳсбарангези забоншиносии шинохтӣ масъалаи усули омӯзиш ва шарҳи концептҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар доираи усули забоншиносии равонӣ бештар ба равандҳои дарк таваҷҷуҳ зоҳир намоем, табдил ва коркарди иттилоот дар асаби инсон дода мешавад. Яъне, чӣ гуна шуур ва тафаккур ба ташаккули мафҳум таъсир мерасонанд. Масалан: тадқиқоти якҷоя нишон медиҳанд, ки калима ё ибора дар зехни гуянда чӣ гуна тасвирро бармеангезад.

Таҷрибаҳои равонӣ муайян мекунанд, ки чӣ гуна вожа ё ибора бо эҳсосот, таҷриба ва донишҳои қаблӣ пайваст мешаванд.

Усулҳои дифференсиалии таърифи мафҳум маҷмуи равишҳоеро дар бар мегиранд, ки ҳар кадом аз дидгоҳи вижае барои таъйини моҳият, сохтор ва вижагиҳои мафҳум мусоидат мекунад. Усули маъноӣ моҳияти луғавӣ, усули психолінгвистӣ равандро дарки инфиродии инсон, усули фарҳангшиносӣ пояи миллий ва арзишҳои марбут ба мафҳум, усули когнитивӣ сохтори зеҳнии онро бозгӯ намуда, усули таҳлили муқоисавӣ бошад, фарқият ва умумиятҳоро дар фарҳангҳои мухталиф равшан месозад.

Ин гуна каналҳоро низомии забон дар шакли лексемаҳои ифодагари майдони концептуалӣ буда, сохтори дохилӣ, робитаҳои парадигматикӣ ва дар шакли фразеологизм, зарбулмасал, мақол ва сохторҳои когнитивии мушаххас таъмин мекунанд.

Мафҳум яке аз воҳидҳои марказӣ дар забоншиносии когнитивӣ ба шумор рафта, ҳамчун зерсохтори шуур ва тафаккури инсонӣ мавриди омӯзиш қарор мегирад. Дар таҳқиқоти муосир мафҳум нақши калидӣ дар шарҳи равандро маъноофарӣ, ҷаҳонбинии миллий, вижагиҳои фарҳангӣ ва забонӣ дорад. Дар ин замина таърифи дақиқи мафҳум сахл набуда, зеро он мафҳум серпахлӯ буда, ба якчанд бахшҳои забоншиносӣ, равшаншиносӣ, фарҳангшиносӣ ва ғ. рабт дорад. Дар ин матлаб мо усулҳои дифференсиалии таърифи мафҳумро баррасӣ мекунем, ки ҷиҳати дарки дақиқи муҳтавои концепт ва зӯҳури он дар забон нақши муҳим доранд.

Усули маъноӣ, қабл аз ҳама, маънои луғавӣ ва истилоҳотии вожаву ифодаҳоро мавриди таҳлил қарор медиҳад.

Маъноҳои лексикографӣ дар асоси шарҳу тавзеҳоте, ки дар луғатномаҳо омадаанд, таъйин мешаванд.

Дар баробари ин, тобишҳои маъноӣ низ баррасӣ гардида, робитаи майни калима ё ибора сабт мешавад.

Усули маъноӣ имкон медиҳад, ки пояи маъноии мафҳум, яъне заминаи луғавию мазмунӣ ташхис шуда, унсурҳои асосӣ ва дуюмдараҷаи он чудо гарданд.

Дар доираи усули забоншиносии равонӣ бештар ба равандҳои дарк таваҷҷуҳ зоҳир намоем, табдил ва коркарди иттилоот дар асаби инсон дода мешавад. Яъне, чӣ гуна шуур ва тафаккур ба ташаккули мафҳум таъсир мерасонанд. Масалан: тадқиқоти якҷоя нишон медиҳанд, ки калима ё ибора дар зехни гуянда чӣ гуна тасвирро бармеангезад.

Усули психолінгвистӣ бештар ба ангежа ва воқунишҳои субъективии инсон нисбат ба вожаву ифодаҳо равона мегардад, ки дар ташаккули мафҳум саҳм доранд.

Консепт бо арзиш, анъана ва ҷаҳонбинии милли робитаи қавӣ дорад. Аз ин рӯ, дар доираи усули фарҳангшиносӣ чунин самтҳо аҳаммияти хосса касб мекунанд.

Таҳқиқи арзишҳои милливу фарҳангӣ: муайян кардани табиати фарҳангии мафҳум, ки дар фолклор, адабиёт, маросим ва суннатҳои мардумӣ зоҳир мешавад.

Маводди таърихӣ ва этнографӣ: пайгирӣ намудани шаклгирии таърихии як консепт ва ифодаи он дар фарҳанги мардум.

Ин усул собит месозад, ки ҳар як консепт решаи амиқи фарҳангӣ дорад ва бе назардошти зерматни милливу фарҳангӣ дарки амиқи он ғайриимкон аст.

Усули когнитивӣ мафҳумро чун зерсохтори асосии шуур баррасӣ мекунад.

Сохтори дохилии консепт аз ҳаста ва қабатҳои периферии он иборат аст. Ҳаста донишҳои умумӣ, мафҳумҳои умумимиллиро дар бар мегирад, аммо периферия донишу таҷрибаҳои шахсӣ ё гурӯҳӣ мебошанд.

Нақши қолаби зеҳнӣ: дар тафаккури инсон таснифот ва ташкилоти маърифатӣ бо ёрии қолабҳои когнитивӣ анҷом меёбад.

Пас, усули когнитивӣ механизми ташаккули мафҳум ва тарзи бархӯрд ё муносибати он дар шуури инсон мебошад.

Барои таъйини вижагиҳои миллию фарҳангӣ ва забонӣ дар мафҳум таҳлили қиёсӣ нақши муҳим мебозад.

Муқоисаи забонҳо: баррасии маъно, вожа ва истилоҳот дар забонҳои гуногун ҷиҳати дарёфти умумият ва тафовути мафҳум.

Муқоисаи фарҳангҳо: чӣ гуна як мафҳум дар фарҳангҳои мухталиф зухур мекунад ва чӣ хусусиятҳои умумӣ ё фарқкунандаро соҳиб аст.

Чунин усул имкон медиҳад, ки хосиятҳои умумии мафҳум мушаххас гарданд. Ин маҷмуи усулҳо имкон медиҳанд, ки мо на танҳо пайванди мафҳумро бо забону тафаккур дарк намоем, балки таҳаввулот ва вусъати маърифатиро дар қишрҳои мухталифи миллий, шахсӣ ва фарҳангӣ дарк намоем.

Санҷиши якҷоя дар таҳлили концептҳои мушаххас ихтиёрӣ буда, ба назари мо барои омӯзиши таркиби луғатҳои равонӣ ва хотираи забонӣ зарур аст. Пас, таҳлили концептуалие, ки мо пешниҳод мекунем, ба усули синхронии унсурҳои диахронӣ таъя мекунад. Қиёс ва муқобилаи натиҷаҳои ҳосилшуда, ҳадди ақал бо як забони дигар ҳатмист.

1.4. Роҷеъ ба моҳияти тасвири олам

Моҳияти тасвири забонии ҷаҳон дар шинохти концепт истилоҳ ва мафҳуми “**ҷаҳонбинӣ**”, ки дар асарҳои олимони Г.В. Колшанский, Ю.Н. Караулов, Г.А. Брутян, Н.И. Сукаленко ва дигарон васеъ баррасӣ шудаанд.

Омӯзиши тасвири забонии ҷаҳон яке аз самтҳои афзалиятноки забоншиносии муосир ба шумор меравад. Ин масъала бо худ самтҳои

мухталифро муттаҳид мекунад. Таҳқиқоти этнолингвистӣ дар ду даҳсолаи охир маъруфияти зиёд пайдо кард.

Қайд кардан лозим аст, ки дар доираи забоншиносии шинохтӣ ва лингвокултурология самтҳои зиёди рушд вучуд доранд. Масалан, дар солҳои 90-уми асри XX бештар дар заминаи забоншиносии когнитивӣ ва сиёсатшиносӣ як бахши сиёсӣ ба вучуд омад. Он замон дар лингвофарҳангшиносӣ самти нави фалсафавӣ таҳти унвони “Забоншиносии аксиологӣ” рӯйи майдон омад, ки мавзӯи таҳқиқаш арзишҳои забониву фарҳангии воҳидҳои забонӣ ва мафҳумҳо мебошад.

Забон ва таҷрибаи иҷтимоӣ-таърихӣ дар миёни ҷомеаи муайян тасвири забонии монанди дунёро ташаккул дода, имкон медиҳад, ки перомони як навъ матни умумӣ ва фарҳангӣ сухан ронем. Маҳз тасвири забонии дунё муносибатҳои коммуникативиро муайян мекунад. Тасвири когнитивии дунё, ки тавассути забон ифода меёбад, ба тафаккур, арзишҳо ва қоидаҳои рафтори ҷомеа таъсир мерасонад.

Сарчашмаи маърифат беохир мебошад ва дар асоси он сохтори забоншиносии муқоисавӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо истифодаи концепт ва аҳаммияти баъзе қисмҳои таркибии он ошкор мегардад.

Тасвири забонии ҷаҳон, на танҳо ҷаҳонро ба қисматҳо тақсим мекунад, балки ин қисмҳоро устувор намуда, тавассути воситаҳои лафзии забони табиӣ шакл мегирад. Ин тасвир аз воҳидҳои гуногуни забонӣ иборат аст, ки ҳар яке хусусиятҳои хоси худро дошта, маъно ва аҳаммияти гуногунро ба худ мегиранд. Муҳаққиқон, аз ҷумла Гуревич, Вежбитская, Апресян, Телия ва Арутюнова, ба ин гуфтаҳо мувофиқанд, ки “тасвири забонии олам як инъикоси равшани ғайрияти миллию маънавии мардум мебошад”. Забон дар ин раванд на танҳо як абзори иртибот, балки омили калидӣ дар ташаккули ҷаҳонбинӣ, арзишҳо ва вигаҳҳои фарҳангии миллат маҳсуб меёбад.

Мусаллам аст, ки тамоми ҳастии олам тавассути рамзҳо ифода мегардад, ки он дар қолаби маъноии забон ба таври пайваста ташаккул ёфта, маъноӣ худро боз ҳам равшантар мегардонанд. Тасвири забонии ҷаҳон дар асоси рушди муносибатҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, дипломатӣ, муқоисаи забонҳо ва номгузориҳои нав ба воҳидҳои луғавӣ тағйир меёбад ва инкишоф меёбад. Ин раванд на танҳо таҷдиди диди забонӣ ба дунёро таъмин менамояд, балки манзараи забониро ба талаботи нав ва вазъиятҳои замони муосир мутобиқ месозад.

Солҳои охир муҳаққиқон концептҳоро ҳамчун воҳидҳои минималии тасвири забонии дунё баррасӣ менамоянд. Онҳо бар инанд, ки концептҳо асоси маърифатии забонро ташкил дода, дар ташаккули ҷаҳонбинӣ, инъикоси арзишҳои фарҳангӣ ва ҷаҳмиши муштараки воқеият нақши калидӣ мебозанд. Ҳар як концепт на танҳо маълумоти муайяно дарбар мегирад, балки дорои паҳлуҳои маънавӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангист, ки дар воҳидҳои забонӣ ифода меёбанд.

Мувофиқи таълимоти забоншиносии когнитивӣ, ҳар як истилоҳ ҳамчун номи як мафҳум истифода карда мешавад. Бинобар он, метавон зикр кард, ки шумораи унсурҳои тасвири забонии олам, яъне калимаҳои забон, бо шумораи мафҳумҳо ҳамеша нобаробар аст. Ин фарқият аз он иборат аст, ки таркиби калимаҳо ва мафҳумҳо гуногун буда, калима метавонад якчанд мафҳумро ифода кунад ё баръакс, як мафҳум метавонад тавассути калимаҳои гуногун шарҳ дода шавад. Ин равиш на танҳо манзараи забонӣ, балки тафаккури миллию маънавии ҳар як ҷомеа ро низ равшан мекунад.

“Дар ин рӯсто, тасвири умумибашарӣ, минтақавӣ ва миллии дунё, тасвири забонии дунё низ ҳам воситаҳои умумии ба тамоми инсонҳо хос ва ҳам воситаҳои махсуси мутобиқ ба фарҳанг, тафаккур ва шароити миллиро дар бар мегирад. Ин тасвир на танҳо қонуниятҳои умумибашарии

тафаккурро инъикос менамояд, балки хусусиятҳои хоси маънавӣ, забонӣ ва иҷтимоии ҳар як миллатро низ бозтоб медиҳад. Бо ин роҳ, забон ҳамчун як омили марказӣ на танҳо иртибот, балки шинохт ва фаҳмиши гуногунрангии ҷаҳонӣ хизмат мекунад” [54, 12].

“Таъкид мешавад, ки навъҳои асосии тафаккури равонии когнитивӣ чунин унсурҳоро дар бар мегиранд: қоида, мафҳум, аналогия ва образ. Ҳар яке аз ин унсурҳо ҷанбаҳои мухталифи равандҳои шинохтиро таҷассум меkunанд. Қоида ҳамчун асоси низоммандии тафаккур амал намуда, мафҳумҳо дониши умумиро ифода меkunанд. Аналогия робитаҳои байни мавзӯҳо ва идеяҳоро тавассути муқоисаи шабоҳатҳо муайян мекунад, дар ҳоле ки образ, тавассути шакл ва намуди визуалӣ, таассуроти маърифатӣ ва эҳсосиро шакл медиҳад. Дар маҷмӯъ, ин навъҳои тафаккур воситаҳои калидӣ барои дарки дунёи атроф ва ташаккули дониш мебошанд” [133, 33].

Мафҳуми "репрезентатсия" аз нигоҳи илми когнитивӣ, ки ибтидо аз бахши психология ба вучуд омадааст, маънои нисбатан маҳдудтарро дар бар мегирад. Ин мафҳум бештар ба равандҳои дарки иттилоот ва ташаккули тасвирҳои зеҳнӣ алоқаманд аст. Муҳаққиқи англис Бейтс мафҳуми “репрезентатсия”-ро чунин шарҳ медиҳад: "Репрезентатсия – ин дар хотира шакл гирифтани тасвири амалҳои мухталиф барои қор бо объект дар ҳолате, ки аз ҷониби худ объект ягон тақвият вучуд надошта бошад."

Ба ибораи дигар, репрезентатсия ба равандҳои дохилии зеҳнӣ ишора мекунад, ки тавассути онҳо инсон бо маълумот, объектҳо ва ҳолатҳо қор мекунад, ҳатто вақте ки онҳо бевосита ҳузур надоранд. Ин концепт дар илми когнитивӣ василаи муҳиме барои фаҳмидани тафаккур, хотира ва равандҳои маърифатӣ ба шумор меравад. [14,95].

Афзун бар ин, тибқи маълумоти адабиёти муосир байни репрезентатсияҳои равонӣ (дар шуур) ва “объективӣ” (равонӣ) дар забон

тафовут ба назар намерасад. Истилоҳи “репрезентатсия” маънои тимсолӣ ва маҷозиро ифода мекунад.

Ба маънои тимсолӣ, репрезентатсия ифодае мебошад, ки дар баъзе забонҳо дорои вижагиҳои зерин аст:

- репрезентатсия нигоҳи синтаксисӣ нисбат ба забон содатар буда, бо баъзе қоидаҳои синтаксисӣ иктифо мекунад;

- маъно ва аҳаммияти он ба таври яқсон тафсир шуда, мувофиқи мақсади эҷодкорони ин ё он забон аз маҷозият ҳолӣ аст.

дар асоси ақидаи Таггард Р. маънои ғайритимсолии репрезентатсия чунин аст, ки дар шуури соҳибони забон чун объект инъикос ёфтааст.

Ҳоло бошад дар забоншиносии хориҷӣ таваҷҷуҳи муҳаққиқони забон ба гурӯҳбандии заминаҳои иҷтимоии нутқ ва таваҷҷуҳи андак нисбат ба методи анъанавӣ мушоҳида мешавад, ки он натиҷаи мантиқии ташаккули забоншиносии муосир гаштааст.

Дар замони Истиқлолияти Тоҷикистон яке аз масъалаҳои маъмули забоншиносии муқоисавӣ инъикоси мафҳуми тасвири илмӣ дунё ва бавижа тасвири забонии олам таваҷҷуҳи олимониро ба худ ҷалб намуд. Бояд зикр кард, ки ин яке аз мафҳумҳои бунёдӣ ба шумор рафта, ҳислатҳои инсонӣ, муносибати ӯро бо олами ҳастӣ инъикос мекунад.

Сохтори мафҳумҳо меҳвар ва пояи асосии тасвири забонии дунё аст. Ҳамзамон, фарҳанг тасвири маърифатии инфиродӣ ва коллективии ҷаҳонро ташкил менамояд ва унсuri асосии он мафҳум мебошад. Дар забоншиносии муқоисавӣ аз ҷониби олимони вобаста ба истифодаи маънои “консепт” ба назар мерасанд. Масалан, консепт як ҷузъи хурдтарини фарҳанг дар тафаккури шахс ба шумор рафта, асоси тасвири забонии олам, воҳиди асосии маъноии ин воқеияти ҷомеаи фарҳангиро муайян менамояд.

Тасвири когнитивии дунё, ки тавассути забон баён мегардад, на танҳо тафаккури инсонро шакл медиҳад, балки арзишҳо ва меъёрҳои рафтори

иҷтимоиро низ муайян мекунад. Забон ҳамчун воситаи асосии инъикоси воқеият, дидгоҳи ҷомеа ро дар бораи ҷаҳон устувор месозад ва ба рушди ҳамкориҳои иҷтимоӣ мусоидат менамояд.

1.5. Ташаккули забоншиносии шинохтии ватанӣ ва хориҷӣ

Забоншиносии когнитивӣ ҳамчун як бахши илм дар осори забоншиносони америкии мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Илми когнитивӣ марҳалаи нави омӯзиши робитаи зичи забон ва тафаккур, нақши инсон дар забон ва забон бар инсон мебошад.

Мавзӯи омӯзиши когнитология сохтор ва фаъолияти донишҳои инсонӣ мебошад.

Бахши мазкур бештар аз ҷониби муҳаққиқони шинохтаи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор гирифта, олимони Лакофф Г., Лангакер Р., Чеккендофф Р., Чонсон М., Миллер Ч., Чонсон Ф., Свитер И. ва ғайра махсус мешаванд. Таърихи ташаккул ва инкишофи илми когнитивиро олимони ватанӣ низ муфассал мавриди паҷӯшиш қарор додаанд.

Аксари муҳаққиқон чунин меҳисобанд, ки зуҳури усули когнитивиро дар забоншиносӣ ба асари машҳури Чорч Миллер ва Филипп Чонсон “Забон ва идрок” рабт медиҳанд.

Калимаи когнитивӣ, ки аз истилоҳи англисии ***“cognition”*** гирифта шудааст ва маънои “дарк” ва “омӯзиш”-ро баён менамояд, дар баъзе вақт бо унвони ***когнитология*** низ машҳур аст. Ин соҳаи илм фаъолияти худро ба омӯзиши сохтор, вобаста ба сатҳи донишҳои инсонӣ равона месозад. Он сохтори дарки иттилоот, ташаккули тафаккур, хотира, диққат ва қароргирии донишро меомӯзад. Илми когнитивӣ ҳамчун як соҳаи байнисоҳавӣ равишҳои равоншиносӣ, забоншиносӣ, неврология, фалсафа

ва технологияро муттаҳид месозад, то ки равандҳои маърифатиро пурра ва ҳамаҷониба дарк намояд.

Мушкилоти асосие, ки олимон, забоншиносон бо он дучор шудаанд, фаҳмидан ва истихроҷи маълумот аз матн мебошад. Ин раванд талаб мекунад, ки на танҳо луғатҳо ва маъноҳои калимаҳо дар сатҳи фардӣ дарк карда шаванд, балки инчунин маъноӣ когнитивӣ, ки дар он ду ҷанбаи асосӣ – маъноӣ тимсолӣ (тасвирӣ), шаклӣ (структурӣ) – дар ҳамоҳангӣ рушд мекунад, ба назар гирифта шавад. Ин мушкилот зарурати таҳияи равишҳои васеъ барои таҳлил ва коркарди матнро нишон медиҳад, ки дар онҳо муносибати байни сохторҳои забонӣ ва маъноҳои маърифатӣ ба таври дақиқ омӯхта мешаванд.

То ибтидои солҳои 1990-ум забоншиносии шинохтии (когнитивӣ) хориҷӣ, қисматҳои ҷудогонаи қорҳои таҳқиқотии Ч. Лакофф, Р. Ланганкер, Т. Ван Дайк, Ч. Хейман ва дигаронро дар бар мегирифт.

Аксарияти забоншиносон истифодаи усули шинохтиро (когнитивиро) дар забоншиносӣ ба асари машҳури Ҷорҷ Миллер ва Филипп Ҷонсон “Забон ва идрок” рабт медиҳанд.

Ҷорҷ Лакофф дар доираи илми когнитивӣ як қатор масъалаҳои муҳимро мавриди таҳқиқ қарор додааст, ки ба дарки олам ва инъикоси донишҳо дар бораи дунё тавассути низоми муташаккили робитаҳои мафҳумҳо рабт доранд. “Ин низом, ки низоми концептуалиро ташкил медиҳад, ба тарзи ташаккул ва ташкили категорияҳо (категоризатсия) таваҷҷуҳ мекунад. Лакофф бар ин назар аст, ки инсон дунёро тавассути концептҳо дарк мекунад, ки онҳо ба таври сохторӣ бо ҳам пайвастанд ва дониши моро шакл медиҳанд. Мафҳуми категоризатсия дар қорҳои ӯ махсусан муҳим аст, зеро он шарҳ медиҳад, ки чӣ гуна инсон объектҳо, воқеаҳо ва мафҳумҳоро гурӯҳбандӣ намуда, дунёи мураккабро ба низоми фаҳмо табдил медиҳад. Мавсуф усули анъанавии категоризатсияро

объективӣ номида, онро бо усули дигари эксперименталӣ муқоиса мекунад. Ё бештар воситаҳои образнокӣ забону адабиётро, ки истиора, метонимия меноманд, ҳосили натиҷаи биологӣ ва иҷтимоӣ номида, онҳоро мавриди омӯзиш қарор медиҳад”.

Асару монографияҳои Лакофф Ч. ва Лангакер Р. аз осорҳои машҳур ва муҳимми соҳаи забоншиносии шинохтӣ ба ҳисоб рафта, ҷиҳати рушд ва зухури забоншиносии шинохтӣ (когнитивӣ) хидмати арзанда қардааст.

Бинобар гуфтаҳои боло, ғояҳои когнитивистҳои амрикоӣ ба рушд ва ҳолати муносири забоншиносии ватанӣ муассир ва назаррас мебошад.

Дар айни ҳол, забоншиносии когнитивӣ ҳамчун як соҳаи таҳқиқотӣ дар марҳилаи ташаккул қарор дорад, ки набудани як базаи ягонаи донишҳо ва методологияи умумии пазируфташудаи он ин ҳолатро нишон медиҳад. Ин равиш дар ҳоли рушд қарор дошта, то ҳол дар атрофи истилоҳҳо, концепсияҳо ва усулҳои таҳқиқотӣ иттифоқи пурра вучуд надорад. Бо вучуди ин, забоншиносии когнитивӣ тавассути ҳамгироии равишҳои гуногун аз фалсафа, психология, антропология ва неврология кӯшиш менамояд, ки забонро ҳамчун оинаи тафаккур ва маърифат шарҳ диҳад. Ташаккули минбаъдаи он аз таъмини назариёти мукамал ва методологияҳои муштарак вобастагӣ дорад.

Барои забоншиносӣ омӯзиши паҳлуҳои гуногуни он ва масъалаҳои асосии таҳқиқотиро механизмҳои равонии ташаккул ва инкишофи забон ташкил медиҳанд. Ин равандҳо бо равишҳои мураккаби репрезентатсияи зехнӣ алоқаманданд, ки дар онҳо намудҳои гуногуни шуур нақши муҳимм мебозанд.

Таҳқиқоти равобити байни тафаккури миллӣ ва фарҳанги миллӣ ба забоншиносӣ имкон медиҳад, ки хусусиятҳои нодири забонҳоро омӯзад ва иртиботи онҳо бо тафаккур ва шуурро равшан кунад. Ин равандҳо барои

фаҳмидани чанбаҳои гуногуни иртибот ва интиқоли донишҳо дар байни одамон низ хеле муҳиманд.

Ба андешаи мо, муҳимтарин вазифаҳои забоншиносии когнитивии муосир инҳоянд:

Таҳқиқи робитаи забон ва тафаккур.

Таҳлили он, ки чӣ гуна забон тафаккурро инъикос ва ташаккул медиҳад, инчунин, ташхиси сохторҳои зехнӣ, ки дар равандҳои маърифатӣ ва коркарди иттилоот истифода мешаванд.

Таҳлили концептҳо ва тасаввуроти маърифатӣ.

Идомаи таҳқиқоти концепсияҳои шинохтӣ, ки дар забонҳои гуногунсохт баррасӣ карда мешаванд, ва тавсифи он, ки чӣ гуна ин концепсияҳо ҷаҳонбинии миллиро инъикос мекунанд.

Ташаккули қолабҳои репрезентатсияи зехнӣ.

Таҳияи қолабҳои равонии репрезентатсия, ки сохтори дарки забон, ташаккули маъно ва иртиботро шарҳ медиҳанд.

Муайян кардани робитаи забон бо фарҳанг.

Таҳқиқи таъсири фарҳанг ба ташаккули забон ва тафаккури миллий, инчунин, шинохти робитаи байни арзишҳои фарҳангӣ ва сохторҳои забонӣ.

Таҳлили маъно ва семантика.

Омӯзиши дақиқи маъноӣ когнитивӣ, аз ҷумла равишҳои тасвирӣ ва шаклӣ, барои дарки маъноӣ калимаҳо, ибораҳо ва матнҳо дар сатҳҳои мухталиф.

Омӯзиши забон ҳамчун воситаи коммуникативӣ.

Таҳқиқи он, ки чӣ гуна забон дар равандҳои коммуникативӣ, аз ҷумла дар муҳитҳои гуногуни фарҳангӣ ва иҷтимоӣ, истифода мешавад.

Мушаххас кардани табиати умумӣ ва хосияти миллии забон

Тафсири умумиятҳо ва фарқиятҳо дар забонҳои гуногун, бо таваҷҷуҳ ба хусусиятҳои когнитивии онҳоро ташкилдиханда.

Таҳияи методологияҳои байнисоҳавӣ.

Густариши равишҳои байнисоҳавӣ бо истифода аз донишҳои фалсафа, психология, неврология ва антропология барои омӯзиши ҳамачонибаи равандҳои когнитивӣ-забонӣ.

Рушди тадқиқоти истифодаи технология дар забоншиносӣ.

Дар асри 21 истифодаи воситаҳои технологӣ, ҳамзамон тарзи истифодаи зеҳни сунӣ (artificial intelligence) ва коркарди забони табиӣ, барои таҳқиқ ва тақмили фаҳмиши равандҳои шинохтӣ.

Таҳлили сохторҳои забонӣ ва усули шинохтӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ.

Таҳқиқи таъсири тағйироти иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва технологӣ ба рушди забон, тафаккур ва равандҳои маърифатӣ.

Бояд қайд намуд, ки таҳқиқот дар бахши забоншиносии когнитивӣ ба таври васеъ гузошта шуда, соҳаҳои равоният, этноконсептология, мӯд ва ғайраро дар бар мегирад. Муаллифони он осор онҳоро когнитивӣ меноманд.

Ҳамин тариқ, мафҳумҳои концепт ва когнитивӣ аз ҷониби муҳаққиқони равияҳои мухталиф ба таври васеъ корбаст мешаванд.

Чудо намудани илмҳои когнитология, забоншиносии когнитивӣ ва равонӣ аз ҳадафҳои асосии муҳаққиқон мебошад.

Дар маҷмӯъ, забоншиносии муқоисавӣ сохтори забонҳои гуногунсохтро меомӯзад. Инчунин, забоншиносӣ сохти воҳидҳо, сохтору таркибҳо ва тамоюли ташаккули ин ё он бахши забоншиносиро фаро мегирад. Ҳадафи забоншиносӣ баёни низомнокии забон буда, монандии мафҳумҳои низомнокии воҳидҳои забониро ташаккул медиҳад. Аммо мавзӯи баҳси илми когнитология мафҳумсозӣ ё ҳосили концептҳо дар шуури ашхоси алоҳида ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва синнусолӣ мебошад. Қабл

аз ҳама когнитология яке аз бахшҳои фалсафа ва равоношиносӣ ба шумор рафта, ба забоншиносӣ рабти қавӣ надорад.

Дар вообастагӣ ба андешаҳои боло қорҳои зиёди илмие ба анҷом расонида шудаанд. Масалан, рисолаи илмии дар самти забоншиносии шинохтӣ ба анҷомрасонидашударо дар мавзӯҳои “консепти озодӣ”, “консепти ирода”, “консепти ишқ”, “консепти таҳаммул”, “консепти табиат”, “консепти дӯст”, “консепти душман”, “консепти маърифат” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ номбар кардан мумкин аст, ки дар онҳо восираҳои гуногуни забоншиносии шинохтӣ бо шаклу мундариҷаҳои мухталиф таҳқиқ карда шудаанд, аз қабилӣ :

- номинатсияҳои устувор (лексемаҳо ба маънои устувор);
- номинатсияҳои ғайриустувор, (ибораҳо, идиомаҳо);
- восираҳои синонимии забон, аз ҷумла эвфемизмҳо;
- воҳиди ҳиссаҳои мухталифи нутқ, ки ба таври калимасозӣ бо восираҳои асосии луғавии вербализатсияи консепт (калимаҳои якреша) алоқаманд мебошанд;
- номинатсияҳои ба қисмҳои устувор (ибораҳои устувор) ҷудошуда;
- воҳидҳои фразеологӣ;
- сохторҳои синтаксисӣ;
- паремияҳо (зарбулмасал, мақолҳо);
- афористика (афоризмҳои мавҷуда, ки ҷанбаҳои мухталифи консептро ошкор мекунанд);
- таърифҳои субъективӣ;
- матнҳои публицистӣ ва бадеӣ.

Ин қорҳо, албатта, маҳсули бештар оварда, дар рушду нумуи ин соҳа мавқеи хоссаеро бозида тавонистаанд.

Ҳамин тариқ, бояд зикр намуд, ки забоншиносии когнитивӣ аз ҷумлаи ин илмҳои психолингвистика, афористика, забоншиносии муқоисавӣ буда,

тавассути воситаҳои забонӣ ва маъноӣ воҳидҳои забонӣ ҷиҳати таъйин ва шарҳи концептҳо саҳм мегузорад. Вобаста ба шарҳи концептҳои мафҳумсозии миллӣ гарчанде маводди таҳқиқшаванда ва усулҳои истифодашуда маҳдуданд, саҳми калон доранд, инчунин, дар самти омӯзиши забоншиносии шинохтӣ (когнитивӣ) натиҷаҳои назаррас ба даст оварда шудааст.

Ҳамзамон, ғановати маводди забоншиносии шинохтиро дар байни илмҳои замонавӣ, ки концептосфераи миллиро меомӯзанд, дар мақоми баланд мегузорад.

Забоншиносии шинохтӣ (когнитивӣ) ҳамчун соҳаи мустақили илми забоншиносии муосир аз илми когнитивӣ (когнитология) пайдо шудааст.

Дар чараёни маврид омӯзиш ва таҳқиқ қарор додани масъалаҳои забоншиносии когнитивӣ, пеш аз ҳама, моҳияти мафҳум ба назар гирифта мешавад, зеро маъноҳои гуногуни чунин вожа, ба мисли концепт, мафҳум ва маънӣ вучуд доранд. Забоншиносоне, ки қисматҳои гуногунии концептҳоро таҳлил намудаанд, дар робита бо ин падида таърифҳои мухталиф пешниҳод карда, дар ҳалли масъалаи мазкур саҳми босазоеро гузошта тавонистаанд.

То айнаи замон масъалаҳои мухталифи соҳаи забоншиносии когнитивӣ дар самти таҳияи мафҳумҳои гуногун, ба мисли “тақдир”, “нон”, “хушбахтӣ”, “бойигарӣ”, “дил”, “фиреб”, “хиёнат”, “ғизо”- “fate”, “bread”, “happiness”, “wealth”, “heart”, “lie”, “betrayal”, “food” ва ғайраҳо дар асоси маводди забонҳои тоҷикӣ, русӣ, чинӣ, фаронсавӣ ва дигар забонҳо ба тариқи муқоисавӣ мавриди таҳқиқ ва омӯзиш аз ҷониби муҳаққиқон қарор гирифта, умумияту фарқияти ин концептҳо дар забонҳои муқоисашаванда ошкор гардидаанд.

Ба риштаи таҳқиқ кашидан ва омӯзиши чунин масъалаҳои муҳим, аз қабилӣ менталитет, шахсияти забонӣ, бартариҳои арзишӣ, қолабҳо ва

гайраро фаро мегиранд, ки муосир будани чунин таҳқиқот ба тамоюли нави хамгирой вобаста буда, бо зарурати истифодаи маълумот дар бораи равандҳои шинохтӣ (когнитивӣ) дар масъалаи омӯзиши паҳлуҳои гуногуни ҷаҳолияти дискурсивӣ, раванӣ, этникӣ ва сотсиолингвистика асоснок карда мешаванд.

Аз ҷумла, дар вобастагӣ ба ин мавзӯ асари О. Қосимовро, ки “Лексикаи “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ” унвон дорад, номбар кардан мумкин аст. Дар қори илмӣ мазкур, номҳои ҳайвонот ва растаниҳо мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор дода шуда, тасвири забонии ҷаҳони намоёндогони “Шоҳнома” бевосита нишон дода шудааст. Инчунин, вазъиятҳои гуногун, ки дар вобаста ба шарҳи функционалӣ ва эстетикӣ табиат ва ҳифзи муҳити зист, ба вуҷуд омадаанд, инъикос гардидаанд. Хусусиятҳои сохторӣ-маъноӣ воҳидҳои луғавӣ ифодагари дарахтони буттамева, ғалладона, сабзавот, буттаҳо, гулҳо, наботот, атриёт, гиёҳҳои шиғобахш ва заҳрнок муайян кард шуда, ба қадом маъно истифода шудани онҳо ошкор карда шудааст.

Инчунин, дар ин асар қорбурди воҳидҳои луғавӣ ифодакунандаи номи маҳлуқоти асотирӣ, афсонавӣ ва динӣ мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор гирифта, хусусиятҳои маъноӣ онҳо нишон дода шудаанд. Дар ин асар воҳидҳои луғавӣ ифодакунандаи мафҳумҳои эҳсосотӣ, ки бо ҳодиса, урфу одатҳои динӣ алоқаманданд, муайян карда шуда, вижагӣ ва гуногуншаклии онҳо ошкор гардидаанд. Дар ғуруҳбандии номи ҳайвонот ва наботот, ҳатто хусусиятҳои милливу фарҳангии онҳо ба инбат гирифта шудааст.

Метавон гуфт, ки рисолаи илмӣ пешниҳодшуда, дар рушди назария ва амалияи забоншиносии когнитивӣ, маъношиносӣ, лингвокултурология, луғатшиносӣ саҳми арзандае гузошта, барои луғатнигорон дар таҳияи луғатҳои соҳавӣ мусоидат менамояд.

Дар қатори ин таҳқиқот таҳқиқоти муҳаққиқ Х.Х. Мирзоевро номбар кардан мумкин аст, ки “Майдони лексикӣ- семантикии horse\асп дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ” унвон дошта, дар он таҳлили таърихӣ- муқоисавӣ, луғавӣ-семантикӣ, лексикӣ, грамматикӣ ва сохтори конспекти”асп” ба роҳ монда шуда, умумияту фарқияти он дар забонҳои муқоисашаванда нишон дода шудаанд.

Муҳаққиқ бори аввал дар забоншиносии муқоисавӣ, ки муқоиса дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба роҳ монда шудааст, м масъалаҳои муносибати маъноии истилоҳоти гиппологиро аз нигоҳи типологияи муқоисавии забонҳо мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода, таърихи ташаккули луғавии соҳаи забоншиносии муқоисавиро дар забонҳои омӯхташаванда муайян кардааст. Инчунин, умумияту тафовутро дар калимаву истилоҳоти ифодакунандаи мафҳумҳои”асп” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян намуда, барои тавқият бахшидан ба андешаи хеш аз сарчашмаҳои мухталиф мисолҳо ҷамъ овардааст.

Омӯзиши низоми истилоҳоти гиппологӣ дар пешрафт ва инкишофи лексикологияи муқоисавӣ, семантика, сохти грамматикӣ ва таърихи ташаккули лексикаи забони тоҷикӣ саҳми арзанда медиҳад [69, 16].

Дар қатори ин таҳқиқотҳо таҳқиқоти илмии М.М. Имомзодаро, ки “Хусусияти миллии объектификатсияи забонии конспекти **“оила”** дар системаҳои луғавӣ-фразеологӣ ва паремиологии забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ” номгузорӣ карда шудааст, дохил кардан мумкин аст.

Дар рисолаи мазкур муаллиф мафҳумҳо ва унсурҳои забониеро, ки конспекти **“оила”** - ро инъикос менамоянд, дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ муқоиса намуда, масъалаҳои ҳалталаби онҳоро мавриди баррасӣ қарор додааст. Инчунин, дар баробари ин калимаву истилоҳоти ифодакунандаи мафҳумҳои **“оила”** –ро дар асоси фарҳангҳо, фразеологизмҳо, ва зарбулмасалу мақолҳои забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ таҳлил намуда, дар асоси

онҳо шабоҳат ва фарқияти маъноии концепти “оида” –ро дар забонҳои муқоисашаванда ошкор сохтааст. Илова бар ин, бояд зикр намуд, ки ин таҳқиқот барои рушди нумуи забоншиносии фарҳангӣ ва забоншиносии шинохтӣ заминаи мусоидро фароҳам овардааст.

Хушбахтона, таҳқиқотҳо дар ин самт кам нестанд. Таҳқиқоти ба анҷомрасонидаи муҳаққиқ М.Б. Давлатмирова таҳти унвони “Универсалӣ ва этноспесификӣ дар репрезентатсияи макроконцепти *“сарнавишт”*” (аз рӯйи маводди гурӯҳҳои забонҳои тоҷикӣ, арабӣ ва шугнонӣ - рӯшонӣ) пешкаши аҳли илм гардида, дар он таҳлили макроконцепти *“сарнавишт”* ба роҳ монда шудааст.

Дар рисола сохтор ва майдони маъноии ин макроконцепт дар забонҳои муқоисашаванда ошкор гардида, марҳалаҳои ташаккули забоншиносии шинохтӣ, типологияи концептҳо, хусусиятҳои миллию фарҳангии мафҳумҳои ифодакунандаи *“сарнавишт”* муайян карда шудаанд. Усул ва методҳои омӯзиши концепти интихобкардашуда имконият додаанд, ки муаллифи рисола таърихи пайдоиши мафҳумҳои ифодакунандаи *“сарнавишт”*-ро дар марҳилаҳои гуногуни рушди забонҳои муқоисашаванда нишон диҳад. Тавассути интихоби ин концепт муҳаққиқ бешаку шубҳа тасвири забонии тоҷиконро нишон дода, марзи маъноии ин гурӯҳи калимаҳоро низ муайян сохтааст. Инчунин, тавассути ин таҳқиқот концепти *“сарнавишт”* дар доминантҳои аксиологӣ, хусусиятҳои фарҳангӣ ва хоси тоҷикон дар маводди зарбулмасал ва мақолҳо, афоризмҳо, қисматҳои канории майдони номинативии концепт ва макроконцепт дар забонҳои тоҷикӣ, арабӣ ва забонҳои гурӯҳи шугнонӣ-рӯшонӣ омӯхта шудаанд [33, 16].

Концепти *“сарнавишт”* дар фарҳанги забоншиносии тоҷикӣ низ баррасӣ шудааст (дар осори Н. Хусрав, Ҷ. Румӣ, Умар Хайём).

Ба ин монанд метавон таҳқиқоти муҳаққиқ Ш.К. Фозиловаро низ ном гирифт. Муҳаққиқ “консепти *“бойигарӣ”*”-ро дар фарҳангҳои англисӣ, русӣ, тоҷикӣ (дар фразеологизмҳо, зарбулмасалу мақолҳо) мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор дода, масъалаҳои ҳалталаби ин консептро баррасӣ намудааст. Ин таҳқиқот бори нохуст дар забоншиносии тоҷик ба роҳ монда шуда, дар он зарбулмасалу мақолҳое, ки консепти *“бойигарӣ”*-ро ифода менамоянд, дар ду забон мавриди муқоиса қарор дода шудаанд [111, 5].

Майдони маъноии консепт ва ғояҳо дар бораи тасвири забонии ҷаҳон, яке аз масъалаҳои баҳсталаби илми забоншиносии муқоисавӣ ва шинохтӣ ба шумор рафта, дар онҳо мавҷудияти як қатор масъалаҳои баҳснок то айни замон ба мушоҳида мерасанд.

Далелҳои овардашуда, имконият доданд, ошкор созем, ки муқоиса на танҳо аз рӯйи забонҳои сохтори морфологиашон шабеҳ ба роҳ монда шудааст, инчунин, забонҳои гуногунсاختор, ба монанди забонҳои русӣ, чинӣ, англисӣ, арабӣ ва ғайра мавриди омӯзишу пажӯҳиши муҳаққиқон қарор дода шудаанд.

Хулосаи боби якум

Аз навишти боби якуми рисола чунин натиҷагирӣ намудем:

1. Яке аз қисматҳои калидии илми байнисоҳавии забон ин забоншиносии шинохтӣ (когнитивӣ) ба ҳисоб рафта, равандҳои робитаи забон бо шуур ва тафаккурро меомӯзад. Ташаккули ин соҳа дар Русия зери таъсири ду ҷараёни асосӣ сурат гирифтааст: когнитивизми классикии амрикоӣ, ки бо назарияи илмӣ ва равишҳои стандартӣ маъруф аст, ва таҳқиқоти забоншиносони рус, ки ба омӯзиши хосиятҳои миллии ва фарҳангии забон равона шудаанд. Ҳарчанд ин ду равиш дар истифодаи истилоҳот ва равишҳои тадқиқотӣ фарқ кунад ҳам, аммо натиҷаҳои бадастомада доимо якранг набуда, дар онҳо тафовутҳо ба назар мерасанд.

Бо вучуди ин, ҳарду чараён дар ғанӣ гардонидани фаҳмиши мо дар бораи равобити забону тафаккур саҳми назаррас гузоштаанд.

2. Ҳангоми таҳлили мавод исбот сохтем, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ, муҳаққиқон дар таҳияи усулҳои шинохтии (когнитивии) таҳқиқи забон дастовардҳои назаррасро касб намудаанд. Аксари категория ва мафҳуми шинохтӣ (когнитивӣ) тавассути истифодаи истилоҳоти лингвокогнитивӣ шарҳ ёфтаанд, ки барои амиқтар дарк намудани равандҳои маъноофарӣ ва таркиби забон мусоидат мекунад. Инчунин, усулҳои махсуси лингвокогнитивӣ барои таҳлили забон ба роҳ монда шудаанд, ки барои ошкор намудани муносибатҳои забон бо тафаккур ва шуур заминаи созгор фароҳам оварда тавонистанд.

3. Ҳангоми таҳлили мавод собит намудем, ки дар таъя ба забоншиносони рус муҳаққиқони тоҷик низ дар доираи лингвокултурология ва забоншиносии шинохтӣ ба омӯзиши пажӯҳиши концептҳои гуногун даст задаанд. Дар онҳо хусусиятҳои когнитивии концептҳо, аз қабилӣ қабилӣ фазои номии мафҳум, маъноҳои лексикографӣ, тасвирҳои когнитивӣ, майдони тафсири, майдони маъноӣ, таснифоти когнитивии зухурот, аломати когнитивӣ ва дифференсиалӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Чунин мафҳумҳо дар омӯзиши робитаҳои мураккаби байни забон, тафаккур ва шуур нақши калидӣ мебозанд ва барои ташаккули равишҳои нави таҳқиқоти забонӣ замина фароҳам меоранд.

4. Дар рисола ошкор гардид, ки илми забоншиносии шинохтӣ вазифаҳои муҳимро иҷро мекунад, ки ба фаҳмидани равандҳои маърифатии инсон нигаронида шудаанд. Илми забоншиносии шинохтӣ муаррифии дониш, равандҳои коркард ва таҷдиди маълумотро аз нигоҳи муқоисаи типологӣ дар бар гирифта метавонад. Бахши мазкур, барои омӯзиши қонуниятҳои умумии ташкили қобилиятҳои маърифатии инсон, аз қабилӣ дарк, тафаккур, хотира ва омӯзиш таваҷҷуҳ зоҳир менамояд. Ба

илова, илми забоншиносии когнитивӣ робита ва таъсири мутақобилаи чанбаҳои гуногуни маърифатиро шарҳ дода, сохтор ва механизмҳои ҳамгироии онҳоро муайян мекунад, ки ин падидахоро муҳаққиқони тоҷик ҳангоми таҳқиқотҳо ба инбат гирифта тавонистаанд.

5. Ҳангоми таҳлили мавод муайян намудем, дар доираи илми забоншиносии шинохтӣ (когнитивӣ) забон ҳамчун як ҳазинаи дониш дар бораи олам, сохтори категорияҳои муҳим, ки барои нигоҳ доштани иттилоот кумак мекунанд, таҳқиқ карда мешавад.

6. Дар раванди омӯзиши миқдори сершумори мақола ва рисолаҳои илмӣ доир ба мавзӯ, ошкор шуд, ки забоншиносии шинохтӣ (когнитивӣ) яке аз қисматҳои ҷолиб ва баҳсталаби забоншиносии муқоисавӣ ба ҳисоб рафта, шоҳии мазкур, равандҳои равонӣ ва инъикоси забониро, ки дар ҳаёти ҳаррӯзаи одамон нақши муҳим доранд, мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Забоншиносии шинохтӣ (когнитивӣ), пеш аз ҳама, забонро воситаи асосии муошират мавриди таҳқиқ қарор дода, муайян месозад, ки дар он на танҳо муҳолифат аз лиҳози миллат ва фарҳанги он ба назар мерасад, балки фарқиятҳои шахсӣ байни афрод низ муҳталиф мебошанд.

7. Ҳар як инсон, дорои ҳадафҳои муоширатии худ ва хусусиятҳои прагматикӣ забонӣ мебошад, ки онҳоро барои ифодаи фикру андешаҳо, эҳсосот ва муносибатҳо истифода мебарад. Илова бар ин, тасаввуроти ҳар шахс дар бораи ҷаҳон гуногун буда, тасвири он дар натиҷаи синтези муҳити атроф дар шуури ӯ шакл гирифта, тавассути забон инъикос карда мешавад.

7. Забоншиносии шинохтӣ (когнитивӣ) бо омӯختани ин робитаҳои мураккаб мусоидат намуда, муайян месозад, ки чӣ гуна забон ҳамчун воситаи таъмини иртибот, барои дарки ҷаҳон ва ҳамдигарфаҳмӣ дар байни одамон хизмат мекунад. Аломатҳои муайяне дар як фарҳанг назаррас ва муҳим арзёбӣ мешаванд, метавонанд, барои мардумони дигар бегона буда, дар фарҳанги дигар аҳаммияти дуҷумдараҷа дошта бошанд. Хусусиятҳои

хоси аломатҳо ба сохтори забоншиносии шинохтӣ (когнитивӣ) ва фарҳангии ҳар як ҷомеа вобаста буда, дар навбати худ ба шаклгирии тасвирҳои гуногуни арзишманд дар забонҳои гуногунсохт мусоидат карда метавонанд.

8. Забон дар ин раванд на танҳо воситаи ифодаи арзишҳо, балки омили фаъоли ташаккули манзараи маънавии ҷаҳон мебошад.

Дар ҷараёни омӯзиши масъалаҳои мухталифи забоншиносии шинохтӣ (когнитивӣ), қабл аз ҳама, ба таҳлили моҳияти мафҳум тавачҷуҳи хосса зоҳир карда мешавад, зеро концепт бо ошкор намудани мафҳум ва маъно иртиботи ногузастанӣ дошта, тавзеҳоти зиёд дар забонҳои мухталлиф ҳангоми баррасии масъалаҳои гуногуни он аз аҳаммият ҳолӣ нахоҳад буд.

БОБИ II. КОНСЕПТҲОИ “БОЙИГАРӢ” ВА “ҚАШШОҚӢ” ДАР СИСТЕМАИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

2.1. Шакли дохилии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” таҳлили лексикӣ маъноии концептҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ шудааст.

Асоси тоҷикии лексемаи *бойигарӣ* сохта буда, аз решаи *бой* ва пасванди *-гарӣ* сохта шудааст. Асоси лексемаи *қашшоқ* низ аз решаи *қашшоқ* ва пасванди *-ӣ* иборат аст. Аз нуқтаи назари таркиби морфемикӣ лексемаҳое, ки ҳудуди майдони когнитивиро дар бар мегиранд, сохти симметрӣ доранд: реша+пасванди исмҳои абстраксии *-гар(ӣ)* ва *-ӣ*, ки муродиф мебошанд.

Вожаи “*бойигарӣ*” калимаи сохта буда, аз решаи “*бой*” тавассути ҳамроҳ намудани пасванди *-гарӣ* сохта шудааст. Вожаи “*қашшоқӣ*” низ аз решаи “*қашшоқ*” бо илова намудани пасванди *-ӣ* ташаккул ёфтааст. Аз нуқтаи назари таркиб лексемаҳое, ки ҳудуди майдони когнитивиро дар бар мегиранд, сохти симметрӣ доранд: реша+пасванди исмҳои абстраксии *-гар(ӣ)* ва *-ӣ*, ки бо якдигар муродиф мебошанд.

Таҳлили сохторӣ ва этимологии мафҳуми “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар доираи забоншиносӣ ва семантикаи иҷтимоӣ имкон медиҳад, ки хусусиятҳои сохтшавии номҳои мафҳум ва сохти симметрии онҳо шарҳ дода шаванд. Асосҳои ҳосилшавии синхронӣ (таксимнашаванда) ва сифатҳои пайдоиши умумиславянӣро ифода меkunанд, ки изоморфизмро нишон медиҳад. Решаҳои аввали *бог-* ва *бед-*и этимологияи ҳиндуаврупоӣ дошта дар худ маънои муқобилият, тазоди “хушбахтӣ”, “ғам, бадбахтӣ”, дорой, молу мулк”, “муҳтоҷӣ” доранд. Ба ҷуз, решаи *бог* маънои “қудрати оӣ”-ро дошта, пурӣ ва хушбахтиро ифода мекунад.

Дар марҳалаи аввал таҳлили шакли дохилии концептҳои мазкур, омӯзиши сохтори морфемикӣ он аз лиҳози маҳсулноӣ / ғайримаҳсулноӣ

(чудошаванда/чудонашаванда) ва таҳқиқи этимологии онҳоро нисбати унсурҳои тақсимнашаванда дар бар мегирад.

Ин таҳқиқот аз асоси алоқамандии ҷанбаҳои диахронӣ ва синхронӣ бунёд ёфтааст, ки чунин робита дар забоншиносии назарӣ ва амалӣ бештар ба назар мерасад.

Масалан, дар китоби “Калимаҳои дискурсии забони тоҷикӣ: таҷрибаи тавсифи матнӣ-семантикӣ” масъалаҳои мухталифи назариявӣ ва амалӣ мавриди таҳқиқ қарор ёфтаанд, ки дар он афкори олимон, вобаста ба сохтори матнӣ ва маъноҳои вожагони дискурсӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудаанд. Муаллифи он қайд мекунад, ки тафсири дурусти калимаро на танҳо дар фаҳмиши дигар забоншиносон, балки дар “муносибатҳои хешовандӣ”-и калима – синхронӣ (воқеан калимаҳои ба ҳам алоқаманд) ва диахронӣ (решаҳои этимологии калима) ҷустуҷӯ кардан лозим аст.

Дар робита бо гуфтаҳои боло, қайд кардан роиҷ аст, ки таърихи калима ва шакли дохилии он ба нақши мазмуни он алоқаманд аст.

Дар баробари ин, бояд илова кард, ки вазифаи мо на пайгирии таҳаввулоти концепт, балки аз нав сохтани он дар шуури инсон мебошад, то ки чунин бозсозӣ холигоҳро такмил диҳад.

Шакли дохилии концептро дар концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” таҳлил мекунем.

Ин концептҳо таърихи пайдоиши худро доранд. М. Фасмер, донишманди маъруфи этимология, дар таҳлили худ мафҳумҳои семантикии калимаи қадимаи ҳиндии “бойигарӣ” ё “вар”, “варуна” (санскритӣ) ва калимаҳое, ки бо он дар иртибот ҳастанд, ба таври мушаххас шарҳу тавзеҳ дода, овардааст, ки ин вожаҳо дорои мафҳумҳои “дорой”, “хушбахтӣ”, “тақдир”; “бахшанда” ва “хоҷа” ҳастанд [147, 182]. Таҳлил ва тафрикаи вожаи мазкур дар сатҳи этимологӣ имкон медиҳад, ки ҷузъҳои

концептуалии зеринро фарқ намоем: 1. дорой, вазъият; 2. барор, хушбахтӣ; 3. хоча, қудрати илоҳӣ, Худо.

Чунин тафсиrho дар луғати Шанский Н.М. низ дучор шудан мумкин аст, зеро *ӯ* ба асли умумиславянии калимаи “богатый” тавассути пасванди -*ат* аз исми *богъ* ишора мекунад. Н.М. Шанский, муҳаққиқи барҷастаи забоншиносӣ низ дар таҳқиқоти худ ба ин масъала тавачҷух кардааст. *Ӯ* қайд менамояд, ки маънои аслии калимаи “бог” дар решаҳои таърихӣ ва этимологии худ ҳамчун “диҳанда; дорой, хушбахтӣ, тақдир, қисмат” ҷойгир аст. Аз ин рӯ, маънои аслии калима бештар ба мафҳуми моддӣ ва иҷтимоии сарвату бахшиш иртибот доштааст [152, 50].

Вожаи “бедный”, ба мисли “богатый” умумиславянӣ буда [152, 50], аз решаи “беда” ва пасванди -*н-ый* шакл гирифтааст. Ҷузъи “беда” низ калимаи умумиславянӣ буда, решаи он ба забонҳои ҳиндуаврупоӣ рафта мерасад, ки маънояш “муҳтоҷӣ”, “ғамхорӣ”, “ташвиш” ба ҳисоб меравад.

Бояд зикр кард, ки таҳлили сохторӣ ва этимологии мафҳумҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар доираи забоншиносӣ ва маънои иҷтимоӣ имкон медиҳад, ки хусусиятҳои сохташавии номҳои мафҳум ва сохти симметрии онҳо шарҳ дода шаванд. Асосҳои ҳосилшавии синхронӣ (таксимнашаванда) ва сифатҳои пайдоиши умумиславянӣро ифода мекунанд, ки изоморфизмро нишон медиҳад. Решаҳои аввали *бог*- ва *бед*-и этимологияи ҳиндуаврупоӣ дошта, дар худ маънои муқобилият, тазоди “хушбахтӣ”, “ғам, бадбахтӣ”, дорой, молу мулк”, “муҳтоҷӣ” –ро нигоҳ дошта метавонанд. Решаи “бог” маънои “қудрати оӣ”-ро низ ифода намуда, дар аксарияти ҳолатҳо ба маъноҳои “серӣ” ва “хушбахтӣ” низ корбаст мегардидааст.

Консепти англисии “*richness*” ба монанди “бойигарӣ” вожаи сохта буда, тавассути сифати “*rich*” ва пасванди маънавии -*ness* ташаккул ёфтааст. Дар навбати хеш, “*rich*” решаи умумиолмонӣ дошта, мувофиқи

луғатҳо ин реша дар забони готӣ шакли – *reiks*, забони фризии қадим шакли – *rike*, дар забони саксонии қадим шакли – *rike*, дар забони олмонии қадим шакли – *riche* ва ҳолландӣ – шакли *rijk*-ро дорост. Ҳангоми таҳлили этимологӣ ва таърихии концепти "бойигарӣ" ошкор гардидааст, ки дар забони англисӣ, калимаҳои "*rice*" ва "*riche*" аз забонҳои қадимии англисӣ ва миёнаи англисӣ ворид гаштаанд.

Аз таҳлилу муқоисаи мисолҳои боло ба хулосае расидан мумкин аст, ки вожаи англисӣ бо мазмуни "саршор", "фаровон" ва "ҳокимият", қудрат" дучор хоҳанд шуд.

Ҳамзамон дар забони англисӣ исми дигаре бо маънои "бойигарӣ" – *riches* ба назар мерасад, ки мувофиқи луғати Грэбб *riches* аз калимаи франсавии кӯҳнаи *richesse* – "бойигарӣ" ва вожаи олмонии миёнаи *riche* маншаъ гирифта, айнан калимаи англосаксонии *rie*-ро ташкил медиҳад [155, 213].

Воқеан, концепти англисии "бойигарӣ" тавассути ду исм – *richness* ва *riches* – ифода ёфтааст, ки ҳар дуи онҳо на танҳо аз ҷиҳати сохтор, балки аз ҷиҳати маъно низ фарқ мекунанд. Ин ду шакл ҷанбаҳои мухталифи концепти "бойигарӣ"-ро дар забони англисӣ нишон дод метавонанд.

Мафҳуми англисии "қашшоқӣ" низ тавассути ду калимаи асосӣ – *poorness* ва *poverty* – ифода ёфтааст, ки ҳар яке дорои хусусиятҳои морфологӣ ва тобишҳои маъноии хосси худ мебошад, вожаи аввал исми маъниро ифода карда, тавассути сифати "*poor*" ва пасванди *-ness* ташаккул ёфтааст. Сифати "*poor*" аз калимаи "*roue*ге, *rou(e)*ге, *roge*! забони франсавии қадима сарчашма гирифта, дар навбати худ шакли "*pauper*" – *ро гирифта ифодагари мафҳумҳои "қашшоқ", "бенаво", "кам"* гашта аст. Исми "*poverty*" дар забони англисӣ сохта набуда, балки тақсимшаванда аст ва дар таркиби худ пасванди *-ty* ва "*pover*" дорад. Аз ҷиҳати этимологӣ, вожаи "*poverty*" аз калимаи англисии миёнаи "*poverte*" маншаъ гирифтааст, ки

худ аз забони франсавии қадима дар шакли “poverté” омадааст ва решаи аслии он калимаи латинии “paupertas” мебошад. Дар забони англисии муосир, лексемаҳои poorness ва poverty дорои фарқиятҳои услубӣ мебошанд:

“Poorness” ,асосан, ба услуби китобӣ ва техникӣ рабт дошта, бештар дар матнҳои илмӣ ё фалсафӣ истифода мешавад.

“Poverty”, аз тарафи дигар, бештар ба услуби адабӣ ва бадеӣ тааллуқ дошта, барои баён кардани маъноҳои амиқтар ва эҳсосоти вобаста ба камбизоатӣ истифода мешавад.

Ин фарқият на танҳо инъикоси тағйироти услубӣ аст, балки муносибати фарҳангӣ ва контекстуалии ҳар як вожа ба мафҳуми камбизоатиро низ нишон медиҳад.

Аз ҷиҳати сохтор шакли номҳои тоҷикӣ ва англисии концептҳои мазкур ба дараҷаи баланд изоморфӣ мебошанд. Масалан, вожаҳои *бойигарӣ*, *қашшоқӣ* ва *richness*, *poorness* аз сифату пасвандҳои исмсозии абстрактӣ иборатанд. Дар баробари ин, исмҳои *riches* ва *poverty* ҷудошаванда буда, вале сохта нестанд ва то андозае симметрияро вайрон мекунанд.

Мавриди баррасӣ қарор додани решаҳои “poor” ва “povert”, инчунин, калимаҳои алоқаманд, ба мисли “riches” ва “richness” робитаи амиқи таърихӣ ва забонӣ миёни гурӯҳҳои забонҳои ҳиндуаврупоиро собит месозанд. Ин таҳлил исбот мекунад, ки калимаҳо дар гурӯҳҳои гуногуни забонӣ, аз қабилҳои славянӣ ва олмонӣ решаҳои муштарак доранд, ки бо гузашти вақт ва дигаргунии фарҳанг шакли онҳо тағйир ёфта, ба маъноҳои гуногунро касб намудаанд.

Таҳқиқоти этимологӣ дар соҳаи муносибатҳои семантикии шакли дохилии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” нишон медиҳад, ки калимаҳо

на танҳо аз ҷиҳати сохтор ва морфология, балки аз ҷиҳати маъно, фарҳанг, ва таърих низ ба ҳам пайвастанд:

Ҷадвали 1.

Муносибатҳои семантикии шакли дохилии концептҳои "бойигарӣ" ва "қашшоқӣ"

Бойигарӣ	Қашшоқӣ	Бойигарӣ/қашшоқӣ
дорой, молу мулк, қудрати оӣ	ташвиш, ғам, муҳтоҷӣ	фаровонӣ, бисёрӣ, бартарӣ, қудрат, бенаво, нокифоя, кам

Агар метазабонӣ дар таҳлили қисматӣ корбаришавандаро истифода барем, дар шакли зерин меояд:

+Poss +domin Super -felic - poss	+abun +domin Poss
--	-------------------------

Poss - соҳибият, соҳиб шудан;

Domin - имтиёз, ҳокимият, қудрат;

Felic – саодат, бахту иқбол;

Abun – фаровонӣ;

Super- барҷаста ё оӣ.

Ҳамин тариқ, дар муносибатҳои маъноии шакли дохилии концептҳои мазкур тафовутҳо назаррасанд. Масалан, ғояи “қудрат” ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ба мушоҳида мерасад. Аммо дар забони тоҷикӣ он ифодагари мафҳуми “қувваи оӣ” ва “қудрати оӣ” аст, вале дар забони англисӣ он ифодагари мафҳуми “қудрати заминӣ” (подшоҳӣ) низ буда метавонад. Таҳлили этимологӣ ва маъноии концепти "қашшоқӣ" дар забони тоҷикӣ ва муқоисаи он бо забони англисӣ нишон медиҳад, ки маъноҳои ин калимаҳо дар ду забон вобаста ба заминаҳои фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва таърихӣ фарқиятҳои ҷиддӣ доранд.

Ин равиш имкон медиҳад, ки мафҳум на танҳо аз ҷиҳати сохтор, балки аз ҷиҳати равобити маъноӣ дар раванди ташаккул ва таҳаввул омӯхта шавад.

2.2. Шарҳи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар лугатҳои этимологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Воқеан, масоили таҳқиқи моҳияти мафҳум дар замони муосир таваҷҷуҳи забоншиносро ба худ ҷалб намудааст. Илова ба таърифҳои умумии мафҳум, олимони бештар ба таҳқиқи сохтор ва маъноии мафҳумҳои мушаххас диққати ҷиддӣ медиҳанд.

Масалан, Токарев Г.В. ва Степанов Ю.С. сохтори концептро дар шакли қабатҳо муайян намуда, дар алоҳидагӣ номгузории ин қабатҳоро ба таври хеш пешниҳод кардаанд.

Олимони дигар Стернин А.И. ва Попова З.Д. бо баробари қабати “ҳаста” ва “периферия” ҳақиқати тасвири фазои сохтори концептро таъкид мекунаанд.

Олими шинохтаи рус Токарев Г.В. дар қисми илмӣ худ сохтори мафҳумро ба якҷанд гурӯҳ тақсим намудааст: умумӣ, миллий, гурӯҳӣ ва шахсӣ [103, 17]. Қабати умумии мафҳум аз донишҳои умумибашарӣ, ки дар заминаи фарҳангҳои гуногун ҳосияти умумӣ доранд инкишоф меёбад.

Иттилооте, ки бурду бардошти натиҷаи фаъолияти равонӣ ва маърифатии як ҳалқият мебошанд, ба қабати миллии мафҳум ворид мешаванд. Ин қабат аз се ҷузъи асосӣ иборат аст:

1. Ҷузъи объективӣ: ин қисм аз эҳсосот, дарк ва тасаввурот иборат буда, воқеиятро дар асоси таҷрибаҳои мушаххаси ҳалқҳои инъикос мекунад.
2. Ҷузъи аксиологӣ: ин унсур низоми зеҳнӣ ва мақсадҳои фарҳангиро, ки ба арзиш ва меъёрҳои ҷамъият асос ёфтаанд, дар бар мегирад. Ҷузъи

аксиологӣ воситаи пайванди маърифат бо маъноҳои амиқтар ва идеалҳои фарҳангист.

3. Ҷузъи модуль: ин қисмат натиҷаи таносуби ҷузъи объективӣ ва аксиологӣ мебошад ва арзёбӣ, эҳсосот ва маҷмуаҳои эҳсосиро дар бар мегирад. Он муносибати халқхоро бо воқеият ва арзишҳо баён мекунад.

Яъне, қабати миллӣ як қисмати алоҳидаи мафҳуми миллиро дар бар гирифта, заминаи мустаҳкам барои таҳлили воқидҳои забонӣ фароҳам меорад. Ҳамзамон, қабати миллӣ имкон мебахшад, ки хусусиятҳои фарҳангӣ ва арзишҳои хоси халқҳо тавассути қабатҳои мухталифи концепт ошкор ва фаҳмида шаванд.

Мавзуи пешниҳодшуда ба масъалаи ҷамъоварии донишҳо ҳамчун раванди иҷтимоӣ ва фардӣ дахл дорад. Донишманди варзидаи рус А. А. Леонтев, ки дар назарияи равоншиносӣ ва забоншиносӣ нақши муҳим бозидааст, аҳаммияти робитаи донишҳо бо мансубиятҳои касбӣ, иҷтимоӣ ва гурӯҳиву шахсиро таъкид мекунад [63, 342].

Инчунин, дар робита ба ин масъала муҳаққиқон Попова З.Д. ва Стерин А.И. овардаанд, ки “мақоми периферии ин ё он аломати концептуалӣ, умуман, аз қамаҳаммиятии он дар майдони концепт шаҳодат намедиҳад, мақоми аломат ба андозаи дурии он аз мағзи он мувофиқи дараҷаи муайянӣ ва аёнӣ тасаввуроти образӣ ишорат мекунад” [79, 60].

Муҳаққиқи рус Ю.С. Степанов, забоншинос ва файласуфи маъруф, дар таҳқиқи мафҳум ва тобишҳои маъноӣ як назарияи мукамалро пешниҳод кардааст, ки дар он мафҳум ҳамчун унсурҳои асосии дониш ва шуури инсонӣ баррасӣ карда мешавад.

Номбурда сохтори мафҳумро ба се намуд ҷудо карда, чунин шарҳ додааст:

1. Асосӣ: Мафҳум чун василаи пайванд байни соҳибони забон хизмат мекунад. Маҳз, дар ин қабат мафҳум ба сохтори муошират ва категорияҳои вижа ворид мегардад.

2. Мафуълӣ: Ҷузъҳои ба истилоҳ "мафъулӣ"-и мундариҷаи консепт, ки танҳо барои гурӯҳҳои муайяни соҳибони забон далолат мекунад, ба қабати иловагӣ шомил мегарданд.

3. Этимологӣ: Мафҳум чун унсури фарҳангӣ баррасӣ шуда метавонад, аҳаммияти ҷанбаи диахронӣ ё таърихӣ онҳоро хосса таъкид кардан лозим аст. Аз ин рӯ, қабати сеюм, яъне этимологияи мафҳум, танҳо ба доираи маҳдуди муҳаққиқон дастрас буда, фақат аз ҷониби муҳаққиқон кушода мешавад [96,45].

Баъдан, бар манбаи омӯзиши назарӣ, тағйирёбии тавсифи мафҳуми "бойигарӣ" дар фарҳангҳои этимологии забонҳои мавриди таҳқиқ таҳлил мегардад.

Лозим ба ёдоварист, ки иттилооти дар луғатҳои этимологии русӣ сабтшуда, дар бобати мафҳуми "богатство" то андозае шабоҳат доранд. Вожаи қадимаи русии "богатый" (бой) аз пасвандии калимаи умумиславянии "bog", ки маънои "бойигарӣ" ва "беҳбудӣ"-ро ифода мекунад, бармеояд. Калимаи "bog" решаи ҳиндуаврупоӣ дошта, ба калимаи қадими ҳиндии "bhaga" - "соҳиб, хучаин ё хоҷа" ва вожаи форсии қадими "baga" – хучаин, соҳиб, Яздон наздик аст. Маънои аслии он "хоҷаи раззоқ, бахшанда; қисмат, бахт, бойигарӣ" мебошад, дар ҳоле ки маънои динии он ба сифати маънои дуҷумдараҷа ташаккул ёфтааст.

Вожаи "богатый" дар қиёс ба "fortunatus" (лотинӣ), ки маънои "Худо - ниғаҳбон"-ро дорад, аз исми "fortuna" маншаъ мегирад. "Fortuna" ба маъноҳои "бойигарӣ", "бахт" ва "тақдир" шабеҳ ва тавъам аст. Ин воқеият дар луғатҳои дигар низ дида мешавад: вожаи қадими ҳиндии "bhagas" маъноҳои "моликият", "бахт", "қисмат" ва "хоҷаи раззоқ"-ро дар бар

мегирад. Ҳамчуни, вожаи латинии “dives” (бой) бо исми “deus” (Худо) мувофиқ аст [100, 49; 51, 40; 109, 27; 106, 98-99].

Ҳамин тариқ, дар забони тоҷикӣ воҳиди луғавии “**бойгарӣ**” “**riches/richness**” аз нуқтаи назари этимологӣ бо вожаҳои “хукмфармой”, “хоҷа” бо калимаи “ҳокимият” алоқаманд аст. Бояд таъкид намуд, ки маънои динии калима дуҷумдараҷа буда, лексемаи “Бог” (Худо) ҳамчун “ҳокими воло” маънидод мешавад.

Вожаи англисии қадимии “rice” маънои “пуриқтидор”, “сарватманд”-ро ифода мекунад. Ин калима аз забони олмонӣ сарчашма гирифта, решаи ҳолландии “rijk” ва олмонии “reich” дорад. Таҳлили гурӯҳи калимаҳои олмонӣ нишон медиҳад, ки вожаи “бой” ва калимаҳои сохташуда аз он, ба монанди “rich” ва “riches/richness” дар забони англисӣ, лексемаи умумии “афзалият”, “бартарӣ”, “ҳокимият”, “қувва ва “қудрат”-ро ифода меkunанд.

Дар натиҷа, таҳлили амиқи мавод замина фароҳам меорад барои ҷамъбаст ва ташаккули далелҳои асоснок дар бораи хусусиятҳо ва тағйироти забонӣ.

Мувофиқати маъноҳои вожаҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои хусусияти мафҳумии “ҳокимият”, “хукмронӣ”

Забони англисӣ Забони готикӣ Мувофиқати тоҷикӣ

Power (rule, power, kingdom) reiki хукм (хукмронӣ)

Дар забони англисии миёна mk, mch (англ. – powerful / тавоно) бо ГОИ саксонии қадим тафсири умумӣ дорад, ки аз он занҷири mhhī (забони қадими олмонии боло) mche (олмонии миёнаи боло), (барои муқоиса вожаи фаронсавии rīche, ки аз забони фаронсавӣ иқтибос шудааст “rīkī” “зӯр, пурқувват” (олмонии нави боло) “reich” пайгирӣ мешавад.

Маънои дигари вожаи “reiks” ҳамчун “ҳоким” ва “шоҳзода” тафсир мегардад. Решаи олмонии “rik-“ (ҳоким) бо решаи келтии “wg-“ (ҳоким), инчунин, бо решаи латинии “rex” (ҳоким) ва “regis” иртиботи қавӣ дорад.

Таҳлилҳои боло имкон медиҳанд, ошкор созем, ки асоси семантикаи калимаи “бой” (rich) дар забони англисӣ ба маънои “ҳокимият” ва “қудрат” (power, might) мавриди таҳқиқу таҳлил қарор гиранд. Бо вучуди ин, мувофиқати вожаи “reiks” бо маъноҳои “олиҳиммат” ва “бовичдон” собит месозад, ки ин маъноҳо ба маънои “бой” дар забони англисӣ ишора намуда, шояд ҷанбаҳои ахлоқӣ ва иҷтимоии ин калимаро инъикос намоянд. Сифати “rich” (бой) шаклҳои ҳосилшудаи “riches” ва “richness”-ро доранд. Ба пайдоиши исми “riches” (бойигарӣ) калимаҳои қадими фаронсавии “richesse” ва “richece” (бойигарӣ, шукуҳ) - (бой) асос гузошта тавонидаанд.

Маълум гашт, ки вожаи “wealth” аз вожаҳои “well” ва “weal” сохта шудааст. Вожаи қадимаи “well” решаҳои муштаракӣ олмонӣ дорад. Аз таҳқиқ ва таҳлили этимологӣ бармеояд, ки калимаи “well” бо калимаи “will” (“хостан”) монадӣ дорад. Инчунин, решааш ба забонҳои хиндуаврупоӣ рафта мерасад. Масалан, дар забони латинӣ “velle” ба маънои “хостан, хоҳиш доштан” - “will, wish”, дар англисии қадим – “wyllan” ва дар забони олмонӣ – “wollen” истифода бурда мешуд. Сарчашмаи калимаи “weal” ба вожаи англисии қадима “wela” рафта мерасад, ки маъноҳои “сарват, некӯаҳволӣ” - “wealth, well-being”-ро ифода менамояд. Аз ин рӯ, мафҳуми “бойигарӣ” дар англисӣ бевосита бо мафҳумҳои “беҳбудӣ” ва “дорой” пайванди ногустастанӣ дорад.

Дар асл, лексемаи “сарват” аз исми арабии “сарватун” сохта шудааст. Дар фарҳангҳои арабӣ, вожаи номбурда бештар маънои “бойигарӣ” –ро ифода менамояд. Бо вучуди ин, маънои наздики он ба мафҳуми “сарват” аз “сарватун” бармеояд, ки дар баробари дигар маъноҳо, ба маънои “иваз” ва “мубодила” ишора мекунад. Тибқи иттилооти таърихӣ, арабҳои кучманчӣ истилоҳи “сарват”-ро ҳангоми мубодилаи молу ашё ба қор мебурданд, ки ин мавҷудияти молҳои ивазшаванда дар дасти онҳо ва имкони моликиятро

нишон медод. Аз ин лиҳоз, "бойигарӣ" ба маънои молу мулк, дорой майл намудааст.

Муродифи тоҷикии "сарват" вожаи "бойигарӣ" ба ҳисоб рафта, аз калимаи туркии "бой" тавассути илова намудани пасвандҳои тоҷикии "-гар" ва "-ӣ" ташаккул ёфтааст. Дар баробари ин, дар забони тоҷикӣ вожаҳои аслии низ ба назар мерасанд, ки маънои "бойигарӣ"-ро ифода мекунанд. Аз ҷумла, вожаҳои "давлат" ва "дорой" сирф баромади тоҷикӣ дошта, ба ҷанбаҳои гуногуни бойгарӣ ва некӯахлоқӣ ишора мекунанд [146, 213].

Таҳлили қисми этимологии истилоҳи "бойигарӣ" дар фарҳангҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ аз мавҷудияти хусусиятҳои муайяни умумӣ дарак медиҳад.

Муқоисаи этимологияи истилоҳи "бойигарӣ" дар фарҳангҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ

Фарҳанги забони англисӣ Фарҳанги забони тоҷикӣ

Deity\god (Худо)

Сарват; бойигарӣ; давлат; серобӣ

Power (ҳокимият)

Honesty, honor (бовиҷдонӣ, олиҳимматӣ) (ҳокимият)

Fortune (тақдир)

Худодода happy (хушбахт) доранда (ҳукмрон)

Беҳбудӣ well-being (беҳбудӣ), бойигарӣ

Хоҳон будан wish (хостан) сарватун (иваз, мубодила)

Маҳз, аз нуқтаи назари этимологӣ, мафҳуми "бойигарӣ" дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо мафҳуми "ҳокимият" иртиботи амиқ дорад. Аммо, калимаи "ҳокимият" метавонад на танҳо дар радифи шахсони сарватманд ё қудратманд қорбаст шавад, инчунин, дар радифи афроди олиҳиммат ва бовиҷдон низ қорбаст мегардад. Илова бар ин, мафҳуми "бойигарӣ" бо як қатор омилҳо пайваст аст, ки паҳлуҳои гуногуни иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва фарҳангиро фаро мегиранд:

- 1. бойигарӣ бо ҳокимият ва ҳукмфармоӣ робитаи ногусастанӣ дорад: Сарвар ҳамчун шахсе, ки дорои ҳокимият аст, инчунин, бояд саховатманд бошад, зеро бахшиш рамзи ҳокимият, бойигарӣ ва сифати шахсият махсуб мешавад. Хасис набудани сарвар ва қобилияти одилона тақсим кардани сарватҳояш нишондиҳандаи ҳокими ҳақиқист. Аз ин лиҳоз, ҳокими ҳақиқӣ на танҳо дорои ҳокимият, балки шахсияти бовиҷдон низ мебошад;*
- 2. бойигарӣ бо дорой ва ҳавас барои бой будан робитаи қавӣ дорад;*
- 3. шахси доро хушбахт ҳисобида мешавад, зеро калимаи “нодор”, асосан, бо мафҳуми бадбахтӣ монандӣ дорад;*

Маъноҳо ва решаҳои гуногуни калимаҳои ифодакунандаи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” барои рушду такомули мазмунҳои нав заминаи мусоид фароҳам меоваранд. Исбот гардид, ки дар баъзе ҳолатҳо онҳо на танҳо мафҳумҳои монандро ифода менамоянд, инчунин, шакли онҳо низ шабеҳ аст. Ин шабоҳат собит месозад, ки новобаста аз тафовути тафаккур ва фарҳанги миллатҳо, вожаҳо дар ин забонҳо аз сарчашмаҳои ягона пайдо шудаанд ва маънои онҳо ба якдигар мувофиқ аст.

2.3. Ифодаи маҷозии концепти “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Воқеан, таваҷҷуҳи муҳаққиқон дар бобати таҳқиқи масъалаҳои мухталифи лингвокултурология назаррас мебошад. Яъне, ҳама гуна зухуроти фарҳанг дар забон аҳаммияти хосса касб намудааст. Хусусан, муҳаққиқон тасвири забонии ҷаҳон ва унсурҳои онро на танҳо омили ташаккули мафҳумҳо, балки воситаҳои забониеро медонанд, ки тавассути фразеологизмҳо, зарбулмасалу мақолҳо, этноним ва рамзҳо инъикос мешаванд, муҳим мешуморанд. Ба онҳо истиораро ҳам ворид кардан мумкин аст.

Истиора – дар асоси қаробати мазмунҳои ҳосият, амал, ҳолати ин падидаҳои тавсифкунанда як падида бо падидаи дигар муқоиса мекунад, дар натиҷа калима ё ҷумлаҳое, ки барои ифодаи маъноӣ зухуроти воқеӣ муқаррар шудаанд, барои номгузориҳои дигар зухурот истифода бурда мешаванд [33, 18].

Истиора таъсири дучонибаи ду андеша ё мафҳумро дар доираи як ифода ё калима дар бар мегирад, ки ба ашъҳои гуногун дахлдоранд.

Истиора хусусиятҳои калидии гурӯҳи предметҳоро гирифта, бо гурӯҳи дигар ё субъекти воқеӣ пайваст мекунад. Раванди инкишоф ва фаҳмиши истиораи ҳаёӣ бо таъсири дучонибаи мустақими ду тобиши маъноӣ сураи гирифта, маҷозан баён мегардад ва тобиши дуюмро ба унвони қаблӣ мубаддал мекунад.

Истиора ба сифати пояи асосии равандҳои гуногуни забоншиносии муқоисавӣ ҳисобида шуда, дар рушди сермаъноӣ, ҳосили маъноҳои нав ва тобишҳои сохтории он мавқеи муҳим мебозад. Ҳамзамон, истиора воситаи таъсирбахши синонимсозӣ ва ғанисозии луғати эҳсосотиву баёнӣ маҳсуб мешавад.

Истиора ҷаҳонбинии ботинии шахсро таҷассум мекунад ва тибқи ақидаи муҳаққиқ Хоффман Р., метавонад воситаи тавсиф ва тафсири соҳаҳои гуногун бошад. Масалан, истиора дар соҳаи барноманависӣ, муоширати кормандони ҳавопаймоӣ, равоншиносӣ ва механикаи квантӣ қорбаст мешавад. Дар ҳар ҷо, ки қорбурд мешавад, ба таври назаррас дониш, забон ва дарки амалҳоро бой мекунад [130, 152].

Муҳаққиқи англис Ортони Э. се қоидаи қорбурди маҷозро ба таври зайл баён кардааст:

- иҳтисори фикру андешаҳо барои муҷазбаёнӣ ва самарабахшӣ;
- шарҳи мафҳумҳои мураккаб бо роҳҳои сода;
- қорбасти истиора барои возеҳ намудани нутқ ва фасоҳати он [76, 18].

Маъруфият ва маъмулияти истиора аз мучазбаёнӣ ва равшании онҳо дарак медиҳад. Олимону мутафаккирони соҳаи забон онро ҳамчун инъикосгари маърифати муҳити атроф баҳо медиҳанд. Бо паҳн гардидани таҳқиқоти забоншиносии когнитивӣ дар ибтидои асри ХХІ нақши истиора дар равандҳои мафҳумсозӣ ва гурӯҳбандӣ возеҳ менигоранд. “Ҳеҷ гуна чамъбасти таҷрибаи инсонӣ бе забон ва бидуни забон имконпазир нест, яъне аз як шахс ба шахси дигар, муҳиммаш аз як насл ба насли дигар гузаштани ҳам дониш, ҳам малака ва ҳам тамоми таҷрибаи робитаи одамон бо олам ғайриимкон мебуд” [37, 40].

Маҷозии концептуалӣ бо ёрии ифодаҳои фразеологӣ зерин баён мегардад: in bed of roses/in the clover.

Истиораи бойигарии моддӣ – шукуҳ бо фразеологизмҳои зерин ифода мегардад:

Ҷадвали 2.

Ифодаи истиораи бойигарии моддӣ – шукуҳ бо фразеологизмҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Дар забони англисӣ	Дар забони тоҷикӣ
To live in the lap of luxury/to live in the luxury	Бо карру фар зиндагӣ кардан

Маънои фразеологизмҳои ин қабил воҳидҳо бо аломати мувофиқи концептуалӣ, яъне “luxuries” муқоиса мешавад.

Истиораи “ақл – тухфа\ҳадя (ато)” собит месозад, ки ақл ҳадди муайяни сарвати зеҳнӣ одам ба ҳисоб рафта, дарк мешавад. Он дар натиҷаи андӯхтани таҷрибаи зиндагӣ, мондан дар хориҷ аз ватан ё таҳаммули душвориҳо, аз ҷумла латукӯб шудан ҳосил мешавад.

Воқеан, ақл ҳамчун бойигарии маънавӣ арзёбӣ гардида, дар муқоиса бо арзишҳои моддӣ афзалиятнок шуморида мешавад. Истиораи моддӣ сарвати зеҳниро, ки яке аз ҷанбаҳои асосии олами ботинист, тавсиф мекунад. Ин маҷоз муносибати дуҷонибаро нисбат ба бойигарии моддӣ нишон медиҳад:

а) бойигарии моддӣ ҳамчун манбаи ақл ('бойигарӣ аз ақл аст', 'марди бе китоб мисли подшоҳи бе хазина аст');

б) нодорӣ низ метавонад манбаи ақл гардад “зарар дидан” – “боақлтар шудан”.

Пулҳои моддӣ, аз қабили тангаҳо, сум ва металлҳои нодир, бо аҳаммияти визуалӣ ва ҷолибияти доимии худ, одатан сарчашмаи маҷозигардонии паҳлуҳои мухталифи фаъолияти инсон мешаванд. Арзиши номиналии чунин ашёҳо (грош, монета, золот, сребро, клад \ penny, coin, gold, silver, treasure/танга, тилло, нуқра, ганҷ) ҳамчун ченак ё воҳиди арзиш бознигарӣ карда мешавад.

Ҷадвали 3.

Ифодаи истиораи моддӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Фарҳанги забони англисӣ	Фарҳанги забони тоҷикӣ
To be ten at penny; Silence is gold whereas a word is silver	Ба як тини зард баробар набудан; Хомӯшӣ хазинаи ганҷи ниҳонист; Агар сухан нуқра бошад, хомӯшӣ зар аст.

Маълум гардид, ки истиора воситаи забониест, ки барои нутқро бой гардонидан, имкон дода, образро возеҳтар менамояд.

Истиора воситаи забониест, ки барои нутқро бой гардонидан, имкон медиҳад образро возеҳтар гардонад ва онро яке аз шаклҳои тафаккур ба ҳисоб меорад. Дар илми шинохтӣ (когнитивӣ) омадааст, ки сохтори концептуалии инсон аз таҷрибаи ҷисмонии ӯ сарчашма мегирад. Чунки тафаккури инсон образнок аст, барои ифодаи мафҳумҳое, ки бо таҷрибаи шахсии ӯ алоқаманд нестанд, аз маҷоз истифода мешавад. Чунин хусусияти хоси тафаккур асоси рушди қобилияти зеҳнии абстрактиро фароҳам меорад.

Баъдан, дар муқоиса лексемаҳои *rich*, *richness* ва *riches*-ро баррасӣ мекунем (замимаи 3). Чунончи мебинем, лексемаи “*richness*” дар фарҳанг дар шакли омадааст “*rich*” омадааст, аммо дигар маъноҳои он қайд нашудаанд, аз ин рӯ, вожаи “*richness*” шакли интиқолшудаи “*rich*” мебошад, ки ин андешаро донишманд М. Докулил низ ҷонибдорӣ намудааст. Тафсири вожаи “*richness*” дар луғати “*Longman*” ҳангоми шарҳи луғавии “*rich*” қайд шуда, маънои он дар шакли “*quality or state of being rich*” сифат ё ҳолати бойигарӣ”, «качество или состояние богатства» оварда шудааст.

Воқеан, таҳқиқот на танҳо самтҳои назариявӣ ва забониро фаро мегирад, балки ба ҷанбаи муқоисавӣ низ равона карда шудааст. Дар ин замина, истифодаи фарҳангу луғатҳои дузабонае, ки масъалаҳои муоширати байнифарҳангиро ба таври ҷиддӣ ба миён мегузоранд, муҳим аст. Аз ҷумла, “Луғати нави калони англисӣ ба русӣ” барои омӯзиши ҷанбаҳои лингвофарҳангии концепт басо мувофиқ аст. Маводди луғавӣ имкон медиҳад, ки ба схемаҳои типологии вожаҳои англисии “*rich*”, “*richness*” ва “*riches*” аз наздик ошно шавем.

Ҳангоми муқоисаи типологии концепти тоҷикии “*бойигарӣ*” ва англисии “*rich*” ба хулосае омадан мумкин аст, ки сохтори полисемантикии англисӣ серҷанбатар буда, дар он алоқаҳои радиалӣ-занҷирӣ, омехта ба

назар мерасанд. Дар баробари ин сохтори шакли полисемантикии ин вожа дар забони тоҷикӣ ҳам аз рӯйи миқдори ҷузъҳо ва ҳам аз рӯйи намудҳои алоқа ҷанбаҳои на он қадар калонро фаро гирифта метавонад. Дар вожагони забонҳои муқоисашаванда баррасии ин концепт аз ҳам фарқ намуда, андак ба таҳаввулотии идеологӣ гирифта шудааст. Ҳамзамон, дар ҳар ду забон маъноии асосии он “дори арзишҳои моддӣ” ба назар мерасад.

Дар забони англисӣ, маъноии “пул” мавқеи аввалин ва “амвол” мавқеи дуюмро ишғол мекунад, дар ҳоле ки дар забони тоҷикӣ ин тартиб баръакс аст. Инкишофи маъноҳо, асосан, тавассути васеъшавии онҳо сурат гирифта, интиқоли онҳо маҷозӣ ё ассотсиативӣ мебошад. Аммо васеъшавии баъзе мафҳумҳо, ба монанди “ҷолиб”, “аҷоиб” ва “ҳандаовар” ба усулҳои маъмули интиқоли маъноӣ мувофиқат намеkunанд, ҳарчанд мавқеи онҳо дар канор (периферия) берун аз доираи таҳқиқоти ҷорӣ мондааст.

Номҳои концепти англисии “poverty” дар луғат ба таври хосса ифода ёфтаанд (Замимаи 7).

Вожаи “poorness” дар фарҳангҳои “Longman” ва “Hornby” ҳамчун тағмаҳои оварда шудааст:

Вожаи “poorness”-ро сермаъно тафсир мекунад: 1. **камбағалӣ, нодорӣ; 2. камӣ, камбизоатӣ; 3. қаноатманд набудан.**

Аз нуқтаи назари топологияи сохтори маъноии концепти “қашшоқӣ” дар забони англисӣ манзараи ноҳамворро инъикос мекунад. Шумораи маъноҳои он дар луғатҳои гуногун аз 3 то 9 адад фарқ мекунад, ки дар ин миён лексемаи “poor” маъноии асосиро соҳиб аст. Лексемаҳои “poverty” ва “poorness” танҳо як ё ду маъноро ифодагарианд. Дар забони англисӣ ин лексемаҳо, инчунин, маъноҳои махсус, ба мисли “бад”, “нофориам”, “разил”; “ғанда”, “паст”; “заиф”, “ҳароб”, “лоғар”-ро касб намудаанд, ки мавҷудияти онҳо дар забони тоҷикӣ ба мушоҳида нарасиданд.

Бар асоси баррасии топологияи сохтори маъноии номҳои концептҳои таҳқиқшаванда, метавон хулоса намуд, ки дар ҳар ду забон – англисӣ ва тоҷикӣ – маъноии марказии концепти “бойигарӣ” бо “дории арзишҳои бузург” мувофиқат мекунад. Дар ҳоле, ки дар забони тоҷикӣ дар ҷойи аввал арзишҳои моддӣ, молу мулк ва пул қарор дорад. Дар забони англисӣ бошад, баръакс, дар ҷойи аввал пул ва сонияи амвол меистад, инро мо хусусияти муҳимми инъикоскунандаи тафаккури тоҷикӣ мешуморем.

Концепти “камбағалӣ” дар забони тоҷикӣ таркиби сечузба ба ҳисоб меравад. Дар забони англисӣ концепти “камбағалӣ” дории хусусиятҳои радиалӣ-занҷирӣ буда, шумораи маъноҳояш нисбат ба концепти тоҷикӣ ду маротиба зиёдтар аст. Дар ҳамин ҳол, сохтори концепти тоҷикии “камбағалӣ”, мисли “бойигарӣ”, радиалӣ ба ҳисоб рафта, танҳо дар ду сарчашма ба занҷирҳои шоха тақсим шуда, як маъноро ифода мекунад. Маъноии калимаи “камбағалӣ”, одатан, интиқоли маъноии “камбағал”-ро дар доираи “аломат-воқеият” инъикос мекунад. Бар ҳилофи концепти тоҷикӣ, концепти англисӣ бо низомии сечузбаи “poor-poverty-poorness” тавсиф мешавад, ки дар он ҷузъи сеюм бештар хусусияти услубӣ китобиро касб намудааст.

Ҳангоми таҳлили мавод ба мушоҳида расид, ки сохтори концепти пешниҳодшуда ноҳамвор аст ва вобаста ба сарчашмаҳо фарқ мекунад. Дар ҳамин ҳол, сохтори номи концепти “poverty” ҳадди ақал ду баробар нисбат ба сохтори концепти “rich” камҳаҷм мебошад. Ҳамзамон, номи тоҷикии концепти “камбағалӣ” бо схемаҳои се-ҷор ҷузба ифода шуда, вожаи англисии “poorness” – якмаъно ва poverty – думмаъно аст. Дар маҷмӯъ, натиҷаҳои таҳлили гузаронидашуда имконият фароҳам меоранд, ки схемаҳои концептуалӣ таҳия шаванд, зеро шакли дохилии концептҳои таҳқиқшаванда асоси онҳо мебошанд.

1. Нокифоя будани захира нисбати субъекти соҳибият – шахс.
2. Нокифоя будани захира нисбати субъекти соҳибият - ғайришахс.
3. Баҳои манфии эҳсосотӣ вобаста ба нокифоягии захира дар он.
4. Баҳои ҳамдилии манфии объект, ки хусусияти нокифоягии захира дорад.

Poverty

1. Нокифоя будани захира (пул), нисбати субъекти соҳибият - шахс.
2. Мавҷуд будани хусусиятҳои миқдории назар ба стандартҳои қабулшуда дар объект.
3. Ба миқдори кам ҷамъшавии ҷузъҳои муҳимми таркибӣ дар объект.
4. Арзёбии ҳамдилии эҳсосоти объект, ки бо нокифоягии захира аз нуқтаи назари субъект тавсиф мешавад.
5. Арзёбии манфии эҳсосоти объект бинобар ба мавҷудияти сифатҳои аз сатҳи қабулшуда поён.

Зухуроти концептуалии мафҳумҳои мавриди омӯзиш қарор гирифта ро бо истифода аз унсурҳои метазабони семантикии зерин тавсиф кардан мумкин аст: **Res** – захира, **Obj** –объект, **Sub** – субъект, **Poss** – соҳибият, **Stand** –стандарт, **Person** – шахс, - **Person** – ғайришахс, **Plus**-мусбат, **Min**- манфӣ, **Art**-артефакт, **Emot** –эмотсионалӣ, **Emph**- эмфатикӣ, **Norm** – меъёр, **Magn**-калон.

Парадигма ва сохторҳои концепти “қашшоқӣ”-ро дар забони англисӣ ба таври зерин ифода карда мешавад:

the poor
poorness
poor-box
poor-house
poorly
poor-mouth

poor-spirited.

Дар мавриди мафҳуми “қашшоқ” ҳолати монанд мушоҳида мешавад: таносуби шумораи зинаҳои иштиқоқ 3:1, миқдори иштиқоқҳо. 4:1. Агар дар забони русӣ теъдоди вожаҳои равшане, ки ба шахсияти забонӣ дастрасии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”-ро таъмин мекунанд, тақрибан якхела бошад, дар забони англисӣ концепти “қашшоқӣ” нисбат ба мафҳуми “бойигарӣ” бо вожаҳои сохта васеътар ифода шудааст.

Таҳқиқи муносибатҳои парадигматикии сохтори концептҳои додашударо аз тасвири анатомия оғоз кардан мақсаднок аст, зеро ҳуди муҳолифати “бой - камбағал” аз нуқтаи назари мантиқ муқобилатро ифода мекунад. Ҳамчунин, дар ин муқобилгузори дигар ҷанбаҳои таҳқиқ, калимасозӣ ва синонимия зич алоқаманд аст.

Ҷиҳати таҳқиқи сохтори маъноии парадигмаҳои антонимӣ, пеш аз ҳама, таваққуф кардан ба қисматҳои назариявии робитаҳои муҳолифӣ муҳим мебошанд. Ду навъи муҳолифат муайян шудааст:

а) муқобилии зид, ки дар байни ду мафҳум мавҷудияти як мафҳуми сеюм ё миёнаравро иҷозат медиҳад;

б) муқобилии эзоҳӣ, ки миёни мафҳумҳои муқобил ягон узви дигари эҳтимолиро қабул намекунад.

Қисматҳои калони синонимиро ҷуфтҳои антонимии маъноӣ аломат дошта: бой - камбағал: бой - гадо, бой - қашшоқ, бой - бенаво, доро - нодор, сарватманд - фақир, пулдор - камбағал ва ҳамчунин дорои маънои абстрактии аломат: бойигарӣ - камбағалӣ, шукӯҳ - бенавой, бойигарӣ - фақирӣ, бойигарӣ - бенавой, серию пурӣ – камӣ- rich - poor: rich - beggar, rich - poor, rich - poor, rich - poor, wealthy - poor, and also has an abstract meaning of the sign: wealth - poverty, splendor - poverty, wealth - poverty, wealth - poverty, abundance - scarcity ташкил медиҳанд.

Антонимҳои маъноӣ аломати ҷароёндошта: бой шудан - камбағал шудан, бой шудан - қашшоқ шудан ва маъноӣ аломати шахс дошта: одами бой - шахси камбағал, одами бой - шахси қашшоқ меистанд. Аломати низомӣ дуҷум бо як ҷуфт дода шудааст: давлатмандона - камбағалона.

Ба ин тартиб, концепти таҳқиқшаванда дар забони тоҷикӣ аз ҷиҳати атрибутӣ ҳамчун аломати соф ё абстрактӣ маънидод мешавад. Натиҷаҳои таҳлили гузаронидашуда ин далелро таъкид мекунанд.

Мафҳуми мавриди таҳқиқ маводди маълумоти муҳим буда, алоқаи антонимияро на танҳо бо синонимия, балки бо равандҳои иштиқоқ (дериватсия) низ ба таври равшан нишон медиҳад. Антонимияи инъикосгардидаро метавон дар намуди гурӯҳҳои калимасозандаи антонимӣ нишон дод:

Ҷадвали 4.

Гурӯҳҳои калимасозандаи антонимӣ

<i>Бой(игарӯ)1, richness</i>	<i>Қашшоқ(ӯ) 1, poverty</i>
(муайянкунанда)	(муайянкунанда)
сарват, II (мубтадо)	қашшоқ II, (мубтадо)
сарватманд	фақр
пулдор	камбағалӣ
соҳиби пулу чиз	абгор шудан
боҳиммат	бе чизу чора мондан
саховатманд	бе пул будан
киссаи пур	нодорӣ
сердаромад	тиҳикисса шудан
бадавлат	гадой
соҳибмансаб	гадой кардан
бой шудан	гуруснагӣ
давлатманд	

аз хад зиёд	камбизоатӣ
пуриқтидор	кам, ночиз
инсони олиҳиммат	ноилоҷ

Чунин баррасии калимаҳо масъалаи парадигмаи калимасозиро ба миён меорад. Масалан, Земская Е.А. парадигмаи калимасозиро чун “мачмуи таркиботе, ки асоси ягонаи сохтор дошта дар зинаи ягонаи калимасозӣ ҷойгиранд” маънидод мекунад [43,334]. Маводди тасвири антонимияи инъикосшуда ба қисмҳо дар намуди гурӯҳҳои калимасозии чудошуда, гӯё ба муҳаққиқ қадами навбатиро, ки ҳар ду концепти таҳқиқшавандаро дар намуди парадигмаи калимасоз ифода кардан ва бо ин асоси тасвири ҳодисаҳои муҳолифро муқаррар карданро талқин мекунад.

Чадвали 5.

Тасрифи калимасозии мафҳумҳои бойигарӣ/қашшоқӣ дар забони тоҷикӣ

Ҳиссаи нутқи хосила	Маънои калимасозанда	Мисолҳо
Сифат	Аломат Дарачаи аломат Арзёбӣ Аломати протсесуалӣ	<i>Қашшоқ, бой</i> <i>Қашшоқтарин, бойтарин, бағоят қашшоқ, бағоят бой</i> <i>Андак - мундак (калон, бисёр); дастқӯтоҳ будан (камбизоат будан)</i> <i>Камбағалшуда, бойкардашуда</i>
Исм	Аломати мучаррад Соҳиби аломат	<i>Аз гов ғадуд (кам, ночиз)</i> <i>Бо ёфту бечорагӣ</i>
Феъл	Соҳиби аломат шудан, аломатро	<i>Аз даҳон рағван шоридан (бою бадавлат будан);</i>

	дарёфт кардан Аломат гирифтан Сохиби аломат кардан Сохиби аломат шудан Аломати протсессуалӣ	<i>Даст ба пул даромадан</i> <i>қашшоқ кардан, бой кардан</i> <i>бой гаштан, қашшоқ шудан</i> <i>камбағалшуда, бойкардашуда</i>
Зарф	Аломати аломат	<i>Аз бева орд гадоӣ (аз ноилоҷӣ)</i> <i>Пеши бозор (гаронбаҳо).</i>

Масалан, дар сленг ё шеваи амрикоӣ чамъ шудани гурӯҳи синонимҳо дар атрофи концептҳои арзишдошта неву, балки зиддиарзишҳои иҷтимоиро инъикоскунанда муайян гардид. Муқоисаи катори синонимҳои таҳқиқшавандаи концептуалӣ имкон медиҳад, ки нишонаи мундариҷаи фарҳанг аз як тараф дар қисми “бойигарӣ\қашшоқӣ”, аз тарафи дигар – забонҳои тоҷикӣ ва русӣ муайян шаванд. Чунин нишонамонӣ метавонад чӯзҳои бештар муродифшавандаи номҳои концептҳои таҳқиқшавандаро муайян кунад.

Муносибатҳои синонимӣ - антонимии лексемаҳои *бойигарӣ* ва *бойро* метавон дар намуди чадвали зерин пешниҳод намуд:

Чадвали 6.

Муносибатҳои синонимӣ - антонимии лексемаҳои бойигарӣ

Бойигарӣ-richness			Бой -rich		
Маъно	Синоним	Антоним	Маъно	Синоним	Антоним
1. Амв оли калон	Дорой серию пурӣ	Камбаға лӣ Камӣ	1. Сохиби амволи бисёр	Сарватман д, бобизоат,	Камбағал, нодор, гадо,қашшо

		Гадойӣ Бенавой		доро (китобӣ), бадавлат, мустаҳкам, пулдор, дуруст (шевагӣ)	қ
2. микд ори зиёд, сершумор ии (ягон чиз)	фаровон ӣ, фаровон, серию пурӣ, зиёдӣ, саховат		2. Дар худ доштан, (киро, чиро) ба микдори зиёд доштан	фаровон, зиёд, босаховат	камбағал, кам, гадо, гадоёна, бенаво
3. шук уҳи зоҳирӣ	шукуҳ, ҳашамат, фар		3. Бо зебу зиннат, бисёрии чизҳои ороишӣ ба худ диққат чалб намудан	бошукӯҳ, боҳашамат, бо карру фар	

Дарки маводди ҷадвал ва инчунин, хулосаҳои марҳалаҳои пешинаи таҳлил имконият медиҳанд, ки ақидаи зерин мустаҳкамтар шавад.

Байни концептҳои «бойигарӣ», «wealth» ва «қашшоқӣ», «poverty» робитаи қавӣ ба чашм мерасад, онҳо соҳаҳои гуногуни интер-концептуалиро ташкил ва ташаккул медиҳанд. Маъноии асосии забонӣ, ки аломат ва қобилияти баланди аттраксионии муродифҳо ва антонимҳоро

дар бар мегирад, нисбат ба аломати абстрактӣ мавқеи муайян дорад. Бар асоси маъноӣ яқум, таносуби синонимҳо ва антонимҳо 7\3 ва 2\4 аст; мувофиқи маъноӣ дуюм – 3\5 ва 5\0; ва маъноӣ сеюм – 3\0 ва 3\0, ки миқдори воҳидҳои мувофиқ барои ҳар як аломат ифода шудааст.

Ҷадвали 7.

Муносибатҳои синонимӣ - антонимии лексемаҳои камбағалӣ					
Камбағалӣ-poorness			Камбағал-poor		
Маъно	Синоним	Антоним	Маъно	Синоним	Антоним
1. Набу дани неъмат, серию пурӣ, ризку рӯзӣ	Камӣ гадойӣ бенавой	Бойигарӣ , дорой серию пурӣ	Ризку рӯзӣ надошта	Нодор, гадо	Бой, доро, сарватманд, бобизоат, осудахол
2. маҳд удият ё норасоии чизе	камӣ гадойӣ бенавой		2. Бо камбаға лӣ фарқкун анда	кам, бенаво, гадоёна	
3. одам они ризку рӯзӣ, воситаҳои зиндагонӣ надошта (ҷомеъ)	камбағалон , гадоён, бенавоён		3. Аз ягон ҷиҳат маҳдуд	камбағал, бенаво, гадо	

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки парадигматикаи аломат дар забон назар ба парадигматикаи аломати абстрактӣ бештар мавриди омӯзиш ва

тахқиқ қарор дода шудааст. Ҳолати мазкурро, ҳам аз рӯйи маводди муродифӣ-антонимӣ ва ҳам аз парадигмаи семантикии унвонҳои консепт дарёфт намуд. Ҷолиб ин аст, ки дар луғати синонимҳо маънои дар луғатҳои тавсирий зикршуда, ба монанди “ҳузнангез” ва “бадбахт” дарёфт карда намешавад.

Шахсиятҳои бо номҳои “бенаво” ва “фақир” дар ҷадвал ҳамчун муқобили лексемаи “бой” (сарватманд, доро) инъикос ёфтаанд.

Зоҳидов А. ва Осимова Б. дар луғат воситаҳои услубӣ ва фразеологиро ҳангоми муродифсозии лексемаҳои “қашшоқ” ва “қашшоқӣ” васеъ истифода бурдаанд.

Қашшоқӣ - 1. таъмин набудан, маҳрумият, бенавоӣ, эҳтиёҷ, гадоӣ; норасоӣ; бараҳнагӣ ва пойлучӣ, ноилоҷӣ.

2. Норасоӣ, ночизӣ, бенавоӣ, фақирӣ.

Камбағалон - ниг. камбағал.

Камбағал – 1. гадо (оид ба ҳаёт, вазъият: бенаво, гадоёна, кам), оид ба хоҷагӣ: камбағалона, камқудрат; оид ба ҳаёт: камбизоат, бебизоат, эҳтиёҷманд, бенаво; луч; синабараҳна, урён, бараҳна (одӣ, безътиной); нокифоя (кӯҳна); ятимӯ бенаво, дар афсона: луб-луч; мисли Ир қашшоқ (ё мисли Иов) (куҳна, китобӣ); гӯё луч, гӯё не (гӯё чизе нест) (куҳна, шӯҳиомез).

2. кам, нокифоя, нопурра, бенаво, ҳузнангез, ночиз.

3. ниг. бадбахт

4. ниг. камбағал.

Лексемаи камбағал-ро дида мебароем.

Камбағал – қашшоқ, нодор, гадо; луч, чулхундипӯш, луччак, бешалвор (шевагӣ.) – паупер – бенаво (кит.); (шакли ҷамъ: камбағалон, чулхундипӯшон, лучу урёнҳо, қашшоқон, Poor – poor, destitute, beggar;

naked, in rags, naked, without pants (slang.) – pauper – destitute (plural: poor, in rags, naked and naked, poor, extremely poor people.

Таҳлилҳо имкон медиҳанд, собит намоем, ки дар сохтори концепт муҳолифати зерин чудо карда мешавад:

“Бойигарӣ” “Камбағалӣ”

1. Соҳиби арзишҳои моддӣ будан	набудани арзишҳои моддӣ
2. Фаровонии чизе	камии чизе
3. Шукӯх	бенавой.

Самтҳои тазоде, ки таъйин шуданд, имкон медиҳанд, ки асоси муқоиса ворид карда шавад.

Дар поён мазмун ва мундариҷаи вожаи “қашшоқ”, “*poor*” дар луғати “Longman” таҳия мешавад:

1. Having very little money and therefore a low standard of living. Доштани маблағи хеле кам, ки боиси сатҳи пасти зиндагӣ мегардад.

2. Far below than usual standard. Дар сатҳе хеле поёнтар аз меъёри маъмулӣ.

3. Less than is needed or expected. Аз сатҳи лозимӣ ё дилхоҳ паст будан.

Гояи меъёр ё сатҳро ба сифати асоси муқоисаи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар баробари муқоисаи маъноӣ дохили концептҳо инкишоф дода, метавон низоми зерини тазодро пешкаш намуд:

“Бойигарӣ” “Қашшоқӣ”

1. стандарт	стандарт
2. стандарт	стандарт
3. стандарт+зебой	стандарт – зебой

Ҳамин тавр, баррасии муносибатҳои парадигматикии концептҳои тоҷикии “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар заминаи таҳлили вижагиҳои маъноии онҳо имкон дод, ки тасвири ҷиддии маъноҳои асосии ин концептҳо муайян намоем.

Таҳлили гурӯҳи синонимҳои англисии “*wealth, money, property, riches, rich, well-being, welfare* дар луғатҳои NDESA, PDESA, CES, SF” як миқдор маъноҳои навро дар доираи марказии концепти “бойигарӣ” собит месозад. Аз як тараф, синонимҳои affluence (affluent) - фаровон, фаровонӣ, wealthy – бойигарӣ (фаровон) имкон медиҳанд, ки оид ба шабоҳати маъноҳо дар синонимияи концепти русӣ сухан ронем. Аз тарафи дигар, он ба маънои калимаҳои синоними англисӣ мутааллиқ буда, ду ҷузъи ба концепти тоҷикӣ хос набуда дида мешавад.

Он аз ҷиҳати фарозабонӣ бо вожаи “захира” “resource” ифода шавад. Масалан, *wealth – means* (воситаҳо), *wherewithal* (воситаҳои зарурӣ), *resources* (захираҳо), *funds* (захираҳо, эҳтиёт, фондҳо), *assets* (пул, мол, даромад; амвол, сарват, маблағ) (SF) *riches - assets, funds, means, resources* (PDESA) *wealth – capital; assets, resources, means* (PDESA) *property - assets, capital, goods* (молҳо, ашёҳо, амвол), *estate* (мулк, амвол), *effects* (амвол, моликият), *belonging* (ашёҳо, лавозимот) (PDESA).

Баъдан ба мазмуни некӯаҳволӣ, шукуфой, хушбахтӣ некбахтӣ. Мисол, *rich – prosperous* (1. шукуфон, комрон; 2. бой, сарватманд; 3. бобарор, бомуваффақият).

Мо бар он ақидаем, ки сохтори маъноии вожаи “prosperous” қобили таваҷҷуҳ аст, зеро дар он ғояҳои “шукуфой”, “бойигарӣ” ва “муваффақият” якҷоя таҷассум ёфтаанд, ки ин барои маънои концепти “бойигарӣ” мувофиқ аст.

Воқеан, вожаи “wealth” дар забони англисӣ маънои “шукуфой” “комронӣ”, “муваффақият”-ро ифоданар аст ва вожаи “fortune” ифодакунандаи маъноҳои “бахт”, “барор”, “бойигарӣ”, “сарват” буда метавонад. Аз ҷумла, вожаи “fortune”, ки решаи латинӣ дорад, мазмуни “бойигарӣ” ва “бахт”-ро низ дода метавонад.

Ҳамин тариқ, синонимияи англисӣ бо дарназардошти имкони таснифот ба ғояҳои асосӣ, ки ба ҷойгоҳи марказии концепти “бойигарӣ” иртибот доранд, ишора менамояд ва афзоиши меъёр ва сатҳро вобаста ба арзишҳои моддӣ дар бар мегиранд.

Дар фарҳангҳои забони англисӣ мафҳумҳои “саломатӣ”, “неқӯаҳволӣ”, “шукуфой” ва “хушбахтӣ” дар алоқамандӣ бо ягдигар оварда шудаанд. Сохтори шабеҳро метавон дар луғати синонимҳои Грэбб низ мушоҳида кард, ки чунин калимаҳоро дар бар мегирад: well-being, welfare, prosperity, happiness (CES). Маънои луғавии вожаи well-being чунин шарҳ дода мешавад:

а) саломатӣ;

б) неқӯаҳволӣ, шукуфой.

Муродифҳои концепти “қашшоқӣ” дар забони англисӣ чунинанд:

poor: “needy, necessitous, indigent, penniless, straitened, moneyless, impecunious, pinched, reduced, distressed, destitute”;

poverty: “want, need, impoverishment, indigence, destitution, beggary, pauperism, penniless, penury, impecuniousness, privation, distress, hardship” (PDESA);

poverty: “want, penury, indigence, need” (CES).

Чунончи мушоҳида мекунем, тарҷумаи тоҷикии муродифҳои англисӣ *“норасоӣ”, “нокифоя будани чизе”; “норасоӣ ё набудани пул”; ‘ниёз’* мантиқан мувофиқ мебошанд. Дар ҳоле, ки барор ва хушбахтӣ низ норасида ё кам буда метавонанд (ниг. яке аз қаторҳои (NDSA): luckless, unlucky, wretched, miserable, unfortunate).

Дар аксари фарҳангҳои англисӣ ва русӣ ғояи умумии қатори синонимӣ бо як антоним равшан нишон дода шудааст. Масалан, мафҳуми норасоӣ, нокифоягӣ, камбудӣ бо маънои “фаровонӣ” возеҳ шудааст: scarcity, dearth, lack, shortage, deficiency – plenty (PDESA); мафҳуми

камҳосилӣ, бемахсулӣ - бо маънои ҳосилнокӣ, фаровониرو ифода намудааст: barren, unfruitful, unproductive, unfertile – fertile (NDESA).

Вожаҳои “want” ва “destitution” бар хилофи “indigence” маънои “ниёзмандии вазнин” -ро ифода менамояд. Дар мавриде, ки “want” бар хилофи “poverty” ҳолатеро ифода мекунад, ки натиҷаи набудани ризку рӯзӣ, набудан ё норасоии захираҳои моддӣ барои ҳаёти муқаррарӣ мебошад.

Вожаи “Destitution” дар забони англисӣ ифодагари маънои “марҳалаи охири қашшоқӣ” ба ҳисоб рафта, ҳаёти нимгурӯсна ва набудани сарпанохро мефаҳмонад.

Ҳамин тавр, ҳастаи соҳаи концептуалии “қашшоқӣ” дар забони англисӣ маънои “набудани чизи зарурӣ” ё “доштани чизе дар миқдори ноқофӣ” ро ифода мекунад. Аз нуқтаи назари антропосентрикӣ, концепти “қашшоқӣ” ба мафҳумҳои “амвол”, “хӯрок”, “пул” ва “хона” иртибот дорад.

Хулосаи боби дуюм

1. Номҳои тоҷикӣ ва англисии концептҳои таҳқиқшаванда аз ҷиҳати сохтор асосан изоморфӣ мебошанд: исмҳо аз сифат бо ёрии пасвандҳои исмҳои абстрактӣ сохта шудаанд. Исмҳое, ки аз сифат сохта шудаанд, робитаи мустақимро дар доираи як забон таҷассум менамоянд. Ин робита на танҳо нишондиҳандаи муносибатҳои дохилии забонҳои мавриди таҳлил аст, балки ба сарчашмаҳои қадима, бахусус, решаи ҳиндуаврупоӣ доранд.

Аз ҷиҳати маъноӣ, умумиятҳо ва тафовут дар мафҳумҳои таҳқиқшаванда ба ҷашм мерасанд.

Ҳангоми таҳлили мавод собит гардид, ки аввал, ғояи асосии “**соҳиб будан ё набудан**”, “**To be or not to be**” ба таври қифоя дар забонҳои омӯхташаванда як хусусияти умумӣ доранд, ки шароити иқтисодиву иҷтимоиро ифода меkunанд.

Сониян, мафҳумҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳар ду бо ғояи "қудрати олій" алоқаманданд. Дар забони англисӣ, ин ғоя бештар ба "ҳокимияти заминӣ", яъне шоҳ ё сарватманди доро ишора мекунад. Дар забони тоҷикӣ бошад, "ҳокимияти илоҳӣ", яъне иродаи Худо ҳамчун сарчашмаи асосии ин қудрат зоҳир мешавад.

Ахиран, вожаҳои **"тақдир"** ва **"барор"** низ бо баъзе тафовут таҷассум шудаанд. Дар забони тоҷикӣ, ғояи "тақдир" бештар бо концепти "қашшоқӣ" вобаста аст, ки маънои факрро ҳамчун ҳолати илоҳӣ нишон медиҳад. Дар забони англисӣ баръакс, лексемаи "барор" бештар ба мафҳуми "бойигарӣ" пайвандӣ дорад, ки сарватро ҳамчун натиҷаи заҳмат ё имконоти истифодашуда муаррифӣ мекунад.

Ин фарқиятҳо равшан месозанд, ки ҳар ду забон таҷрибаи зиндагӣ ва ҷаҳонбинии худро тавассути концептҳои алоқаманд ба бойигарӣ ва қашшоқӣ инъикос менамоянд, ки ҳар яке хосиятҳои фарҳангӣ ва арзишии худро дарбар доранд.

2. Муқоисаи эпидигматикии номҳои концепти тоҷикӣ ва англисии "бойигарӣ" нишон дод, ки сохтори маъноии номи концепти "бойигарӣ" дар забони англисӣ серчанбатар буда, омехта аст. Сохтори маъноии концепти "бойигарӣ" дар забони тоҷикӣ ҳам аз рӯйи шумораи ҷузъҳо ва ҳам аз рӯйи намуди робита хурдтар мебошад; схемаҳои радиалӣ зиёдтаранд. Маъноии марказии ин концепт ҳам дар забонҳои тоҷикӣ ва ҳам англисӣ "доштани арзишҳои зиёд" ба ҳисоб меравад, Ҳамзамон, дар забони тоҷикӣ он бештар ба маънои "арзишҳои моддӣ", "амвол" ва баъдан "пул" ишора менамояд. Дар забони англисӣ бошад, акси ин ҳол ба мушоҳида расид.

3. Сохтори номи концепти тоҷикии "қашшоқӣ" низ бештар радиалӣ аст. Асоси номҳои концепти англисӣ дар тафовут аз концепти тоҷикӣ бо низоми сечузъаи "poor – poverty - poorness" ифода мешавад, ки дар он ҷузъи сеюм аз лиҳози услуб китобӣ қайд карда шудааст.

Ченакҳои (андозаҳои) иштиқоқӣ ва парадигматикии концептҳо ба мавҷудияти бештар аломатии онҳо дар ҳар ду забон ишора мекунад. Хусусиятҳои синтетикии забони тоҷикӣ ва аналитикии забони англисӣ ба миқдори иштиқоқҳо таъсир мерасонанд. Дар баробари ин, маъноҳои асосӣ аз ҷиҳати аломати забонӣ аксаран изоморфӣ мебошанд: ин ғояи доштан /надоштани (соҳиб будан/ набудан) захира, ки дар навбати худ, ҳаҷми захира бо стандарт мутаносиб аст.

4.Дар концептҳои таҳқиқшаванда чудо кардани минтақаҳои антропосентрикӣ ва ғайриантропосентрикӣ зарур аст. Доштан /надоштан (соҳиб будан/ набудан) дар ҳолати нисбат ба одам баррасӣ шудан қабати антропосентрикӣ ба ҳисоб рафта, дар ҳолати нисбат ба инсон баррасӣ нашудан ғайриантропосентрикӣ мебошад. Ғояи тақдир ва қудрати олии низ соф антропосентрикӣ мебошад.

5.Аҳаммияти лексемаҳое, ки концептҳои таҳқиқшавандаи забони тоҷикии охири асри XX-ро ифода мекунад, қайд карда мешавад. Концептҳо тағйир намеёбад ва он аз муносибатҳои бардавоми системавӣ ва алоқа дар номҳои концепт дарак медиҳад. Дар баробари ин, дар концепти “бойигарӣ”, “richness”, (wealth) маънои сарватро дошта, ҳоси шуури тоҷикии асри XIX буда, дар концепти англисӣ устувор қайд мешавад. Агар ғояи стандарт истифода шавад, бойигарӣ ҳамчун сарвате фаҳмида мешавад, ки аз он ба таври назаррас аз меъёр бештар аст.

6.Намунаҳои когнитивии концептҳои тоҷикӣ ва англисии “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”-ро муқоиса намуда, мо тафовути байни мундариҷаи қатори синонимҳои англисиро дар ҳар ду концепт қайд мекунем. Дар ҳоле, ки номи қабатҳо дар ҳар ду забон фарқи назаррас надоранд.

Ҳамин тавр, танзими маъноҳои шабех тавассути васоити гуногун дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ амалӣ мегарданд. Забони тоҷикӣ бар асоси сохтори флективии худ робитаву алоқаҳои гуногунро бо истифода аз

васоити луғавӣ-грамматикӣ ифода мекунад. Дар ин замина, забони англисӣ бошад, ки бештар аналитикӣ мебошад, тобишҳои гуногуни маъноро тавассути сохторҳои луғавӣ ифода менамояд.

БОБИ III. МАВҚЕИ КОНСЕПТҲОИ “БОЙИГАРӢ” ВА “ҚАШШОҚӢ” ДАР ФРАЗЕОЛОГИИЯИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

3.1. Таҳлили мувофиқати номи концептҳои таҳқиқшаванда аз лиҳози лингвофарҳангӣ

Таркиби луғавии ҳар як забон тараққиёти таърихӣ соҳибони забонро равшан месозад. Дар таркиби луғавии забон фразеология мавқеи муайян дорад ва ҳолату инкишофи таърихӣ забонро аз бисёр ҷиҳат равшан мекунад. Нақши фразеологизмҳо дар шеваи баён ва услуби ифодаи фикр ниҳоят бузург аст. Онҳо ба суҳан, тасвири ҳодиса ва воқеаҳо нисбат ба дигар воситаҳои нутқ бештар обурани бадеӣ ва таъсир мебахшанд. Таҳқиқоти масъалаҳои мухталифи фразеология дар ҷанд даҳсолаи охир рушд намуд.

Воҳидҳои фразеологии (ВФ) забони тоҷикӣ аз лиҳози сохтор, таркиб, мазмуну мундариҷа ва обурани ба гурӯҳҳои зиёд ҷудо мешаванд. Онҳо дар шакли ифодаи мухтасар, таҷрибаи ҳаётии одамон, урфу одат ва маросими онҳоро инъикос кардаанд. Онҳоро дар мавридҳои эҷоди образҳои пуробурани бадеӣ ва лавҳаҳои ҷудогонаи зиндагӣ, баҳодиҳӣ ба ҳодисаю воқеаҳои ҳаётӣ ба сифати воситаи муҳими забон ба кор мебаранд.

Доир ба фразеологияи тоҷик асарҳои Мирзоев А., Тоҷиев Д.Т., Ниёзӣ Ш., Маъсумӣ Н., Хушенова С.В. ба таърифи расидаанд. Рубинчик Ю.А. дар «Асосҳои фразеологияи забони форсӣ» роҷеъ ба дастовардҳои эроншиносон дар масъалаи мазкур андешаҳои ҷолиб зикр намудааст. Дар бахши фразеологияи тоҷик хизмати профессор Ҳомид Мачидов назаррас мебошад. Муаллиф дар китоби худ «*Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик*» вобаста ба ин самт иброи андеша намуда, пас фикрҳои доир ба мавзӯи фразеологияи тоҷик дар китобаш «*Фразеологическая система современного таджикского литературного языка*» мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Дар забоншиносии Шуравӣ таснифоти семантикии академик Виноградов В.В. бештар маъруфият дорад. Ба ҷуз он таснифоти профессорон Ларин Б.А., Ожегов С.И., Чернышева И.И., Амосова Н.Н. ва дигаронро номбар кардан ҷоиз аст, зеро таснифоти маъноӣ аз сохторӣ маълум гардад ва дар ифодаи гурӯҳҳои семантикӣ истилоҳоти анъанавии байналмилалӣ рӯйи қор оянд. Дар ин маврид идиомаҳо ифодаҳои ба дараҷаи олии рехтаи забон, идиоматика, дараҷаи олии фразеологизатсияро ифода мекунанд.

Аз рӯйи ифодаи маъноии идиомаҳо (юн. **idioma** – ифодаи маҷозӣ), ё худ ифодаҳои идиоматикӣ чунин ВФ-ии махсуси забонамонро ташкил медиҳанд, ки бо мазмуни яклухту пуробуранг ва сохтори ҷудонопазир ба калима қаробат доранд. Чунончи ифодаҳои серистеъмоли «**гули сари сабад**» (*азиз, сара*), «**ҳарчи бодо бод**» (*таваккал*), «**салмаи сақат**» (*нолозим, барзиёд*), «**нури дида**» (*фарзанд*), «**араки ҷабин**» (*меҳнати саҳт кардан*), «**аз роҳ задан касеро, чизеро**» (*фиреб додан*) ва ибораю ҷумлаҳои зиёд ба гурӯҳи ифодаҳои идиоматикӣ дохил мешаванд.

Дар аксари мавридҳо ҷузъҳои таркиби ифодаҳои идиоматикӣ тартиби доимӣ доранд. Муносибатҳои синтаксисии ҷузъҳои дохили идиома ё пурра аз байн рафтаанд ё то андозае мазмунан хира шудаанд. Академик Виноградов В.В. дар хусуси идиомаҳои рехта навишта буд, ки «Ҳар қадар ки семантикаи ин хели гурӯҳҳои фразеологӣ яклухттар ифода шаванд, ҳамон миқдор онҳоро аз ҷиҳати синтаксисӣ тақсимнопазир шуморидан лозим аст».

Маъноии томи идиомаҳо дар ҳаммаъноӣ бо калима ва ибораҳои одии синтаксисӣ инъикос мегардад. Дар ҷумлаҳои зер **идиомаҳои «бедарди миён», «ду даст дар бинӣ», «туҳми анҷо»** бо калимаҳои «**муфт**», «**холӣ**» ва «**кам**» дохили як матн ба ҳайси муроди қорбаст шудаанд:

Абдуллоев баъд аз ба мактаби мазкур директор таъин шуданаш дарҳол роҳҳои ба даст овардани пули **бедарди миён** ва **муфтро** ёфта гирифт («Маориф ва маданият»). – Мо аз ҳамин қадар роҳ харочот ва ташвиш кашида омада магар **ду даст дар бинӣ холи** баргардем? – гуфт як ғуломчаллоби дигар (С.Айнӣ, Ғуломон).

Миёни забоншиносони ғарб дар ин мавридҳо истилоҳоти **“fixed phrase”** ё **“idioms”** истифода бурда мешаванд. Забоншиносони муосир роҷеъ ба номбар кардани воҳидҳои фразеологӣ бо номҳои мухталиф андешаҳои мухталифро баён намудаанд. Аксари олимони рус истилоҳи **“phraseological unit”** («фразеологическая единица»)-ро, ки бори аввал аз тарафи академик Виноградов В.В. пешниҳод шудааст, истифода мебаранд. Истилоҳи забонии **“idiom”** низ аз ҷониби олимони Ғарб васеъ мавриди истифода қарор мегирад. Солҳои охир маънои онро бо «фразеология»-и забони русӣ яқранг шуморида, танҳо як гурӯҳ воҳидҳои фразеологиро бо он шомил намуданро лозим медонанд.

Пеш аз он ки дар ин бора сухан ронем, аввал фарқи ибораҳои озод аз идиомаҳо ошкор намоем. Ин фарқият дар он аст, ки ибораҳои озод ҳангоми қорбурд ҳар дафъа ба таври гуногун истифода шуда метавонанд, аммо идиомаҳо чун воҳидҳои устувор ва рехта истифода мешаванд. Ибораҳои озодро дар забони англисӣ ба таври зайл тафсир намудаанд: Free word-Groups, semi-fixed or semi-free word-groups, non-phraseological word groups, ки онҳоро аз ҷиҳати сохтор бо ВФ мубодилаи афкор мекунанд ва аз лиҳози норасоии мазмун ва маъноӣ маҷозӣ фарқ мекунанд. Масалан, to go to school, to go by bus, to commit suicide.

Барои воҳидҳои фразеологиро аз ибораҳои озод ҷудо намудан, ду талаботи муҳим мавҷуд аст: семантикӣ (маъноӣ) ва сохторӣ. Ду мисол муқоиса мешаванд:

A. Cambridedon: I'm told they're inviting more American professors to this university. Isn't it rather carrying coals to Newcastle? (**To carry coals to Newcastle** чунин маъно дорад “чизеро ба ягон ҷойе бурдан, ки он ҷо аллакай фаровонӣ ҳукмфармо аст”). Он бо ибораи русӣ муқоиса мешавад: В Тулу со своим самоваром. Бо тоҷикӣ: Лаълро ба Бадахшон бурдан).

B. This cargo ship is carrying coal to Liverpool.

Аввалин падидае, ки, дар ин ду гурӯҳи ибораҳо ба ҷашм мерасанд, фарқияти маъноии онҳо мебошад, ки ҷузъҳои асосии ин ду ибора аз онҳо таркиб ёфтаанд. Дар ҷумлаи дуюм ибораи озоди “**is carrying coal**” бо маънои аслиаш истифода мешавад, яъне калимаи **coal** – ангишт дар ҳақиқат сахт, сиёҳ ва калимаи “**carry**” барои кашондани ягон чиз аз як ҷо ба ҷойи дигар лозим аст. Аммо дар мисоли аввал ягон маънои “**coal** – ангишт” ва маънои “кашондани он ба ҷое” алоқае надорад, яъне дар он маънои маҷозӣ истифода шудааст.

Нахустин мушоҳидае, ки дар бобати ду гурӯҳи ибораҳо ба назар мерасад, фарқи маъноии онҳо мебошад, ки аз унсурҳои асосии ҳар ду ибора бармеояд. Дар ҷумлаи дуюм, ибораи озоди “*is carrying coal*” бо маънои аслиаш истифода шудааст: калимаи *coal* (ангишт) воқеан ба маводи ангишти сиёҳ ишора мекунад ва *carry* маънои интиқоли чизеро аз як ҷо ба ҷои дигар дорад. Аммо дар мисоли аввал, калимаи *coal* ва амали интиқоли он маънои мустақим надорад, балки маънои маҷозӣ гирифтааст.

Масалан, дар воҳидҳои фразеологӣ баъдӣ тағйироти пурраи маъно мушоҳида мешавад: *to skate on thin ice* (дар ҳолати душвор қарор доштан ё таваккал кардан) ва *to have one's heart in one's mouth* (аз тарс ҳаяҷонзада шудан ё “гурдакаф шудан”).

Профессор Кунин А.В. зарбулмасалхоро ба гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ дохил намуда, онҳоро “*communicative phraseological units*” ном мебарад. Ба андешаи ӯ, яке аз хусусиятҳои асосии воҳидҳои фразеологӣ

устувории маънӣ ва сохтори онҳо мебошад. Ин гурӯҳ воҳидҳо, одатан, аз калима ё ҷумлаҳои таркибашон устувор иборат буда, тағйирнопазир мебошанд. Бояд қайд кард, ки миёни зарбулмасалҳо ва воҳидҳои фразеологӣ (ВФ) ҳудуд ё сарҳади катъӣ вучуд надорад, зеро баъзе воҳидҳои фразеологӣ бештар аз зарбулмасалҳо сарчашма гирифтаанд.

Фарқи асосии воҳидҳои фразеологӣ аз идиомаҳо дар доираи корбурд ва хусусиятҳои сохториву маънавии онҳо мебошад. Ин тафовутро метавон чунин тавзеҳ дод: мафҳуми ВФ доираи васеътар дорад ва ҳар гуна таркиби калимаҳоро дарбар мегирад, ки маънои маҷозӣ доранд ва аз ҷиҳати сохтор устуворанд. ВФ одатан дар таркиби идиомаҳо, зарбулмасалу мақолҳо, ибораҳои рехта ва воҳидҳои коммуникативӣ ба назар мерасанд.

Ҳамчунин, бояд таъкид кард, ки идиомаҳо танҳо як зергурӯҳи ВФ мебошанд. Воҳидҳои мазкур таркибҳои мебошанд, ки маънои маҷозиашон на аз маънои калимаҳои алоҳида, балки аз ҷамъи воҳидҳо бармеояд.

ВФ дорои маънои маҷозӣ ва маънои бевосита буда, зарбулмасалҳо аксар вақт ба унвони ҷумлаи пурра истифода мешаванд ва ҳулоса ё пандро ифода мекунанд ("Одами ғарқшуда ба ҳар нафар мечаспад").

Идиомаҳо ҳамеша маънои маҷозӣ дошта, асосан ба сифати ҷузъи нутқ (қисми ҷумла) истифода мешаванд. Масалан: "spill the beans" маънои аслии "лӯбиёро рехтан"-ро намерасад, балки "сирро фош кардан"-ро дорад.

Сохтори ВФ гуногун буда, метавонад ибора, ҷумла ё ҳатто матнро дар бар гирад. Масалан, зарбулмасалу мақолҳои "Аз боб мард - ба набера спад" низ ВФ мебошанд.

Сохтори идиома аз ибора иборат буда, масалан "kick the bucket" ("фавтидан") ё "under the weather" ("аз лиҳози саломатӣ хуб набудан").

ВФ бо сабаби гуногунрангӣ, маъноҳои зиёд доранд ва аксар вақт аз фарҳанг, таърих ва урфу одатҳои мардум маншаъ мегиранд.

Идиомаҳо бештар хусусияти маҷозӣ дошта, одатан маънояшон бо фарҳанг ва анъанаҳо зич алоқаманд аст, аммо шарҳу тавзеҳашон мушкил аст.

Идиомаҳо бештар воҳидҳои фразеологӣ ҳастанд, аммо на ҳамаи воҳидҳои фразеологӣ идиома мебошанд. Идиомаҳо бештар маҷозӣ ва ҳамчун як ҷузъи нутқ истифода мешаванд, дар ҳоле ки ВФ мафҳуми фарохтар буда, таркибҳои маънавӣ ва сохторҳои гуногунро дар бар мегиранд.

Ҳамин тавр, воҳиди фразеологии “the last straw” аз зарбулмасали “The last straw breaks the camel’s back” сарчашма мегиранд. Ҳамчунин, воҳиди “birds of a feather” аз зарбулмасали “Birds of a feather flock together” ва воҳиди “to catch at a straw (straws)” аз “A drowning man catches at straws” пайдо шудаанд. Ин зарбулмасалҳо дар забонҳои гуногун низ маъноҳои шабеҳ доранд. Масалан, дар забони тоҷикӣ ин зарбулмасал маъмул аст: “Аз чони набаромада умед аст” ё “Одами ғарқшуда ба ҳар ҳасу хошок мечаспад”, ки муодили он дар забони русӣ айнан бо ҳамин маъно “кто тонет, и за соломинку хватается” арзи вучуд дорад.

Ин далелҳо нишон медиҳанд, ки зарбулмасалҳо ва воҳидҳои фразеологӣ дорои робитаҳои зич буда, асоси маънавии онҳо дар бисёр ҳолатҳо бо ҳамдигар мутобиқат мекунанд.

Ҳамин тариқ, хулосабарорӣ намуда, қайд кардан мумкин аст, ки профессор Кунин А.В. зарбулмасалу мақолҳоро ба яке аз гурӯҳҳои ВФ ворид намудааст. Аммо чунончи қаблан онҳоро қиёсу муқобала намудем, дар як гурӯҳ ворид нестанд.

Доир ба сохти маъноии ВФ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баҳсҳо хеле зиёданд. Дар ин самт корҳои зиёде иҷро шудаанд ва ҳоло ҳам таҳқиқотҳо давом доранд. Идиомаҳоро ба таври зарурӣ дар ҳар ду забон бояд донист. Ҳангоми тарҷумаи идиомаҳо бисёр душвориҳо пеш меоянд, ки

аз тарҷумон маҳорати калонро талаб мекунад. Чунки идиомаҳо аз як забон ба забони дигар айнан тарҷума намешаванд. Барои тарҷумаи дуруст айнияти онро ба забони тарҷумашаванда ёфтан зарур аст.

Дар мавриди сохтор ва мундариҷаи ВФ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баҳсҳои зиёдро мушоҳида намудан мумкин аст. Дар ин ҳолат таҳқиқоти зиёд анҷом ёфта, то ҳол идома доранд. Идиомаҳо дар забонҳои номбурда ба таври бояду шояд пажӯҳиш накардаанд. Зимни тарҷумаи идиомаҳо як қатор мугкилӣ ва масъалаҳо рӯйи кор меоянд, ки аз тарҷумон малака ва маҳорати баланди касбӣ талаб мекунад, зеро идиомаҳоро наметавон ба таври мустақим тарҷума кард. Ҷиҳати тарҷумаи дурусти идиомаҳо маъноӣ мувофиқ дар забони тарҷума дарёфтан амри саривақтӣ мебошад.

Фразеология соҳаи алоҳидаи забоншиносӣ ба шумор рафта, дар осори таҳқиқотии Виноградов В.В. ҳаллу баррасӣ ёфтааст ва қайд кардан бамаврид аст, ки дар нимаи дуюми солҳои 40-уми асри XX бештар мӯшикофона таҳқиқ шудааст. Дар ин асарҳо муқаррароти зерин дар мавриди онҳо пешниҳод шудаанд:

Тақсимои ибораҳо ба озод ва ғайриозод. Таъйини ибораҳои ғайриозод ҳамчун мавзӯи омӯзиши фразеология. Ибораҳои ғайриозодро ба воҳидҳои фразеологӣ, ибораҳои фразеологӣ ва таркибҳои фразеологӣ бо дарназардошти маъноӣ ҷамъбасти ва пайвастагии ҷузъҳои онҳо ҷудо меkunанд.

Ин таълимот аз ҷониби Виноградов В.В. дар ду мақолаи ӯ таҳия шудаанд: “Мафҳумҳои асосии фразеологияи русӣ ҳамчун фанни забоншиносӣ” (1946) ва “Дар бораи навъҳои асосии воҳидҳои фразеологии забони русӣ” (1947). Мақолаи аввал баъдан бо ихтисорот дар китоби ӯ бо номи “Забони русӣ”, ки соли 1947 нашр шудааст, аз нав қарқард ва нашр гардидааст.

Дар бобати дараҷаи навовариини Виноградов В.В. дар соҳаи фразеология назарҳои гуногун ба мушоҳида мерасад. Аничков И.Е. пас аз таҳлили амиқи матнии осори Виноградов В.В. ва Балли Ш., ба хулоса расидааст, ки “Виноградов В. ба таълимот ва таҳқиқи Балли Ш. ягон нуктаи навро илова накардааст” [5, 187]. Аммо, Телия В.Н. қайд мекунад, ки таълимоти фразеологии Виноградов В.В. дар муқоиса ба Шарл Балли дорои тафовути ҷиддӣ мебошад. Ин тафовут, асосан, дар тарзи таҳлили сохторӣ, моҳият ва муносибати онҳо ба ҷигунагии фразеологизмҳо зоҳир мегарданд, ки ҳар яке ҷанбаҳои мухталифи назариявиро дар бар мегиранд [100, 14].

Дар ин давра, забоншиносӣ консепсияи дигари мувофиқати калимаҳоро, ки бист сол пеш аз нашри осори Виноградов В.В. аз ҷониби Аничков И.Е. пешниҳодшударо ба назар намегирифт. Агар онро бо давраи Виноградов В.В. муқоиса намоем, аён мегардад, ки ҳатто се даҳсола пас аз марги ӯ низ назарияҳои алтернативӣ ба ин масъала дар амал хомӯш буданд. Қобили зикр аст, ки дар асари Телия В.Н. “Фразеологияи русӣ” ҳатто номи Аничков И.Е. ёд нашудааст.

Аничков И.Е. нахустин бор дар соли 1927 дар асараш “Идиоматика ва семантика” ва баъдан соли 1937 дар рисолаи номзадӣ “Идиоматика дар қатори илмҳои забоншиносӣ” андешаҳои хешро баён кардааст. Ӯ менависад, ки “Ман идиоматикаро ҳамчун илм дар бораи пайваستшавии калимаҳо арзёбӣ мекунам, зеро дар он тафовути асосие, ки ба назар мерасад, синтаксис дар баррасии хусусиятҳои мувофиқати шаклҳои калима зоҳир мегардад”.

Бояд зикр кард, ки таври возеҳ ҷудо кардани ду соҳаи забоншиносӣ: идиоматика ва синтаксисро пешниҳод намуда, назари тоза вобаста ба таҳқиқи муносибатҳои калимаҳо баён намудааст. Дар рушди фразеология

суханони боло мавқеи муҳим дошта, заминаи назариявии муносибатҳои байни калимаҳоро муайян кардааст.

Азбаски устувори ВФ хусусияти умумии онҳо ба шумор меравад, метавон ҳар як ибораро дар маънои васеъ ҳамчун идиома баррасӣ кард. Ин маъно шомили ҳамаи навъҳои пайванди калимаҳост, ки сохтор ва маънои нисбатан устувор доранд.

Ҳамин тариқ, идиома на танҳо воҳидҳои истилоҳии забонро, балки ҳама гуна ибораҳои устувореро, ки дар гуфтор ва нутқ нақши муҳим мебозанд, дар бар мегирад [ҳамон ҷо, 108].

Муҳаққиқ Апресян Ю.Д. бо аснод қайд мекунад, ки “муаррихони забоншиносӣ бояд таҳқиқоти илмии Аничков И.Е.-ро дастабандӣ намуда, хусну нуқси онҳоро таҳлил кунанд” [6, 105].

Мо ақидаи Аничков И.Е.-ро доир ба омезиши идиоматикии калимаҳои дараҷаи мухталифи ҳамбастагидошта истифода бурда, мувофиқати хоси номҳои концепти “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”-ро ҳамчун қадами аввалини концептҳои фразеологияшуда дида мебароем.

Андешаҳои Аничков И.Е.-ро дар бораи омӯзиши идиоматикии калимаҳо бо дараҷаҳои мухталифи ҳамбастагӣ қарор дода, мувофиқати концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”-ро чун аввалин қадами ташаккули концептҳои фразеология шуда таҳлил намоем. Ин баррасӣ имкон медиҳад, ки дарки амиқтари муносибатҳои семантикии калима ва нақши онҳо дар ташаккули сохтори устувори фразеологӣ таъмин гардад.

Таҳлили мутобиқати калимаҳоро бо истифода аз маводи луғавӣ, аз ҷумла луғатҳои махсус ва тафсири пурра анҷом дод. Аз ҷумла, “Луғати мутобиқати калимаҳои русӣ” воситаи муҳимми таҳлил ба шумор рафта, имкони тақсими таркибҳои сохтории хос ва мураккаби калимаву истилохотро фароҳам меорад.

Дар формулаҳои боло ва зер аломатҳои шартӣ истифода мешаванд:

N – исм; N (рақами падежро ифода мекунад, масалан N2 – исм дар падежи нисбӣ (родителный); V – феъл; Adj – сифат; Adv – зарф; Pron – чонишин; sing – шумораи танҳо; plur – шумораи чамъ; S – мубтадо; Pred – хабар; Cop – бандак.

Мутобиқати номҳои англисии концепти “бойигарӣ”.

Дар асоси “Луғати мутобиқати англисӣ ба русӣ”-и Фоломкина С.К., инчунин, луғатҳои дигар қолибҳои зеринро метавон таҳия кард:

1) Rich + V

2) Rich in smth.

Дар сохтори якум арзишҳои умумии таркибҳои омехта паҳн мешаванд, ки ҳар кадоме категорияҳои мухталифи маъноиро ифода мекунад:

Шахс: Маъноҳое, ки ба инсон ва мақоми иҷтимоии ӯ алоқаманданд (масалан, man, person, banker).

Моддиёт: Чизҳо ва ашёи моддӣ, ки дороии шахсро нишон медиҳанд (масалан, clothes, jewels, furniture, gift).

Озуқаворӣ: Маҳсулоти ғизоӣ, ки арзиш ва фаровониро нишон медиҳанд (масалан, fruit cake, milk diet, Christmas cake, wine).

Овозҳо ва рангҳо: Унсурҳои эстетикӣ ва эҷодӣ, ки дар санъат ё бадеият истифода мешаванд (масалан, colours of begonias/ tones, voice of the baritone).

Ташкилоти минтақавии давлатӣ: Мавқеъҳо ё ҷойгоҳҳои, ки бо идоракунии ва маъмурият алоқаманданд (масалан, city, country).

Исмҳои чамъ: Гурӯҳҳои шахсон ё объектҳо, ки яклухт ё якҷоя баррасӣ мешаванд (масалан, family, farm).

Маҷмӯа: Гуногунии чизҳо, ки ҳамчун маҷмӯаи муназзам тасвир мешаванд (масалан, library, collection).

Замин ва хок: Унсурҳои табиӣ, ки бо заминдорӣ ё кишоварзӣ алоқаманданд (масалан, land, soil, fish).

Забон ва гуфтор: Унсурҳои забонӣ ва маърифатӣ, ки барои ифодаи фикрҳо ва идеяҳо хидмат мекунанд (масалан, words, language, theme, suggestion).

Ҳосил: Маҳсулоти кишоварзӣ, ки фаровонӣ ва манфиатро нишон медиҳанд (crop).

Ҳодиса ва воқеаҳо: Рӯйдодҳо ё саргузаштҳо, ки ба зиндагӣ ё таҷрибаи шахсӣ алоқаманданд (масалан, incident, scene, joke).

Ин гурӯҳбандӣ нишон медиҳад, ки чӣ гуна таркибҳои маъноии мухталиф метавонанд барои ташаккули маъноҳои омехта дар сохтори як забон хидмат кунанд.

Сохтори дувум ба гурӯҳҳои мушаххаси маъноӣ алоқаманд буда, аз ҷумла "захираҳои табиӣ", "канданиҳои ғоиданок" (масалан, "rich in minerals, woods"), "моддаҳои пурарзиш", "сифатҳои арзишманд" ва "ашёҳо". Ин гурӯҳбандӣ имконият медиҳад, ки луғатҳо ва ибораҳои марбут ба бойигарӣ ва арзишҳо дар контексти моддӣ ва абстрактӣ дақиқ таҳлил шаванд. Ин навъи мутобиқат қорбасти калимаҳоро дар заминаҳои муайян рӯйи қор меорад, масалан (The mackerel fish is in oil) (Моҳии скумбрия дар дохили рағған аст) ё худ (An art gallery ****is full of**** paintings by the Dutch masters) (Галереяи санъат пур аз асарҳои наққошони голландӣ аст).

Ин сохтор бо назардошти маъно ва истифодаи гуногуни калимаҳо робитаҳои луғавиро тавсиф мекунад ва барои дарки васеътари муносибатҳои маъноӣ мусоидат мекунад.

Сохтори сеюм калимаҳои ифодаи тағйирёбии ҳолат ё пайдоиши аломатро ҳамчун бандаки феълӣ ифода мекунад. Ин феълҳо маънои "тағйири ҳолат" ё "пайдо кардани аломат"-ро доранд: to become, to grow, to

get. Масалан, to become rich (бой шудан), to grow rich (ғанитар шудан), ё to get rich (бой гаштан).

Сохтори фавқуззикр робитаи байни феъл ва сифатро равшан намуда, дар он феълро ҳамчун воситаи ифодаи тағйирёбии ҳолати мубтадо ё субъект муайян мекунад. Чунин сохтори грамматикӣ на танҳо муносибатҳои маъноиро равшан месозад, балки ба таҳлили фразеология ва ифодаҳои дорой чунин сохтор мусоидат мекунад.

Дар вазифаи предикат дар ифодаи устувори “That’s rich!”, лексемаи “rich” то андозае маънои энантиосемикӣ пайдо мекунад. Дар ин ҳолат, он на маънои “бой” ё “серғизо”-ро, балки маънои кинояомез, танқидӣ ё ҳатто мазҳакавиرو ифода кардааст.

“They’ve made John the captain.”

“Қонро ба вазифаи капитан таъин карданд.”

“Ин чӣ сафсата! Ҳатто ман аз ӯ бехтар футбол бозӣ карда метавонам.”

Дар ин маврид, “rich” маънои “ночо, номуносиб ё хайратовар” мегирад, ки бо мазмуни аслии калима муқобил аст. Чунин қорбурд хусусияти фразеологияи англисиро нишон дода, ба таври устувор маънои тамасхур ва таҳқирро мерасонад. Дар чунин ҳолат, луғату услуб калимаро бо маъно фаро мегирад, ки берун аз доираи маънои асосии он меистад.

Лексемаи riches дар ҳолатҳои зерин меояд:

1) adj + riches – ин ҷо сифат ба мавҷудияти бойигарӣ ишора мекунад (spiritual) ё онро аз рӯйи миқдор тафсир мекунад (vast).

2) riches of N – исм макони воқеъ будани бойигариро ифода мекунад (riches of the earth (of the soil) – маъданҳои зеризаминӣ).

3) to have + riches – бой будан (бойигарӣ доштан).

Ҳамин тариқ, муқоисаи мутобиқати концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имкон медиҳад, ки мувофиқати

сохтори лексемаҳои русӣ нисбат ба англисӣ мухталиф ва мураккаб ба назар расанд. Ҳоло аз ҷиҳати мутобиқати луғавӣ, яъне тарзи истифода ва маъноӣ калимаҳо дар заминаҳои гуногун, баръакс, забони англисӣ нисбат ба русӣ ва тоҷикӣ содатар ва возеҳтар метобад.

Ин вижагӣ равшан месозад, ки сохтор ва муносибатҳои луғавӣ дар забонҳои гуногун метавонанд дар сатҳи семантикӣ, грамматикӣ ва услубӣ фарқ кунанд. Ин тафовут на танҳо натиҷаи сохтори дохилии забонҳо мебошанд, балки онҳо реша дар фарҳанг, улуми ҷамъиятӣ ва таърихи рушди ҳар як забон доранд. Ба ибораи дигар, забон ҳамчун инъикосгари фарҳанг ва таҷрибаи иҷтимоӣ дар муносибатҳои луғавӣ хосиятҳои вижаи худро инъикос мекунанд.

Консепти “қашшоқӣ” дар забони тоҷикӣ аз ҷиҳати синтагматика метавонад тавассути таҳлили мувофиқат, лексемаҳои қашшоқ ва қашшоқӣ омӯхта шавад. Мафҳуми “қашшоқӣ” маъноҳои ба ҳам мувофиқи зеринро дорад:

1. Ҳамоне, ки барои зиндагӣ ризку рӯзии кофӣ надорад, камбағал

1.1. Камбағал +N

1.2. АБӯ + камбағал

1.3. Усор + камбағал

1.4. 5’’+ камбағал / камбағалона

2. Ҳамоне, ки ягон чиро кам дорад, дар ягон чиз танқисӣ дорад, нокифоя, якшакла.

2.1. камбағал + N

2.2. камбағал + N5

2.3. АсБ + камбағал

2.4. £ + камбағал / камбағалона

3. Бадбахт, хузнангез (дар бораи мавҷудоти зинда).

3.1. N + камбағал.

Тибқи луғатҳои шарҳдиҳанда, лексемаи "бедность" дорои қолабҳои маъноии зерин мебошад:

1. Бедность+N2
2. Adj+бедность.

Банди 1 метавонад дар шаклҳои моддӣ ва маънавӣ омада, исми "бедность"-ро амалӣ намояд (тасаввурот, вазъият).

Банди 2 имкон медиҳад, ки доираи хеле васеи маъноҳоро ба шакли сифат дошта бошад (даҳшатангез, ростқавл, мунтазам, аз они худ).

Ҷиҳати омӯзиш ва таҳлили мувофиқати концептҳои мавриди таҳқиқ "Феҳристи ибораҳои серистеъмол", "Фарҳанги англисӣ ба тоҷикӣ", "Луғати муродифҳои англисӣ ба русӣ" маводди ҷолиб пешниҳод мекунанд. Ин сарчашмаҳо на танҳо имконияти баррасии сохтори ибораҳои маъмулро фароҳам меоранд, балки дар таҳқиқи тафовут ва монандиҳои семантикӣ, грамматикӣ ва услубии вожаву иборот дар ин забонҳо низ мусоидат мекунанд.

Қорбасти сарчашҳои мазкур шароит фароҳам меорад, ки муносибати калимаҳои калидӣ, бавижа, хусусиятҳои ҳамохангиисохтор ва мундариҷа ба таври ҳамачониба ва дақиқ таҳлил шаванд. Ин таҳлил ба кашфи вижагиҳои сохторӣ, семантикӣ ва услубии концептҳо дар ҳар як забон мусоидат намуда, имкон медиҳад, ки концепти "бойигарӣ" дар заминаҳои фарҳангӣ ва забонии гуногун амиқтар дарк гардад.

Ҳамин гуна, таҳқиқот бар пояи чунин манбаъҳо на танҳо тафовут ва монандиҳоро равшан мекунад, балки ҷиҳати тавсеаи дониш низ мусоидат мекунад.

Луғатномаи "Феҳрист", ки аз 426 калима иборат аст, калимаҳо дар он аз рӯйи басомади қорбурд интиҳоб шудаанд (ҳар калима дар матн бо миқдори 10 миллион вожа ҳадди ақал 900 маротиба дучор мешавад), лексемаи "poor"-ро бо басомади 1914 маротиба дар бар мегирад.

Мураттибони луғат ду намунаи асосии корбурди ин калимаро чудо кардаанд: Poor + N ва Adv + poor.

Намунаи аввад: Poor + N

Дар ин банд ду зернамуна матраҳ шудааст:

- poor smb (басомад: 1369)

- poor smth (басомад: 313)

Дар мисоли poor smb, номҳои шахсӣ бештар истифода мешаванд.

Калимаҳое, ки басомади баланд доранд, инҳоянд:

- thing (84)

- man (77)

- girl (60)

- boy (51)

Намунаи дуюм: Adv + poor

Дар ин намуна калимаҳои too, very ва pretty ҳамчун тағйирдиҳандаи зарф истифода мешаванд, ки маънои грамматикӣ дараҷаи сифатро доранд. Ин ифодаҳо ба монанди "too poor" (аз ҳад ғайр), "very poor" (бисёр ғайр), ва "pretty poor" (ба қадри қофӣ ғайр) истифода мешаванд.

Ин таҳлил нишон медиҳад, ки калимаи "poor" дар забони англисӣ дорои як қатор барнҳо ва намунаҳои маъмули мутобиқат мебошанд, ки онҳо на танҳо басомади истеъмол, балки муносибатҳои маъноӣ ва сохториро низ равшан месозанд.

“Луғати англисӣ-русӣ” лексемаи poor-ро ба таври васеъ шарҳу тавзеҳ медиҳад. Ба ҷуз таркибҳои poor+N, Vcop+poor, S + to be poor, poor + in низ пешниҳод шудааст.

Ба андешаи мураттибони “Луғати муродифҳои англисӣ ба русӣ” лексемаи poverty ва муродифҳои он аз нуқтаи назари мувофиқат вижагиҳои ҷолиб надоранд.

Хулоса, таҳлилҳо собит месозанд, ки шарҳу тавзеҳоти мутобиқшаванда ба хусусиятҳои сохтории забон зич вобастаанд. Мушаххасан, гуногунрангӣ ва имконоти васеи мувофиқати синтаксисӣ метавонад ба шумораи маъноҳои лексикӣ умумӣ, ки дар доираи намунаҳои мувофиқ татбиқ мешаванд, таъсир расонанд ва онҳоро ё афзоиш диҳанд ё маҳдуд созанд.

3.2. Идиома манбаи асосии концептҳои таҳқиқшаванда

Фаҳмиши комили идиома аз се хусусият иборат аст: а) норавшанӣ, ки маъноҳои гуногунро ифода мекунад; б) таркиби эзоҳоти устувор, ки дар доираи тобишҳои маҷозӣ қарор мегирад; в) табиати хоси идиома, ки бо баррасии маъноӣ ҷузъҳо дар равиши амиқи тафаккури маърифатӣ ва бознигарии пайвастаи маъно алоқаманд аст [13, 20].

Дар умум 250 идиомаҳои тоҷикӣ, ки қабул ва таҳлил шуданд, асосан аз "Фарҳанги ибораҳои рехта"-и Ғозилов М., "Фарҳанги воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷаи Хучанд"-и Зоҳидов А. ва Осимова Б., инчунин "Фарҳанги ибораҳои халқӣ"-и Абдуллозода Р. гирд оварда шуд. Натиҷаҳои ин таҳлилҳо дар замимаи 1 пешниҳод гардидаанд.

Вижагии муҳимме, ки дар баррасии концептҳо дар фразеология забонҳои муқоисашаванда хизмат менамоянд ин аст, ки дар онҳо маъноҳои луғавӣ ва маҷозӣ якранг нестанд. Вақте ки дар бораи луғатнигорӣ сухан меравад, маъноӣ концепт воқеан метавонад бо маъноӣ категорияи ҳиссаҳои нутқ мувофиқат кунад, вале фразеологизмҳо ба босуръат ба доираи муайяни ҳиссаҳои нутқ пайваست намешаванд. Ба маъноӣ аломати забонӣ идиомаҳои зерини гуногунсاختорро номбар кардан мумкин аст, аз қабилӣ *аз бинӣ кирм рехтан* (аз пули бисёр бинӣ варам кардан); “Ба баъзе одамҳо кас ҳайрон мешавад. Мирзо Ҳаким раис шуданаш боз аз биниаш кирм мерехтагӣ шуда, одама писанд намекардагӣ шуда мондааст-а!” [135, 9];

ангушт равған ба ғўтидан (ҳаёти осудагӣ ба сар бурдан, зисту зиндагонии нағз доштан;) “Мардак, духтаратон, шукр аз ҷойи рафтагиаш осудагӣ. Рӯзгори қудо ҷудо тинҷ будааст. Даҳ ангушти духтаратон равған ба ғўтидагӣ” [135,31] дохил кардем. Барои чунин амал кардан ба мо маънои мубрами идиомаҳои номбаршуда ва вазифаҳои онҳо дар нутқ имконият медиҳанд. Дар мисолҳои овардашуда мо дараҷаи аломатҳои сарватмандии шахси дороро қайд мекунем.

Идиомаҳои, ки хусусияти моддӣ доранд, метавон намунаҳои зеринро дохил кард: пули бисёр, моли ширдор, қоқи нав, кисаи пур, дарахти мевадор, замини гандум, молу мулк, тилло, пахта. Қайд кардан ҷоиз аст, ки дар таркиби фразеологизмҳои маънои моддӣ (ашёӣ) дошта, идиомаҳои кӯҳна зиёданд.

Ба идиомаҳои раванднок дошта намунаҳои зерин дохил мешаванд: пули якшумур (пули нақд); пул-пула меёбад (дар савдо ва тавассути пул-пули бисёр ба даст овардан); пули бедарди миён (пули муфт, пуле, ки бо роҳи қаллобӣ, бемеҳнат осон ба даст оварда шудааст); об кардан (моле ё чизеро фурӯхта пул кардан); пул ҷойи рафтан надорад, танҳо шири паранда нест; хушбахтона зиндагӣ кардан; аз сар тилло рехтан; пулро бо бел ҷамъ кардан.

Ба идиомаҳои дорои маънои “аломати (амал)” валамат ва дасткушод дохил мешаванд.

Идиомаҳои тоҷикии маънои “бойигарӣ” доштаро аз нуқтаи назари таносуби миқдории маъноҳои луғавӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Дар баҳши идиомаҳои мавриди таҳлил, воҳидҳои дорои вижагиҳои аломат ва моддиёт баробар ҷой гирифта, тақрибан 40%-и шумораи умумро ташкил медиҳанд. Идиомаҳои равандӣ ду баробар камтар буда, фразеологизмҳои, ки маънои зарфиро ифода мекунанд, танҳо ба шумораи хеле маҳдуд дучор меоянд.

«Тахлили концептуалӣ, яъне интихоби баъзе ақидаҳое, ки бо мафҳуми муайян алоқаманданд...» [6, 285].

Баъзе андешаҳое, ки дар робита бо алоқамандии концепти «**бойигарӣ**» дар забони тоҷикӣ ба зухур омадаанд, метавонем дар асоси ибораҳои рехта таҳлил намоем. Вобаста ба ин андешаҳо концепти, «**бойигарӣ**» метавонад мафҳумҳои зеринро диҳад:

Аз да(ха)н рӯған шордон (аз дахон равған шоридан) маънои серую пурӣ ва бою бадавлат буданро дорад. “Ҳамин “Худо” гӯй, ки чашмат сер бошад будаст, шикамат серу чашмат сер набошад, чизи кас ба бо чашм ало кардан мегуфтӣ” [148,21].

Андак-мундак, яъне калон, бисёр будан, кам набуданро ифода мекунад. “Вай лойи кардагиаш **андак мундак** не, ҳамин бом ба мерасад” [148, 30].

А нӯги худаш, яъне аз ҳисоби даромади худӣ мол ифода меёбад. “Гова фурӯхтаму аз танаш зиёдатиш ба бо чобачо ин гӯсолая гирифтам. Наҳс кардӣ, **аз нӯги худаш** шудас-дия” [148,29].

Аз охури баланд. йем хӯрдан маънои аз оилаҳои доро ва одамони ҳимматбаланд буданро ифода намуда, иборайи халқӣ мебошад, “Ҳамин келина кун, ки **аз охури баланд йем хӯрдагӣ** бошад, будаст дия, нодидаш ҳич чия надидагӣ будаст дия илоҷӣ карда: на чиза дидасу на услубу одоба” [148, 30].

Анча-мунча – иборайи рехта ҳар хел, кам ё паст, назарногирро мефаҳмонад, “Ин писарата назараш баланд, **анча-мунча** кору гапоя назараш намегирад. Анча-мунча гапоя писандам намекунад. Охир, вай худашам анча-мунча не дия” [148, 29].

Аз болойи асп омадан, яъне калонгарӣ (дӯғу пӯписа) карданро ифода мекунад, “Ҳамин як тахта ток чӣ ки то ҳол аз об набаровардӣ? - ин токи кам

не раисҷон, ин кадар аз болои асп омада осон надореду аввал як бор худатон аз назар гузаронида бинед-чӣ? [135,17].

Арзон бе иллат нест, гарон бе хикмат ба таври зайл ифода ёфтааст:

- арзон ё қимат будани чизе бе сабаб нест, харидани моли қимат беҳ аз арзону бедавом.

- ҳар чиз ҳам мувофиқи арзиши худ бақо дорад.

- харидор нархи сабзиро фаҳмида “қимат” гуфт.....

- **Арзон бе иллат нест, гарон** [148, 32].

Ҳамин тариқ, концепти «**бойигарӣ**» дар дар дохили фразеологизмҳои забони тоҷикӣ дорои метавонад мафҳумҳои зеринро ифода намояд:

- тилло ва арзишҳои дигари моддӣ;

- моликияти беҳисоб;

- зиндагии хуш ва босаодат.

Мафҳумҳое, ки дар иртибот бо концепти «**кашшоқӣ**» дар забони тоҷикӣ пайдо шудаанд, дар мисоли ибораҳои рехта таҳлилу баррасӣ мекунем, аз қабилӣ:

• **Аз яке монда аз дигаре ронда** - ба умеди чизе аз баҳри чизи нақди мавҷуда баромаданро ифода менамояд, “Ба оши шумоён умед баста, шӯрбои тайёра нахӯрда омадам. **Аз яке монда, аз дигаре ронда** - гуфтагӣ барин, ин ҷо то омадани ман ошро ҳам тамом карда мондетон! [135, 19].

• **Абгор шудан** - нодор (камбағал) шудан, бечиз мондан аст. Асосан, истифодабарии ин ибораи рехта бештар дар асарҳо, бадеӣ ба мушоҳида мерасанд: “Мана фалон- чӣ гӯяду номам барояд гуфта, ба тавр, амакатон чӣ кор кард? То хекиртакаш ба қарз ғӯтида туйи калон карду **абгор шуду монд?**” [135, 16].

• **Абраву астар шуда мондан** маънои гӯшти бадан гурехтан, харобу лоғар шуданро ифода менамояд, “бечора ду моҳ ранҷи беморӣ кашида, **абраву астар шуда мондааст**, пеш чӣ хел фарбеҳ буд!”

“Се-чор танга пули будагия маросими дафни кампир ба сарф карда абраву астар шуда мондем, уко, чӣ илоҷ, гӯр баъзе урфу одатҳои кӯхнаи мо шавад! [135, 16].

- **Аз бозор мондан** ба фурӯш нарафтани чизро мефаҳмонад. “Ин гов аз бозор монд имрӯз акнун”. Аз шавҳар мондани духтар: “Қо тайла карда-тайла карда духтараша аз бозор монанда шиштас” [148, 16].

- **Аз гов ғадуд, яъне** кам, ночиз буданро ифода менамояд, “Имсол ҳам барои гулоя шушт, бо ҳосил аз гов ғадуд будас-дия” [148, 18].

- **Аз nobудӣ ғӯра нонтарӣ** аз ҳеҷ чиз ҳар чӣ будан, аз ҳеҷ чиз набудан чизе буданаш беҳро ифода менамояд, “**Аз nobудӣ ғӯра нонтарӣ**” гуфта нона пиёзи кабут кадӣ хӯрда шиштиям [139, 28].

- **Аз ҳеҷ-чӣ ҳарчӣ**, яъне аз ҳеҷ чиз набудан чизи ночиз ҳам қадр дорад. Ин ибораро халқи тоҷик бештар истифода мебаранд: “Як беҳ бодом як туппӣ бодом кардаст. **Аз ҳеҷ-чӣ ҳар-чӣ-дия**” [148, 32].

- **Ачириқа** ба дандон кандан маънои бо азобу машаққат ягон корро иҷро намудан аст. “Вай ачириқа ба дандонаш канда ҳачун учаская буд карду имрӯз дигаро соҳиб, ҳузураша дигаро дидосияанд” [148, 34].

- **Аз дам фаромадан** аз ғуруру ҳавобаландии худ фаромадан аст, “ҳазорон бор шукр. Дар вақти раис буданаш дар дамаш шавла мепухт, акнун бемор шудан инчониб бутун аз дам фурумадаст дия!” [135, 25].

- **Акси кор** маънои ноомади кор, пеш нарафтани корро инъикос мекунад, “**акси корро** тамошо кунед, ки имрӯз навбати кори Савсанҷон будааст...” Ин ибораи фразеологӣ дар асари Ҷалол Иқромӣ ва Е. Мителман дар шакли “Гуноҳи кӣ?” омадааст [148, 15].

- **Ба азоб мондан** маънои машаққат кашидан; нохушиҳо دیدан; мушкилӣ кашиданро ифода мекунад. “Лекин аз тарафи дигар халқи бечора

ва меҳнаткаш **ба азоби дутарафа мемонад.**” Ин ибораи фразеологии зерин аз “Дар доманаи кӯҳҳои кабуд”-и Ҷалол Иқромӣ гирифта шудааст [148, 10].

- **Арақи чабин** маънои меҳнати ҳалол, меҳнати пуристироб ё машаққатро ифода мекунад. “Самараи **арақи чабин**, шабу рӯз аз қафои пахта медавем”. Ин ҷумлаи мазкур аз асари “Роҳи дуруст” Қ. Наимӣ гирифта шудааст [148, 10].

- **Азобаш ба сари худаш**, яъне “ҳар кас барои корҳои кардаи ношоистааш азоб мекашад”-ро ифода менамояд, “мастию ростӣ гуфтаанд, отун, ҷавоб дод зани раис, хайр, **азобаш ба сари худаш**”. Ин мисол аз асари “Вафо”-и Фотех Ниёзӣ гирифта шудааст [148, 18].

Пас, қашшоқӣ дар фразеологизмҳои тоҷикӣ чунин маҷмуи таҳлилҳои концептуалӣ дорад ва ҳолати шахс дар он зӯҳур меёбад:

- набудани пул, манзил, озуқа, либос ба андозаи зарурӣ;
- зиндагӣ дар ин ҳолат саҳт ва бенишот;
- чунин зиндагӣ бадбахтӣ, ғам аст;

Мо ибораҳои англисиро, ки ба концепти “**бойигарӣ**” ва “**қашшоқӣ**” тааллуқ доранд, аз луғати «Англо-русский фразеологический словарь»-и Кунин А.В. гирд оварда, монандӣ ва фарқияти онҳоро дар забонҳои муқоисашаванда ошкор сохтем.

Концепти “**бойигарӣ**” дар идиомаҳои англисӣ:

- мавқеъ, ҳолати шахс, ки дар будани пул зоҳир мешавад
- King's ransom: "A fortune," "A small fortune."
- Easy circumstances: "Comfortable life," "Affluent situation."
- "Main wealth," "Primary source of money."
- Coin (mint) money: "Make a fortune," "Generate wealth."
- Folding money: "Paper money," "Cash."
- Have money to burn: "Be extravagantly wealthy," "Have excess money."
- Lovely money: "Easy money," "Pleasant wealth."

- Make money: "Earn income," "Generate wealth."
- Marry money: "Marry for wealth," "Marry into fortune."
- Spin money: "Make money quickly," "Generate income."
- Roll in money: "Be swimming in money," "Be rolling in cash."
- Many bag: "Lots of cash," "Large sum of money."
- тилло – нишонаи бойигарӣ - strike gold: "Hit it big," "Make a fortune." "Windfall," "Bonanza."
- Mint gold money: "Make a killing," "Rake in money.";
- бойигариро бо усулҳои гуногун касб намудан - take advantage of small or insignificant resources" or "Steal from the smallest or most trivial things;
- бой таваллуд шудан - Curled darlings: "Spoiled children" or "pampered darlings."
- Be born with a penny (a silver spoon) in one's mouth: "Be born into wealth" or "come from a wealthy family."
- издивоҷ кардан - marry for wealth, marry for financial gain;
- бо ноинсофӣ ва дасисаҳо бой шудан - to build something significant or achieve success starting with minimal resources or funding.;
- шумо метавонед ба зудӣ, ногаҳон бой шавед - To generate wealth, discover a significant source of income, exploit a lucrative opportunity, earn substantial profits, make a comfortable living, capitalize on a financial windfall, achieve great financial success, produce money efficiently, or uncover a highly profitable resource;
- зиндагии бойона, зиндагии осудаву осон, шодмону хурсандона - to be in a favorable situation, to experience improved circumstances, or to live a life of luxury and abundance, akin to that of a lord, king, or prince.;

Муқоисаи концепти «**бойигарӣ**» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имкон медиҳад, ки баъзе вижагиҳо мавриди қайд қарор гиранд. Қабл аз ҳама, дар идиомаҳои англисӣ назар ба тоҷикӣ маънои луғавии давомнок

мавқеи муҳимро ишғол намуда, мазмунӣ моддӣ он хеле муфассал мегардад. Мо инро дар муқоиса бо забони тоҷикӣ ва англисӣ муносибати ғайбӣ ба концепти “**бойигарӣ**” мешуморем.

Чанд намунаи фразеологизм аз лиҳози маъноӣ луғавӣ дошта, матраҳ мешаванд: *beg one's bread* - гадой намудан; *go (home) by beggar's bush* - бе пул мондан, ҳама чизро аз даст додан; *be (go) on short commons* - нахӯрдан, гурусна мондан;

Дар забони англисӣ концепти “**қашшоқӣ**” чунин мафҳумхоро ифода карда метавонад:

1. Камбағалӣ - ҳолати шахс аст, ки дар набудани пул ё миқдори ками он зохир мешавад: *To be completely without money, to lack even the smallest amount of wealth, to be a struggling debtor, to have no financial resources, or to find oneself entirely out of funds and supplies.*

2. Камбизоатӣ – нишона ва аломати гуруснагӣ ба ҳисоб меравад: *To survive with barely enough to meet basic needs, to live with minimal resources, to appear extremely thin and malnourished, to struggle with severe poverty, to resemble a skeletal figure, to go without proper sustenance, and to endure a precarious, subsistence-level existence.*

3. Дар камбағалӣ ба дунё омада ва аз олам ҷашм пӯшидан мумкин: *To fall into ruin, be born into poverty, and die in destitution; to lose everything valuable; to face diminishing returns; to have no resources to sustain oneself; to decline from a better to a worse state; to fall into decay; to leave someone completely penniless; to bring someone down from a position of pride; to strip someone of their possessions; and to experience a steady decline.*

4. Зиндагӣ дар асл вазнин мебошад : *Targeted by hawks, steal meat from graves, climb a tree, completely out of money.*

5. Бар зиди қашшоқӣ мубориза бурдан: *Prevent starvation or financial hardship.*

Муқоисаи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ параметрҳои муҳимми фразеологикунории мафҳумхоро таъкид мекунад:

1. Мафҳумҳои номбурда дар доираи ибораҳои фразеологӣ зидди вожаҳои луғавӣ, хусусияти антропосентрикӣ доранд ва ба ивази шарҳу эзоҳи объективӣ ба таҷрибаи инсон таъя мекунанд.

2. Дар забонҳои таҳқиқшаванда миқдори нисбатан маҳдуди маъноҳо бо ёрии тасвирҳои чуқур ва маънии маҷозӣ ба шакли дохилии фразеологизм пурра мегардад.

Мафҳуми “бойигарӣ” дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ҳолати молиявии шахсро бозгӯ мекунад, ки ӯ воқеан сармояи беҳисоб дорад. Дар забони тоҷикӣ бошад, мафҳуми “фаровонӣ” ба мавҷудияти молу мулки бешумор далолат мекунад, аммо дар забони англисӣ идора ва корбурди сарват ва таъсири он ба ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии инсон аҳаммияти хоса дорад.

Ибораҳои фразеологӣ бо истифода аз мафҳуми “қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар муқоиса бо “бойигарӣ” мазмун ва мундариҷаи бештар доранд. Ин истилоҳот бештар ба шароити иҷтимоии мардум даҳолат дорад, ки бо маоши кам, ғизои нокифоя, манзили ноустувор ва бидуни сарпаноҳ ва сару либос умр ба сар мебаранд, ишора мекунанд. Ҳарчанд зиндагӣ дар факр бо вожаҳои ифодагари душворӣ ва ғаму андӯҳ тавсиф мешавад, вале дар фарҳанги англисӣ факр ғайриихтиёрӣ ба шахс таъсир мерасонад. Илова бар ин, дар забони англисӣ як концептуализатсияи хеле муҳим вучуд дорад: “Шумо метавонед бо камбизоатӣ мубориза баред”.

3.3. Нақши концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар ташаққули зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Мафҳуми “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”, "richness" and "poverty" дар забонҳои мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Паремиология (зарбулмасалу мақолҳо) яке аз бахшҳои фразеология ба ҳисоб рафта, он омӯзиш ва таснифоти паремияҳо, зарбулмасал, мақол, панду ҳикмат, муаммоҳоро дар забонҳои омӯхташаванда мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Ҳадафи асосии паремияҳо ифодаи мухтасари шифоҳии арзишҳо ва ақидаҳои анъанавӣ дар асоси таҷрибаи ҳаётӣ ва ғ. маҳсуб меёбад.

Паремияҳо воҳид ва аломатҳои хосаи забон ва унсуре лозимаи муошират мебошанд. Одатан, он аломатҳо маълумоти дақиқро интиқол медиҳанд ва ҳаёту ҳолатҳои раванӣ ва муносибатҳои байни ашёи муайянро нишон медиҳанд.

Паремияҳои халқҳои ҷаҳон ҳолатҳои шабеҳи типиро ифода мекунанд. Онҳо мантиқан мазмуни якхела доранд ва танҳо бо тасвирҳо (воқеиятҳо) фарқ мекунанд ва бо ёрии онҳо мазмуни мантиқӣ паҳн мегарданд.

Бо вучуди доштани решаи ягонаи юнонӣ калимаҳои «паремия» ва «паримия» дар забонҳои гуногун мафҳумҳои мухталиф доранд.

Паремиология ва паремиография соҳаҳои дигари забоншиносӣ буда, барои ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди маводди таҳқиқотӣ мусоидат менамояд [100, 34].

Паремиологияи муқоисавӣ паремияҳоро дар забон ва фарҳангҳои мухталиф меомӯзад.

Аз як самт, зарбулмасалу мақол аз фразеологизм хориҷ шуда, бояд дар доираи бахши фолклоршиносӣ омӯхта мешавад.

“Мақоми услуби зарбулмасалу мақолҳо шубҳаовар буда, мақолҳо дар осори бадеӣ бештар дида мешаванд ва тасвири арзиши ҷаҳонро дар бар мегиранд” [100, 73].

Паремия ба воҳидҳои фразеологӣ монанд буда, «табиати фразеологии ин воҳидҳо дар такрорпазирӣ ва «духӯрагӣ» нисбат ба маъноӣ «бевосита», ки дар воҳидҳои фразеологӣ ифода ёфтааст, идиомавӣ мебошад». Муаллиф таъкид мекунад, ки дар ин маврид перомунӣ хусусияти идиомавии муаммо, расму оин ва дигар воҳидҳои фолклор низ сухан рондан, ҷоиз аст [100, 74].

Мо фразеологияро то ба ҳадди васеъ ва амиқу дақиқ таҳқиқ нахоҳем кард, вале лозим мешуморем, фарқияти онҳоро аз идиомаҳо нишон дода, мавқеи концептҳои мазкурро дар дохили онҳо муайян намоем. Бояд зикр намуд, ки зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳо хусусияти махсусро доро мебошанд. Гарчанде такроршавии онҳо дар забонҳо ба мушоҳида расанд ҳам, аммо албатта шакли онҳо дигар мешавад, яъне калимаҳои дигар мавриди истифода қарор мегиранд. Масалан, муодили зарбулмасали “Монанд ба мисли себи дукафон” дар забони русӣ “Похож как две капли воды” ба ҳисоб меравад, ки маъно ҳифз шудаасту шакл не. Таҷдиди назари маъноӣ луғавӣ дар баробари таъйини он моҳияти идиоматикӣ дорад.

Роҷеъ ба пайдоиши зарбулмасалу мақолҳо донишмандон андешаҳои гуногун баён кардаанд. Масалан, Аничков И.Е. дар робита ба ин масъала чунин менигорад: “Зарбулмасал мучазтарин шакли эҷодиёти халқӣ аст ва он бештар дар афсона меояд. Аммо дар баробари ин аз доираи адабиёт ба майдони забон мегузарад. Ҷамъбасти пешванд ва калима пайванди қавии калимаҳо, зарбулмасалу мақолҳо ва як низоми ҳодисаҳо буда, бояд бо ҳамон як истилоҳ ишора шаванд” [4,141].

Кунин А.В. зарбулмасал ва мақолҳоро ҳамчун воҳидҳои фразеологии коммуникативӣ тасниф мекунад [141, 56].

Муллоҷон Ғозилов дар “Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ” зарбулмасалу мақолҳои тоҷикиро ба ду намуд ҷудо намудааст, яъне зарбулмасалу мақолҳои шифоҳӣ ва китобӣ.

Зарбулмасалу мақолҳои шифоӣ дар тамоми саросари Тоҷикистон ва берун аз он бо лаҳҷаи ҳамон маҳал мутадовил мебошанд. Зарбулмасалу мақолҳои китобӣ дар асарҳои бадеӣ, илмӣ, сиёсӣ истеъмол мешаванд [151, 3].

Хусусияти мафҳумҳои «бойигарӣ» ва «кашшоқӣ»-ро ба василаи индуктивӣ чудо намуда, сохтор ва мазмуни зарбулмасалро тибқи шабоҳати он бо паремия тасниф хоҳем кард. Ҳини таҳлил ба вазифаи дидактикии зарбулмасал назар андохта, вобаста ба вижагиҳои он таъия мекунем.

Дар баъзе маҷмуаҳои зарбулмасалу мақолҳо эзоҳоте пайдо кардан имконпазир аст, вале онро на чандон ҷузъҳои концептуалии як соҳаи концептуалӣ ҳисоб кардан мумкин аст.

Ҳамин тавр, таҳлили концептуалии зарбулмасалҳо бештар ба анъанаҳои забоншиносӣ, бавижа луғатшиносӣ асос ёфта, ба таври возеҳ ақидаҳоро дар доираи мафҳуми муайян ифода мекунад.

Попова З.Д. ва Стернин И. дуруст қайд мекунанд, ки «Дар баҳши тафсиру эзоҳот андешаҳои мухталифро дарёфтани мумкин аст, ки ба ҳам муқобиланд, вале аломатҳои концептро қомилан ифода мекунанд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки таҳаввули хусусиятҳои мафҳум дар давраҳои мухталиф, дар ҳар гуна шароит чӣ тавр рушд намудааст, гурӯҳи мухталифи одамон ва шахсони алоҳида бо ин ё он мафҳум чӣ гуна муносибат доранд. Як мафҳум метавонад маъниҳои гуногунро ифода намояд ва ба тӯфайли он моҳияти бисёрқабата ва бисёрҷанбаи ҳар як мафҳум аён мегардад [79, 130].

Ба андешаи мо як хусусияти монанди ҳоси забонҳои мухталиф ва мафҳумҳои мухталиф, аз як сӯ, бо зиддияти мафҳумҳои дар соҳаи концептуалии забон шарҳгардида ва аз тарафи дигар, бо духӯрагии онҳо алоқаманд аст. Чигунагии зарбулмасал аз воҳидҳои забонӣ ва аз матн бармеояд.

Концепткунони «бойигарӣ» дар паремиология бо ду забон шарҳ дода мешавад.

Аввал бародариатро собит кун, сипас иддаои мерос намо!

Аввал ба чизе ҳақ доштан ва сазовор будани худро исбот кун, баъд онро талаб кун!

Макун оҳанги раҳ бо чашми баста,

Забон макшой бар гуфтори бечо!

“Бикун собит бародар буданатро,

Пас он гаҳ даъвии мерос бинмо!” (Аҳмади Дониш) [151, 26]

A good name is rather to be chosen than great riches [141, 56].

“Аввал нон, баъд имон”

Ҳар кор пас аз шикамсерӣ, то шикам сер набошад, гап ба гӯш намедарояд.

- Шиками маро сер карда, баъд ҳар қадар ки савол диҳед, додан гиред!

- Ой, амак, гӯед, подшоҳ мамлакат дорад ё не?

- Оббо-е! Охир “аввал нон, баъд имон” гуфтаанд. (Мирсаид Миршакар) [151,28]

Poverty wants some things, luxury many things, avarice all things [199, 138].

“Аз сад чӯба ояд яке бар нишон”.

Саъю кӯшиши зиёде ҳамеша натиҷабахш аст, одам аз даву този зиёд ба мақсадаш мерасад.

Пайи рафъи рақиб аз оҳи дил як дам наям холӣ,

Яке аз сад ҳазорон тир шояд бар нишон ояд (Муҳаммади Фузулӣ) [151, 92].

It's not wealth but wisdom that makes a man rich [141, 98].

“Аз сӯзани кӯтоҳқад коре ояд, ки аз найзаи дарозқад дар он очиз бимонад” [151,92].

Neither great poverty nor great riches will hear reason.

“Бойигарӣ вақтинча, як рӯз бенӣ ҳай, пага аллакай нест” (ҳалқӣ).

Riches and honor are like floating clouds [141,200].

Riches have wings.

«Ҳеч чиз дар дунё абадӣ нест» [151,46].

Riches and virtue don't often keep each other company.

«Сарватдор худ ба доно хирадманд аст ва мискинон, ки дарёбанд, ўро ҷустуҷў мекунанд».

A rich man is never ugly in the eye of a girl.

A rich man's foolish sayings pass for wise ones [199,225]

“Аз суҳбати подшоҳ бипарҳез. Чун пунбаи нарм (ҳезуми хушк) з-оташи тез!

“Шоҳон ниҳоят худписанду ҳавобаланд ва бадгумону бераҳманд, аз онҳо ҳар гоҳ сар задани нохушӣ ва мусибат табиӣ аст. Муқ. Аз подшоҳ агарчи дур бошӣ, эмин мабош!”

Бигзор маоши подшоҳӣ,

К-оворагӣ оварад сипоҳӣ.

“Аз суҳбати подшоҳ бипарҳез,

Чун пунбаи хушк з-оташи тез”.

“З-он оташ, агарчи пур зи нур аст,

Эмин бувад он касе, ки дур аст.

Парвона, ки нури шамъаш афрӯхт,

Чун базмнишини шамъ шуд, сӯхт” (Низомии Ганҷавӣ) [151,74].

Few rich men own their property – their property owns them.

A rich man has the world by the tail [199, 22].

Касе ки пул дорад, сухани аввал аз ўст.

If a rich man steals it is a mistake; if a poor man makes a mistake he has stolen.

Ҳангоми таҳлили мавод ошкор шуд, ки дар паремиологияи забони англисӣ концепти «қашшоқӣ» хусусияти духирагиро (амбивалентӣ) ро касб намудааст. Дар аксари зарбулмасалҳои дунё аз ҷумла тоҷикӣ маънои луғавӣ муҳим набуда, балки маънои маҷозии он аҳаммияти хосса пайдо намуданд. «Нимта нон, роҳати ҷон».

«Ба курпаат нигоҳ карда по дароз кун»

Better be poor and live than rich and perish.

Дар кори хайр истихора нашоёд.

Poverty makes good fellowship.

Poverty and hunger have many apt pupils.

“Ангушт – ангушт мабар, то ҳиқ-ҳиқ нарезӣ”.

Подоши мардумро фирефта, молу пули онро аз худ кардан ҳатман боиси як бар чанд барбод рафтани молу пули фиребанда мегардад [151,114].

Poverty is the mother of crime. Poverty gives a man strange bedfellows.
Poverty makes acquainted with strange bedfellows.

“Андуҳи дили сӯхтагон сӯхта донад”.

Сахтии азобро азобдида медонад, то азоб набинӣ, дарди азобдидаро намедонӣ.

Сӯзи дили Яъқуби ситамдида зи ман пурс,

“Андуҳи дили сӯхтагон сӯхта донад” (Саъдии Шерозӣ) [8,119].

Old age and poverty are two heavy burdens.

“Арзон бифурӯшанд, он кӣ арзон бихарад”.

Он чизе ки бе заҳмат ба даст меояд, ба осонӣ аз даст меравад [151,120].

“Аробаи рағанношуда ҳаракат намекунад” [151, 121].

Sloth is the mother of poverty [199, 122]

“Аз як ҷӯб ҳаме минбару дор ояд”. “Панҷ ангушт баробар нест”.

“Амонатро нашоёд хиёнат кард”.

“Амонатро хок ҳам хиёнат намекунад”.

Ту ҳастӣ з-он маҳдумам амонат,

“Нашояд кард амонатро хиёнат” (Шоҳини Шерозӣ “Амсолу ҳикам”)
[151, 367].

Poverty is no sin, but it's terribly inconvenient.

Poverty is no disgrace [199, 151].

“Дарвешии ба қаноат беҳ аз тавонгариӣ бебизоат”.

Рӯдаи танг ба як нони тихӣ пур гардад,

Неъматӣ рӯйи замин пур накунад дидаи танг (Саъдии Шерозӣ) [151, 332].

Чунончи мебинем, концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар дохили забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маъноҳои монандро дода метавонанд, ва онҳо дар алоқаманди бо якдигар ба зухур омадаанд, мардум онҳоро васеъ истифода мебаранд. Аз таҳлили зарбулмасалу мақолҳо бармеояд, ки сарвати бузург ва камбизоатии саҳт инсонро хушбахт намеkunанд. Ҳамчунин сарват ва камбағалӣ ба шахс вазниниву ташвишҳои зиёдро оварда метавонанд.

Аз як тараф, агар сарват нишонаи тавоноӣ ошад, аз тарафи дигар, он то андозае нишонаи “дода шудан ба чизу чора, яъне ғуломи пулу мол шудан низ мебошад. Чунонки бузургон таъкид мекунанд, сарват ба хирад монанд аст, вале сарвати бузург ба далелҳои ақлӣ далолат намеkunанд. Сарват ва камбағалӣ ба ҳам намеояд, дар ҳоле ки фақирӣ гуноҳ ё ҷиноят нест. Илова бар ин, сарват - сарчашмаи некӣ ва бадӣ низ мебошад.

Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар мафҳумсозӣ умумияти зиёд доранд. Ҳангоми таҳлилу муқоиса, зарбулмасалу мақолҳоеро дарёфтани мумкин аст, ки баъзе тафовути маъноиро қабул намеkunанд. Ба андешаи мо, маҳз, вижагиҳои дохилии зарбулмасалу мақолҳо имконияти ба шаклҳои луғавии пурра устувор табдил додани онҳоро маҳдуд мегардонад. Ҳадафи

дидактикии онҳо дар он инъикос мегардад, ки ҳодисаҳои гуногуни ҳаётӣ ва ғуруҳҳои иҷтимоиро ба таври дақиқ нишон диҳанд.

Ҳамин тариқ, таҳлили фразеологии мафҳумҳои мазкур тасвири мукаммали луғавӣ ва идиомавии ошкоршудаи онҳоро таъмин мекунанд ва ба дарки амиқи манзараи забонӣ мусоидат менамоянд.

3.4. Таркибҳои когнитивии фразеологии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”

Перомуни сохтори асосии когнитивии шарҳи концептҳои луғавӣ интиҳоб шуда мебошад.

Чӣ тавре маълум аст, илми забоншиносии шинохтӣ чун қолаб концептҳои луғавиро аз лиҳози равоӣ мавриди омӯзиш қарор дода, ҳамзамон равиҳои таъсирбахш барои таҳлил ва дарки концептҳо маҳсуб мегардад. Бидуни шубҳа, низоми маҷозии забон яке аз воситаҳои калидии дарки воқеият мебошад, ки ин нуктаро бисёре аз муҳаққиқон таъкид кардаанд. Муҳаққиқон Чонсон М. ва Лаккоф Дж. чунин андеша доранд, ки “раванди тафаккури инсон бештар маҷозӣ мебошад” [62, 127]. Олими рус Баранов А.Н. менависад, ки “Истиора тафаккурро бо номгӯи имконпазири интиҳобӣ “таъмин” мекунад” [12, 156].

Бархе аз қисмати идиомаҳо ва паремияҳо дорои рамзу аломатҳое мебошанд, ки онҳо маъноҳои амиқи фарҳангиро интиқол медиҳанд. Рамз чун ҷузъи муҳимми таркибии ин воҳидҳои забонӣ буда, на танҳо маънои устувори калимаҳоро фаро мегирад, балки унсурҳои тасвирӣ ва маънивиро низ дар худ ҷой медиҳад, ки онҳо аз таҷриба ва ҷаҳонбинии мардум сарчашма мегиранд.

Маҳз, тавассути рамзҳо, идиома ва зарбулмасалу мақолҳо метавонанд маънои худро на фақат чун изҳори одӣ, балки ифодаи амиқи арзишу ғояҳои фарҳангӣ муаррифӣ намоянд. Дар робита ба ин масъала муҳаққиқон фикру

анлкшаҳои чолиб баён намудаанд. Масалан, ба андешаи Добровольский Д.О. “ хусусиятҳои милливу фарҳангии фразеологизмҳо ҳамон замони меафзояд, ки дар таркибашон унсурҳои рамзӣ ҷой дошта бошанд” [38, 45].

Гузашта аз ин, бояд ҳаминро зикр намуд, ки дар зухуроти концепсии аз ҷониби Колесов В.В. таҳияшуда, қолабу таркибҳои, ки бо мафҳум, истиораҳои когнитивӣ ва образҳо алоқаманданд , бештар ба мушоҳида мерасанд [52, 38].

Ҳангоми баррасии мавод, исбот намудем, ки мафҳумҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забони тоҷикӣ аз лиҳози маъноӣ маҷозӣ дар муқоиса бо забони англисӣ тафовути насаррас надоранд, вале рамзҳо дар таркибашон нақши муҳим бозида, бештар барои интиқоли маъно ва паёми фарҳангӣ истифода мешаванд. Рамзҳо дар ин мафҳумҳо ба таври муфасссал коркард шуда, ҷанбаҳои зиндагӣ, таҷрибаи ҳаётӣ ва арзишҳои иҷтимоиро ифода мекунанд.

Тавассути иттилооти таҷрибавӣ метавон истиораҳои зеринро ҷудо кард:

1. Мафҳуми “бойигарӣ” маъноӣ тилло; тиллоро аз сар рехтан, пул, хона, сангҳои қимматбаҳо, ашёи қадима, молу мулкҳо дар бар мегирад;

2. Бойигарӣ – фаровонӣ аст:

- **Бурду бойшуда** (пули бурду бохтӣ дар асноӣ гаравбандӣ ва қимор; мисол: “Ҳарифон бо якдигар гарав мебастанд ва тамошобинон бологарав мемонданд, ки дар натиҷа маблағи бисёр бурду бой шуд”) [148,144].

- **Даруни касеро гург дарронидан** (серпул будан, пули бисёр доштан, пули зиёдеро ҳавой сарф кардан; “Мана, маро бин, аз баҳтам гардидам, дар даруни пул бозӣ карда, дар ҷаҳор гӯшаи шаҳр ҷою ҷалол дорам”) “Хорпуштак” [148, 288].

(1) Бойигарӣ – ҳокимият аст:

- **Ишками сер чӣ парвои ишками гурусна дорад** (сер аз аҳволи гурусна хабар надорад, шахси бадавлат ҳаргиз ғами камбағалро намехӯрад;

“Рӯз қариб пешин шуд, ҳанӯз аз ин зиндонбони худобеҳабар хабаре нест, - гуфт яке. Дигаре гуфт: - Рафта дарро задан даркор аст, вагарна вай кай ки ҳудаш хоҳад, ҳамон вақт меояд аз гушна мондани ману ту чӣ парво дорад? “Ишками серро чӣ парвои ишками гурусна” гуфтаанд) (С. Айни “Дохунда”) [148,501].

- **Мурғи давлат ба сари касе нишастан** (ҳукмрон шудан, тавоноӣ давлатдор шудан, бахту толеи касе шукуфтан, ниҳоят хушбахт будан, “Мо чаро ба торочкунандаи худ ёрӣ диҳем? - Дузд ҳам бошад, - бой гуфт, - ҳоло мурғи давлат ба сари вай нишастааст). (С. Айни “Дохунда”) [148, 661].

- **Мурғи давлат аз сари касе pariда рафтан** (ҳукмронӣ, давлат, молу мулк, бахту толеъ аз дасти касе рафтан, “Мурғи давлат аз сари домолло бебозгашт pariда рафт”) (Р. Ҷалил “Ҳикояҳо”) [148,660].

(2) Бойигарӣ – ҳаракат аст:

- **Набурда ранҷ ганҷ муяссар намешавад** (то меҳнат нақунӣ, роҳат намебинӣ; бе меҳнат роҳат нест, “Онҳо худ медонанд, ки бе меҳнат роҳат нест ва “набурда ранҷ ганҷ муяссар намешавад”). А.Дехотӣ “Гвардиячиёни меҳнат” (Роҳи пушараф) [148, 676].

- **Нони касе рағанин шудан** (кори касе пеш рафтан; зиндагии нағз ба сар бурдан; имконияти даромадҳои ғайриқонунӣ муҳайё шудан,

“Марҳамати ҳамон Ҳамидов буд, ки Ашӯров бухгалтер шуда, нонаш рағанин шуда монд-дия”) “Тоҷикистони советӣ” [148,722].

- **Пайдову пасандоз кардан** (ёфта захира кардан, “Агар ту ҳам пайдову пасандоз карда тавонӣ, чизеро хоҳӣ, меҳурӣ”. (С. Айни “Ғуломон”) [148,800].

Агар мисолҳои маҷозӣ дар матни когнитивӣ бо мазмуни амиқ таҳлил шаванд, пас, истиораҳои (1) ва (2) ҳолатҳои ҷузъии истиораи умумии «бойигарӣ» мебошанд. Дар ҳамин замина, истиораи (3) бо таваҷҷуҳ ба тамоюли фарҳангии фазои сохта шудааст: боло – хуб, поён - бад (мувофиқи Лакофф Ч.).

Бинобар ин, концепткунони «бойигарӣ»-ро метавон ба 2 намуди асосӣ ҷудо кард: а) моддӣ (захира) ва б) фазо.

Зарбулмасалу мақолҳо ва идиомаҳои, ки таҷассумгари мазмуни «бойигарӣ» мебошанд, дорои унсурҳои ҳастанд, ки метавон ба 4 навъи рамзӣ ҷудо намуд:

Одамон:

Пул: дирам, сум, пайса.

Хӯрок: меваву сабзавот, гушт, равған, асал ва ғ.

Ашё: ҷойи истиқоматӣ, хонаву дар, мошини сабукрав.

Мафҳуми “қашшоқӣ” дар фарҳангҳои тоҷикӣ бештар ба таври зерин ифода шудааст:

(1) Қашшоқӣ – гурусна мондан, хунук хӯрдан, бо обу як бурида нон зиндагӣ кардан, бо ҳаво зинда мондан, шикаму миёниро маҳкам бастан; шикам ба дарун кашида шудан, рӯдаҳо аз гуруснагӣ ба якдигар хабар медиҳанд, фақат нону об хӯрдан, панҷаро макидан.

(2) Қашшоқӣ – ҳолӣ (ҳолӣ будан); кисаҳои ҳолӣ, миёни осмону замин, дар кӯча, на хонаю на дар, на қошуку на табак, на бому на девор, на хасу на хошок.

(3) Қашшоқӣ – нуқтаи пасттарин; ба тунукоба мондан (зору нотагон шудан); дар хатти экватор ништастан; зери об рафтани, ғарқ шудан; мисли харчанг ба тунукоба мондан, дар зери девор мурда мондан; дар ба дар ғадойӣ кардан.

(4) Қашшоқӣ – бе сару либос, луч; урён ба мисли кӯдаки навзод, мисли лочин луч, лучу пойлуч, бе эзор, бараҳнаю чулхундипӯш, бараҳна; луб-луч намудан, ғорат кардан; луб-луч мондан; бо дасти хушк; лучу урён, бараҳна; луб-луч, урён кардан.

Истиораҳои (1), (2) ва (4) маҷози умумифарҳангии захира ва истиораи (3) маҷози фазоиро ифода мекунанд.

Чузъҳои рамзии идиома ва паремияҳо дер оварда мешавад:

Одамон:

Пул: нимтинӣ, пули пучак, як тин, чоряки тин, пули сиёҳ

Хӯрок: нон, об, коҳреза, лӯбиё.

Ашёҳо: либоси ямоқ – ямоқ, халта.

Дар забони англисӣ концепти “бойигарӣ” аз намунаҳои маҷозии зерин маншаъ мегирад:

Бойигарӣ – тилло: “гӯсолаи тиллоӣ, тилло занед, кони тилло, тиллои сиккадор, халтаи пулӣ, танга, кохи сиккадор, бо пул будан, соҳиби пул, пули сикка, пул барои сӯзондан, пулҳои зебо, пул қор қардан, издивоҷ қардан, як динори ҳалолро қардонед ё бод қунед”

Бойигарӣ - хӯрок, фаровонӣ: “марди рағған-туҳм, қулчааш ғуфта, нони рағғанӣ, ба ду тараф рағған молидан, дар беда зиндагӣ қардан (мисли ҳуқҳо дар беда), қаймоқ барин, қаҳваранг ба даст овардан, ҳуб буридан (фарбеҳ), падари шақар, ғурҳурони сарватманд ва қӯзаҳои ғушти **Миср**”-“а (1) Бойигарӣ – ҳаракат: pursue one’s luck, discover riches, secure one’s future, generate income, capitalize on opportunities, earn an honest living, accumulate wealth, reach one’s goals, create wealth, enjoy a luxurious lifestyle, and be in a position of advantage.

(2) Бойигарӣ - анбор (зарф), контейнер: a bag of money, indulgence in the luxuries of Egypt, maintaining financial stability, possessing deep pockets,

carrying a generously filled purse, Fortunatus's legendary purse of endless wealth, and living lavishly without regard for expense.

(3).Бойигарӣ – мавқеи ҳукмфармо: the (upper) four hundred, live like royalty (a lord, king, or prince), secure in one's position, stay afloat financially, the upper ten (thousand), and the upper crust.

Қисматҳои рамзии паремия ва идиомаҳо, ки дар доираи концептҳо баррасӣ мешаванд, чунинанд:

Одамон: The Bishop of Chester, a Jew, Jack, a Lord, a Prince, Philip of Macedon, and Croesus.

Хӯрок: rice, wheat, corn, oats, barley, apples, bananas, oranges, berries, potatoes, carrots, spinach, broccoli, onions, meat (beef, chicken, pork, lamb), fish, eggs, and dairy products.

Пул: cent, coin, US Dollar

Ашё: a table, a house, a car.

Рамзҳои “қашшоқӣ” дар доираи паремия ва идиомаҳо:

Одамон: Mr. Black, Miss Hanna, Bill Gates.

Хӯрок: meat, oil, food.

Пул: cent, penny, dollar, sixpence.

Ашёҳо: a cup, a dress, a flat.

3.5. Қараёни инкишофи концептҳои таҳқиқшаванда дар забони тоҷикӣ (дар охири асри XX)

Самти забоншиносии шинохтӣ (когнитивӣ) зери роҳнамоӣ ва роҳбарии доктори илми филолология, профессор Искандарова Д.М. аз ҷониби мутахассисони ҷавон мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

То ҳол, масъалаҳои гуногуни забоншиносии шинохтӣ (когнитивӣ) дар қисмати омӯзиш ва таҳқиқи концептҳои мухталиф, аз ҷумла тақдир,

нон, хушбахтӣ, бойигарӣ, дил, фиреб, хиёнат, хӯрок ва ғ. дар заминаи воҳидҳои тоҷикӣ, англисӣ ва хитойиву фаронсавӣ мавриди таҳқиқ қарор мегиранд.

Айни ҳол проблемаҳои забоншиносии когнитивӣ дар асоси таҳқиқи концептҳои мухталиф, аз ҷумла «тақдир», «нон», «хушбахтӣ», «бойигарӣ», «дил», «фиреб», «хиёнат», «хӯрок» ва ғ. бо истифода аз маводди забонҳои тоҷикӣ, русӣ, хитой, фаронсавӣ ва ғайра мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Воқеан, таҳқиқи мавзуи тафаккури миллӣ, дузабонӣ, мисолҳои концептӣ ва ғайра, ба таҳлил ва тавсифи муносибатҳои мураккаби фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва когнитивӣ равона шудаанд. Чунин таҳқиқот ба самтҳои муосири ҳамгирӣ ва синтези илмӣ вобаста ҳастанд, ки асосан ба зарурати қорбастии маълумот дар мавриди равандҳои когнитивӣ ва муносибатҳои онҳо бо забон, фарҳанг ва ғояҳо бармегарданд.

Илова бар ин, метавон гуфт, ки таҳқиқи масъалаҳои зехният, дузабонӣ, ғояҳои арзишнок ва намунаҳои концептӣ, ба равандҳои когнитивӣ иртибот дошта, ба тамоюли муосири ҳамгирӣ мутобиқат мекунанд. Зарурати қорбурди маводди равандҳои когнитивӣ асоси ин гуна таҳқиқотро ташкил медиҳад.

Дар раванди фарҳангшиносӣ концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” тағйироти муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва арзёбии дигар муносибатҳо бидуни таваҷҷуҳ ба он намоёнд.

Барои таҳқиқи хусусиятҳои динамикии концептҳо “Луғати фразеологии забони муосири тоҷикӣ”-и Ҷоҳилӣ М. манбаи зарур мебошад.

Манбаъд бо истифодаи методҳои динамикии концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”-ро- “richness” and poverty” аз рӯи маводи адабии бадеии

точик ва луғати фразеологии Кунин А.В. мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор додан имконпазир аст.

Истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар робита ба концепти “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ дар забонҳои муқоисашаванда бо намуди гуногун аз ҷониби забоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ шарҳ дода шуда, баъзе хусусиятҳои хоси онҳоро муайян карда шудаанд. Дар ҷаҳони муосир омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни концепти “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ дар забонҳои муқоисашаванда имкон медиҳад, ки тарзи истифода ва сохтори идиома ҳамчун манбаи асосии концептҳои таҳқиқшаванда ва фразеология мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор дода шавад.

Чӣ тавре маълум аст, концепсия дар ҷаҳони муосир рушд меёбад, ва омӯзишу пажӯҳиши он ҳеҷ гоҳ аз мадди назари муқакқикон дур наместонад, зеро забон ҳодисаи иҷтимоӣ буда, ҳамеша рушд менамояд ва бо рушди он дар забон концептҳои нав пайдо мешавад.

Забон ҳонаи зиндагузини ҳастӣ, «яке аз рукнҳои асосии ҳастӣ ва ваҳдати миллат» буда, доимо дар ташаккул аст. Забон пайдо мешавад, бо мурур замон шакл ёфта, бо таъсири тараққиёти соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, дипломатӣ ва фарҳангӣ такмил меёбад. Забоншиносии форсу тоҷик чӣ тавре ки аз қисми муқаддима мушоҳида мегардад, дорои таърихи дуру дароз мебошад ва дар давоми ин таърихи худ таркиби худро бо таври муқоиса тағйир, ташаккул ва такмил дода омадааст.

Дар забонҳои о муқоисашаванда бо таври муқоиса, зарбулмасалҳо ва ибораҳоро вобаста ба масъалаи мазкур, ки бевосита рабт доранд, ба таври мисол меорем:

Маслан: Аввал бубин ҷойи худ, баъд бимон пойи худ

Кореро бо андеша ва доништа кардан, бо мулоҳиза ба коре шуръ намудан, бо эҳтиёт рафтор кардан. Тарҷумаи зарбулмасали овардашуда бо забони англисӣ чунин аст: **Look before your leap**, акнун замонаҳо охир

шуда, мардум ба ин маъниҳо эътиборе надода монданд, ки мегӯянд: “Аввал бубин чойи худ, баъд бимон пойи худ”. Р. Ҷалил “Шӯроб” с.3

Агар мард умедвор бошад, ки барои Белинда маҳр мегирад, вай бераҳмона хато мекунад: чехраи вай сарвати вай аст- If a man is hoping to get a dowry with Belinda, he will be sadly mistaken: her face is her fortune (DEI). her face is her fortune – чехраи вай сарвати вай аст (DEI) .

Воҳидҳои фразеологӣ як ҷузъи асосии забоншиносии муқоисавӣ буда, имрӯзҳо дар асоси пешрафти илму техника олимони соҳаи забоншиносии муқоисавӣ, барои ифодаи маъноҳои гуногуни концепт дар забонҳои гуногунсохт аз сарчашмаҳои гуногуни илмӣ истифода намуда, онҳоро мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор медиҳанд. Мо низ вобаста ба таърихи ташаккул ва пайдоиши калимаҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”, “richness” and poverty, назар намуда, онҳоро то ҳади имкон тавонистем таҳқиқу таҳлил намоем.

Бояд зикр кард, ки дар забоншиносии муқоисавӣ омӯзиши самти лексика ва сохтори истилоҳоти гуногун бисёр муфид аст. Имрӯзҳо дар вақти тарҷумаи матнҳои сиёсӣ, ҳарбӣ, дипломатӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ аз калимаҳои гуногун истифода мебарем. Инчунин, барои муайян намудани маънои асосии он истилоҳе, ки ба самти муайян истифода карда мешавад, мо бояд калимавуистилоҳи лозимро интихоб намоем, то ин ки хусусиятҳои забонии онҳо ҳифз шаванд.

Масалан, тарҷумаи калимаи “party” аз нигоҳи истилоҳоти сиёсӣ “ҳизб” бо забони тоҷикӣ тарҷума карда мешавад. Аз тарафи дигар, калимаи “party” дар соҳаи дипломатия ба маънои “тараф” дар соҳаи фарҳанг ба маънои “шабнишинӣ” истифода бурда мешавад. Бинобар он, мо забоншиносонро зарур аст, ки ҷиҳати дар амал татбиқ намудани дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи забонамӯзӣ,

корҳои назаррасро анҷом диҳем. Ҳамзамон, барои омода намудани фарҳангҳои истилоҳоти соҳаҳои мухталиф кӯшиш ба ҳарч диҳем.

Типология дар забоншиносии имрӯза тамоми он навъҳои таҳқиқот ва усулу равиҷҳои тадқиқотиеро дар мегирад, ки дар омӯзишу таҳқиқи ин ё он масъалаи муайян дар доираи ду- се ва зиёда аз ин забонҳо истифода мешаванд. Аз ин рӯ, тадқиқоте, ки дар доираи ин ё он забон пиромуни ин ё он масъалаи муайян дар алоҳидагӣ анҷом дода мешаванд, сарфи назар аз тобишҳои муқоисавӣ доштанишон, наметавон онро тадқиқоти типологӣ номид.

Зеро ин тадқиқот ҷузъӣ ва дар доираи як забон анҷом дода шуда, мақсади он низ мӯйян кардани тафовутҳои ҷузъие мебошад, ки дар доираи ин ё он мавзӯи муайян дар забони мавриди таҳқиқ вучуд доранд. Таҳқиқоти типологӣ омӯзиши умумият ва фарқияти масъалаҳои махсусан муҳимми забоншиносиро дар доираи забонҳои гуногун дар бар гирифта, он (калимаи типология) ҳамчун истилоҳ дар илми забоншиносӣ замоне пайдо шуд, ки тадқиқотҳои забоншиносӣ дар Ғарб аз ҳудуди забонҳои ҷудогона берун шуда, хусусияти чандзабонӣ ва байналмилалӣ касб намуд.

Тадқиқотҳои типологӣ дар илми забоншиносӣ аз лаҳзаи зухури худ то кунун дар заминаи муқоисаи воҳидҳои ҳамгуна ва ҳамвазифаи забонҳо анҷом дода мешавад. Аз ин ҷост, ки истилоҳи типология бо калимаи муқоисавӣ (компаративӣ) алоқаманд шуда, дар забоншиносии муосир навъи мазкур тадқиқот маҳз бо ҳамин истилоҳ –типологияи муқоисавӣ, ном бурда мешавад. Ба назари мо, барои ифодаи дақиқи усулу равиҷҳои муқоисавии тадқиқоти забонҳо ба ҷойи истилоҳи «типологияи муқоисавӣ» истилоҳи «муқоисаи типологӣ» ба қор бурда шавад, ба мақсад мувофиқтар аст. Зеро дар забоншиносии имрӯза истилоҳи типологияи муқоисавӣ асосан ба маънои **тадқиқоти муқоисавӣ** ва **таҳлили муқоисавӣ** дар доираи ҳамин маъно шах шуда мондааст ва наметавонад мундариҷаи матлабро, ки

таҳқиқи як масъала як воҳиди забонӣ дар доираи ду ва ё якчанд забон мебошад, ба воситаи худ ба таври равшан инъикос намояд. Он метавонад дар тадқиқотҳои ҷузъие, ки дар доираи як масъала дар дохили забони алоҳида анҷом дода мешаванд, истифода шаваду дар тадқиқоти байнизабонӣ ҳам.

Мафҳуми истилоҳи **муқоисаи типологӣ** талаб менамояд, ки ҳодисаи забонӣ ё хусусиятҳои ин ё он воҳиди ҳамгунаю ҳамвазифаи забон на дар доираи як забон, балки ҳатман, дар доираи якчанд забон, маҳз, бо мақсади муайян кардани умумият ва фарқияти концепт ва намунаҳои он дар доираи ин забонҳо мавриди тадқиқ қарор дода шавад.

Зеро омӯзиш ва таҳқиқи муқоисаи концепт, ҳодисаю падидаҳо ва воҳидҳои забонии дорои аломат, хусусият ва вазифаи ягона танҳо дар доираи якчанд забон имконпазир аст. Дар доираи як забон аксаран онҳо дорои роҳу восита ва тарзи ягонаи шаклгирӣ дошта, ба муқоисаи махсус қариб, ки зарурат надоранд.

Забони миллии англисӣ дар асри 15 дар заминаи шеваи лондонӣ, ки аз шеваҳои ғарбӣ ва ғарбию шарқӣ ба миён омада буд, ташкил ёфтааст. Пойтахти Англия, шуруъ аз асри 11 шаҳри Лондон ба ҳисоб рафта, калонтарин маркази иқтисодию иҷтимоӣ, ки аксарияти нависандагону шоирони бехтарин дар он ҷо умр ба сар мебарданд, ба шумор мерафт. Аммо меъёри адабии забони англисӣ баъдтар, танҳо дар давраи нави забони англисӣ рӯи кор омадааст [109, 155].

Аллакай дар давраи қадим одамон ба концепте, ки худ дар забони модарӣ истифода мебарданд аз нигоҳи гуногун назар мекарданд. Баъзе нафарон калимаро предмет, дигарон –амал, сеюмӣ – аломат ва ҳосияти предмет меномиданд. Як гуруҳи концепсияҳо аз аз рӯи падеж тасриф мешаванд, дигар гуруҳи концепсияҳо аз рӯи шахс ва замон тағир меёбанд ва ғ. Чунин мушоҳидаҳо, ки аз тарафи грамматикашиносони Ҳинд ва Юнони

қадим қайд карда шуда буд, асос гардиданд, ки ду гуруҳи асосии калимахоро— исм ва феълро чудо кунанд. Аристотел (384–322 то милод) се хиссаи нутқро чудо кард: исм, феъл ва пай–вандакҳо.

Забони англисии муосир аз рӯйи сохти худ забони аналитикӣ махсуб мешавад, яъне дорои чунин сохти грамматикӣ мебошад, ки алоқаи калимаҳо дар ҷумла асосан тавассути тартиби калимаҳо ва калимаҳои ёридиҳанда–пешояндҳо ва пайвандакҳо сурат мегирад. Аммо забони англисии қадим забони синтетикӣ буд, яъне забоне, ки дар он алоқаи калимаҳо тавассути тағйироти дохилии худӣ консепсияҳо амалӣ мегашт.

Дар забони англисии қадим шаклҳои тағйироти дохилии калима бештар ташаккул ёфта буд: исмҳо дорои системаи пурраи тасриф ва категорияи грамматикӣ чинсият буда, сифатҳо бо исмҳо аз рӯйи чинс, шумора ва падеж мувофиқат мекарданд, барои ифодаи шаклҳои мутлақ ва ғайримутлақ феълҳо шаклҳои махсус доштанд ва ғайраҳо.

Рушди ҳар як забон ҳамвора бо инкишофи пайвасти илму техника ба низоми мунтазами калима ва калимасозии он вобастагии қавӣ дошта, маҳз, ба воситаи қолабҳои маъмулаш ва сермахсуливу каммахсулиаш нутқи ҳамарӯзаи пуррангу ҷозиб намуда, дар созмони калимаҳои нав ва омилҳои дигар таркиби худро ғани мегардонад.

В.А. Маслова боварӣ дорад, ки ҷузъҳои рамзӣ мазмуни тобиши фарҳангиро бештар муайян мекунанд [86, 54].

Таркиби луғавӣ борҳо тағйир дидаву аз ҳисоби калимаҳои худиву бегона ғановати худро таъмин намудааст.

Ҳоло дар вожагони мазкур калимаҳои аз забони адабиёти классикӣ меросмонда дида мешаванд ва онҳо чун калимаҳои худӣ эҳтиёҷоти мардумро қонеъ менамоянд. муносибат ва муомилоти одамонро таъмин менамоянд. Баромади баъзе аз онҳо таърихан ба асрҳои X – XII рост меояд. Ин воҳидҳои луғавӣ қисмати муҳимми таркиби луғавии лаҳҷаҳои

мазкур ба шумор мераванд, таърих, урфу одат, анъана ва хусусиятҳои эстетикӣ мардумро дар худ таҷассум менамоянд ва дар захираи луғати лаҳҷаҳо як қабати муайяно ташкил медиҳанд. Консепсияҳо аксаран воҳидҳои луғавӣ тоҷикиро фаро мегиранд.

Рушду нумӯи лаҳҷаҳои мазкур маълум аст, ки ба давраи нави инкишофи забони зиндаи мардуми тоҷику форс марбут мебошад. Таркиби луғавӣ дар тӯли солиён борҳо тағйири шаклу маънӣ кардааст.

Бо гуфтаи устод Н. Маъсумӣ «Ҳамаи боигарии забони зинда дар айни замон боигарии лексикаи забони адабӣ – китобӣ ҳисоб меёбад» [90, 123].

Маълум гашт, ки таркиби луғавӣ чун ҷузъи ҷудонашавандаи забони тоҷикӣ аз ду қабат ё аз ду гурӯҳ иборат будааст. 1. Вожагони умумихалқӣ ва лексикаи шевагӣ. Вожагони умумихалқӣ барои ҳамаи соҳибони забони тоҷикӣ фаҳмо ва дар забони онҳо истифода мегардад. Тамоми консепсияҳои, ки дар таркиби луғавӣ ин ё он забон мақом гирифтаанд, ягон мафҳумро ифода меkunанд, ки маҷмӯъ лексикаи ҳамон замонро ташкил медиҳанд [37, 68].

Он мафҳумҳои, ки дар асоси талабот ва зарурати муайяни ҷамъиятӣ: пешрафтҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фаҳангӣ ва илмию техникӣ дар забон пайдо мешаванд, онҳо на мафҳумҳои одӣ, балки мафҳумҳои махсус мебошанд. Аз ин ру, мувофиқ ба худ бояд онҳоро бо калимаҳои махсус ифода кард, то дар мавриди ном бурдани калима мафҳуми мавриди назар, бе ҷуну ҷаро дар тасаввуроти шахс пайдо шавад. Ҷунончи, дар баробари ба забон овардани калимаҳои **пул, ҷиноят, конституция ва суд**, пеш аз ҳама моҳият, мазмун ва вазифаҳои онҳо: ”пул –ҳамчун воситаи барқарор кардани муомилот”, ”ҷиноят –ҳамчун кирдори ба ҷамъият ва шахсони алоҳида хатарнок, ки аз тарафи қонун бо таҳдиди тадбиқи ҷазо маън карда шудааст”, ”конституция –ҳамчун санади олии ҳуқуқӣ”, ”суд –ҳамчун шоҳаи ҳокимият, адолати судиро дар ҷомеа тадбиқ менамояд” ба назар намоён мешаванд.

Аз ҷониби дигар, калима ва ё гурӯҳи калимаҳое, ки аз рӯи мансубияти услубӣ ва соҳавиашон ба ин ё он қабати услубӣ, гурӯҳи муайяни кишрҳои ҷомеа, соҳаи муайяни илму техника ва касбу фаъолият марбут мебошанд, барои дар илми забоншиносӣ ҳар кадоме ба воситаи калимаи махсус ном бурда мешаванд. Масалан, калимаҳои мубтадо, хабар, морфема синтагма –дар забон, кодекс, категорияи ҷиноят, генотсид, биотсид, эътимооднома, сафир, дипломат –дар низоми муносибатҳои судию байналмилалӣ ва таърих, асри санг, асри биринҷ, дунёи қадим ва империя – дар таърих.

Ин гурӯҳи калимаҳо, ки мафҳумҳоро ба таври мушаххасу дақиқ ифода менамоянд, дар забоншиносӣ бо истилоҳи латинии термин (лот. **Terminus**-ҳад, ҳудуд, марз) ном бурда мешавад. Дар забони тоҷикӣ бошад, ин гурӯҳи калимаҳо бо номи истилоҳот ном буда мешавад. Вожаи **истилоҳ** иқтибос аз забони арабӣ буда, маънояш **сулҳ шудан, ошӣ шудан** мебошад, ки таносубан аз маънои таҳтуллафзии вожаи терм ин то андозае фарқ мекунад.

Моҳияти истилоҳ (ба маънои ҳудуд, марз) нишон медиҳад, ки ”калимаҳои истилоҳӣ” аз чанд ҷиҳат: аз рӯи маъно ва доираи истеъмол, обуранг ва ифоданокӣ маҳдуд буда, дар заминаи ҷиҳатҳои зикршуда аз калимаҳои маъмулӣ фарқ меkunанд. Ҷунонҷӣ, вожаҳои **вазорат, ҳукумат, муаллим, шартнома** ва ғайраҳо истифода карда мешаванд.

Моҳияти истилоҳ бошад, вобаста ба мундариҷаи маъноии худ ҳаминро нишон медиҳад, ки ”калимаҳои гуногунсохт” гурӯҳи махсуси калимаҳое мебошанд, ки дар байни маънои истилоҳӣ ва шакли овозии онҳо як навъ наздикӣ ва ягонагии ногусастании қолабу маъно дида мешавад.

Маҳдудиятҳо ва ягонагии қолабу маъно дар истилоҳот ва маъноҳои истилоҳии онҳо доимӣ буда, аз якдигар ҷудонопазир мебошанд. Масалан, аз силсиламуридиҳои калимаи **давлат**: мамлакат, кишвар ва мулк (дар забони форси асримиёнагӣ: Мулки Ҳинд) танҳо худ калимаи **давлат**

хамчун истилоҳи сиёсии дорои таърифи(қоидаи) муаян метавонад ба кор бурда шавад: мансаби давлатӣ (на кишварӣ ё мамлакатӣ). Ё аз калимаҳои синонимии ном, исм, унвон ва ифода танҳо вожаи **исм** ҳамчун истилоҳи забоншиносӣ дорои таърифи муайян мебошад: исм (на ном, унвон ё ифод) ҳиссаи нутқа, ки номи ашёро мефаҳмонад. Ҳамин ки калимаи истилоҳӣ (қолаби овозӣ) бо ягон калима ё муродифи худ иваз шуд, он ҳамчун воҳиди махсуси маънодор моҳияти худро аз даст медиҳад.

Дар калимаҳои сохти ҳама забонҳо як навъ махсусгардонии маъно мушоҳида карда мешавад. Ин махсусгардонии доираи ҳамон маъно маҳдуд кардани он ва ба ҳамин васила аз як калимаи умумии забон ба калимаҳои махсуси ин ё он соҳаи илм табдил додани он равона шуда, яке аз мабдаъҳои асосии гузинуши истилоҳот дар забон ба ҳисоб меравад. Масалан, калимаҳои офтоб (хуршед, шамс), моҳ(қамар, моҳтоб), ситора(наҷм, аҳтар) ҳамчун истилоҳоти илми нучум махсусияти худро нигоҳ дошта, аз муродифҳои худ фарқ мекунанд.

Аз афкори баёншудаи забоншиносон роҷеъ ба истилоҳот[1, 20-37] ва гуфтаҳои боло бармеояд, ки истилоҳот гурӯҳи мунтахаб ва махсуси калимаҳои таркиби луғавии забон мебошанд, ки аз рӯйи аломат ва нишонаҳои махсуси худ аз дигар гурӯҳи калимаҳо фарқ мекунанд. Ё худ; Истилоҳ гурӯҳи махсуси калимаҳое мебошанд, ки дар ин ё он соҳаи муаян ба маънои мушаххас ба кор бурда шуда, хусусиятҳои якмаъноӣ, дақиқ ифодакунӣ, мансубияти соҳавӣ, маҳрум будан аз маҷозияти ифодаи маъно ва обуранги бадеӣю тобишҳои эҳсосотӣ ба онҳо хос мебошад. Чунончи, истилоҳи ”ҳизб”(The party), парламент (parliament), режими сиёсӣ(The political regime), ҳукумат(The government), президент(The president), мубтадо (The subject), ҳабар(The predicate), исм (The no), ибора (The expression) ва грамматика (The grammar), морфология (The morphology), синтаксис (The syntax) ба гурӯҳи истилоҳоти соҳаи забоншиносӣ мансуб буда, дар дигар

соҳаҳо ба назар намерасанд. Аз ҷониби дигар, тамоми хусусиятҳои концепти соҳаҳои гуногун дар ин гурӯҳи калимаҳо баръало мушоҳида мешавад.

Чи тавре ки олимони забоншиносон зикр намудаанд, забоне вучуд надорад, ки таркиби луғавии он аз унсурҳои луғавии иқтибосӣ оро бошад. Ин маъниро шевашиноси тоҷик Ғаффор А. ба тариқи зайл иброз менамояд: «Воқеан, шевае ё забоне нест, ки аз таъсири лексикии забони дигар батамом озод бошад» [33, 270].

Вожаҳои гуногуни аврупоӣ аз руи фароғирии забон ба қисматҳои мухталиф тасниф шуда, ҳар яке сарчашма ва нишонаҳои забонӣ ва маъноии хоси худро доранд.

Вожаҳои англисӣ дар сохтори луғавии забони тоҷикӣ, собиқаи бисёри таърихӣ надоранд. Асосан, чунин калимаҳо ба забони тоҷикӣ на бо роҳи мустақил, балки тавассути забони русӣ иқтибос шудаанд. Иддае аз онҳо дар таъсири забони тоҷикӣ, доир ба қонуниятҳои савти тағйири овозӣ кардаанд.

Дар аввалҳои асри ХХI вожаҳои англисӣ бисёртар истифода бурда мешуданд. Вожаҳо тариқи муносибатҳои миёни халқҳо, робитаҳои савдоӣ, сиёсии байни Тоҷикистону давлатҳои англисзабон ва ИДМ ба забони тоҷикӣ дохил гардидаанд.

Калимаҳои иқтибосӣ, ғайризабонии англисӣ ва мутобиқшавии он ба забони тоҷикӣ дар пешравии ҷомеа ва соҳаи илми типологияи муқоисавӣ нақши калон дорад. Барои паҳншавӣ ва маъмултар истифодаи калимаҳои англисӣ – васоити ахбори омма, телевизион, радио, газетаҳо, соҳаи сайёҳӣ ва робитаи савдои байни Тоҷикистон ва давлатҳои хориҷа нақши асосиро мебозад. Забони муоширати байнифарҳангӣ, тичорат ва сиёсат дар ҷаҳон истифода карда мешавад.

Ҳамин тариқ, фонди забони тоҷикӣ аз ҳисоби калимаҳои иқтибосӣ аз забонҳои гуногун бой мегардад.

Асосан концепсияҳо дар фарҳангҳо тарҷумаи ҳоси худро ба забони тоҷикӣ доранд, аммо боиси зикр аст, ки миқдори ками он ҳангоми тарҷума намудан ба забони тоҷикӣ сохти оддӣ ва ё сохтаре касб менамояд. Вале, барои дар амал татбиқ намудани ҳадафи гузошташуда, мисолҳои сершуморӣ истифодашудаи концепсияро муайян намуда, ҳар яке он дар алоҳидагӣ шарҳ дода мешавад.

Истилоҳоти аврупоӣ англисӣ, ки ба забони тоҷикӣ иқтибос шудаанд, сабабҳои ҳоси худро доранд. Луғат ва истилоҳот мумкин аст дар натиҷаи алоқа ва муносибатҳои гуногуни иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ аз як забон ба забони дигар мегузарад.

Яъне пайдоиш ва рушди концепсияҳои нав, сохтани истилоҳоти ниёзи мардум умри тӯлонии таърихӣ доранд. Лексемаҳои нав, ташаккули ягонаи овозӣ, мазмуну муҳтаво, сохти ҳоси морфологӣ ва таносуби лексикӣ–грамматикӣ доранд, ки онҳо аз анбӯҳи дигари калимаҳо фарқиятро ба амал меоранд. Маъноӣ дуҷуми калимасозӣ, қисми забон будани он ба амал меояд, ки роҳҳои илмӣ истилоҳсозии забоншиносиро фаро мегирад.

ХУЛОСА

Консепт мафҳумест, ки дорои вижагиҳои зайл мебошад:

1. Консептҳои хусусияти раванӣ дошта: онҳо воҳиди маърифатӣ дар тафаккури инсон махсуб гашта, бо равандҳои психологии шинохти ҷаҳон иртибот дорад.

2. Консептҳое, ки бо сохторҳои когнитивӣ рабт доранд: бо ҷузъҳои дигари системаи маърифатӣ, ба мисли қолабҳо, сценарияҳо ва қолабҳои зехнӣ ҳамоҳанг мебошад.

3. Консептҳое, ки вазифаи ҷонишинро адо мекунанд: ҳамчун унсури маъно ва тафаккум дар низоми маърифатии инсон амал мекунанд.

4. Консептҳое, ки дорои ном ҳастанд: онҳо бо як ё якчанд воҳидҳои номгузорӣ алоқаманд буда, ҳамчун рамз истифода мешаванд.

5. Татбиқ бо воҳидҳои гуногуни забонӣ: консепт дар сохторҳои мухталифи забонӣ, аз ҷумла тавассути калимаву иборот ва контексту матнҳо ифода меёбанд.

6. Шаклҳои мухталифи ифода доранд: тавассути васоити мухталифи забонӣ забонӣ, биноӣ ё ғайринутқӣ ифода мегарданд.

7. Консептҳое, ки дорои вижагиҳои таърихӣ ва фарҳангӣ мебошанд: таҳти таъсири воқеиятҳои таърихӣ ва фарҳангӣ таҷаккул меёбанд.

8. Консептҳое, ки хусусияти баҳодиҳӣ доранд: онҳо ҳамеша ҷанбаи арзишӣ дошта, муносибати шахс ё ҷомеа ва мафҳумро муайян месозанд.

Ин махсусиятҳо консептҳоро ба сифати воҳидҳои марказии маърифатӣ, ки бо забон, тафаккур ва фарҳанг зич алоқаманданд, муаррифӣ мекунанд.

Ин дарки мафҳум замина фароҳам овард, ки аксари таълимот ҷун раванди бозсозии баҳши мустақил баррасӣ гардад. Дар баробари ин, унсурҳои забонӣ на танҳо ҳамчун восита, балки роҳи асосии дастрасӣ ба сохтор ва мундариҷа хидмат намуданд.

Концептҳои мутақобиле дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлилу муқоиса қарор гирифтанд, мазмунан тафовути ҷиддӣ дошта, ба сифати мавзӯи таҳқиқ имкон дод, ки хулосаву натоиҷи назаррас аз доираи маҳдуди ин забонҳо ва концептҳо фаротар рафта, барои тавсеаи фаҳмиши умумии равобити забон ва маърифат заминаи устувор фароҳам созанд.

Концепт, тавре ки таҳлили эмпирӣ нишон медиҳад, як шакли ибтидоии маъно, аз қабилӣ "ҷанин" ё "тухм," ташаккул меёбад. Ин дериватсия реша аз истилоҳи латинӣ дорад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ этимологияи концептҳо ғояҳои аслиро ба монанди фаровонӣ, камӣ, сарват, нодорӣ, бенавоӣ ва ғам фаро мегиранд.

Омӯзиши минбаъда роҷеъ ба сохтори дохилии мафҳумҳо имкон дод, ки андешаҳои марбут ба ин мавзӯ бо таҳлили амиқтар тавсеа ёбанд. Чунин тавсеа бахшидан тавассути тафриқаи захира бар норасоӣ сурат гирифта, дар натиҷа хусусиятҳои инфиродӣ ва ғайриинфиродии соҳибият равшан шаванд. Ҳамзамон, арзёбии мусбат нисбат ба объектҳои, ки чун захираи кофӣ бозгӯ мешаванд ва баҳодиҳии захираи манфӣ дар робита ба объектҳои, ки бо норасоӣ алоқаманданд, мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

Ин таҳқиқ на фақат барои равшан дарк кардани захира дар доираи концептҳо мусоидат намуд, балки собит сохт, ки ин муносибатҳо чӣ гуна дар забонҳои гуногун инъикос мегарданд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки воситаҳои лексикӣ ва грамматикӣ дар забони тоҷикӣ ҷиҳати баёни равобити мухталиф хидмат намуда, имкон медиҳанд, то ки маъноҳо мӯҷаз ва устувор эзоҳ гарданд. Аммо дар англисӣ тобишҳои маъноӣ асосан тавассути воситаҳои луғавӣ шарҳу тавзеҳ ёфта, бештар ба равшании мазмун таъя мекунанд.

Луғатгардонии мафҳум раванDEST, ки дар он мафҳумҳо аз нав ташаккул ёфта, боиси бознигариӣ сохтори маъноии онҳо мегардад. Ин

равиш ба таври возеҳ нишон медиҳад, ки мафҳумҳои фарҳанги аврупоӣ дорои хусусияти умумӣ буда, дар ташаккули мафҳумсозии умумичаҳонӣ нақши муҳим мебозанд.

Таҳқиқоти анҷомёфта фарқи назарраси мафҳумҳои тоҷикӣ ва англисиро тавзеҳу ташреҳ доданд. Ҳокимият, имтиёз ё худ бартарӣ аз ғояҳои калидӣ дар этимологияи забонҳои мазкур дида мешаванд, аммо аз лиҳози тафсир тафовут доранд: масалан, дар забони тоҷикӣ ҳокимият бо мафҳумҳои қудрат ва таҳкими мутлақ далолат мекунад, вале дар англисӣ он бештар ба ҳокимияти заминӣ ва ғаёлияти воқеӣ ишора мекунад.

Дар мафҳуми "poverty" маъноҳои "тамаркузи объект" ва "арзёбии эҳсосоти манфӣи шахс аз сабаби камбудии сифатҳои умумӣ" нухуфтаанд. Аммо чунин маъноҳо дар мафҳуми тоҷикии "қашшоқӣ" ба ҷашм намерасанд ва бештар ба ҳолати ғамангези камбағаливу камбизоатӣ ишора мекунад. Ғояи меъёр дар ин замина аҳаммияти бузург дошта, тафовути назарраси маъноӣ мафҳуми англисии "қашшоқӣ"-ро аз тоҷикӣ равшантар менамояд.

Қиёс ва муқобилаи намунаҳои когнитивии мафҳумҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар мундариҷаи қолабҳои англисӣ нишон медиҳад, ба истиснои "категориясозии забон", ки дар ҳар ду забон шабоҳат дорад. Ин раванд бар он далолат мекунад, ки мазмун ва мундариҷаи монанд тавассути воситаҳои забонӣ назорат мешавад.

Ҳамин тариқ, мафҳумҳои фарҳангӣ ва когнитивии забонҳои таҳқиқшаванда ба чунин тафовути байнизабонӣ хосиятҳои нодири забонӣ ва ҷаҳонбинии инфиродиву умумии онҳоро инъикос меkunанд.

Дар забони тоҷикӣ имконияти ифодаи ҳам лексикӣ ва ҳам лексикограмматикӣ муносибатҳои мухталиф мавҷуд буда, дар забони англисӣ тобишҳои мухталифи маъноӣ ба таври луғавӣ ифода меёбанд.

Тағйироти сифатии концептҳо дар идиомаҳо ва паремияҳо бевосита тағйирёбии онҳоро исбот мекунад. Дар муқоиса бо мафҳумҳои луғавӣ, концептҳои мавриди баррасӣ дар идиома хусусияти комилан антропосентрикӣ доранд. Ин хусусият дар он инъикос мегардад, ки миқдори маҳдуди маъниҳои калидӣ дар ҳар ду забон тавассути мафҳумҳои бойигарӣ ва қашшоқӣ вориди идиомаҳо шуда, онҳоро такмил медиҳад ва таҷрибаву ҷаҳонбинии инсонро равшантар инъикос мекунад.

Дар маҷмӯъ, муносибат ба бойигарӣ дар тафаккури халқи англис, бо дарназардошти мазмун ва тобишҳои ифодаҳои идиоматикӣ, бештар хусусияти заминавӣ дошта, ба шахсияти инсон, ҳадафҳои равшан ва суботкории ӯ иртибот дорад. Ин равиш на танҳо хувияти шахсро дар расидан ба муваффақият таъкид мекунад, балки масъулияти шахсро дар амалӣ намудани ҳадафҳо низ равшан месозад. Аз сӯи дигар, мафҳуми “қашшоқӣ” дар ҳар ду забон, дар муқоиса бо “бойигарӣ,” бо миқдори бештар ва гуногунрангии идиомаҳо таҷассум ёфтааст. Ин фарқ метавонад натиҷаи аҳамияти ҷудогонаи иҷтимоӣ, равонӣ ва фарҳангии ин мафҳумҳо бошад, ки бештари онҳо ба вазъиятҳои ҳассос ва равандҳои зиндагии одамон рабт мегиранд. Қашшоқӣ ҳолати моддии шахсро инъикос намуда, дар он набуди кофии сармоя, таом, манзил ё дигар ашёро инъиком мекунад. Аммо дар англисӣ бошад, ки он мазмуни мубориза алайҳи қашшоқӣ аст, ки ин равиш на танҳо ба имконияти тағйир додани шароит ишора мекунад, балки ба рӯҳияи шахс умед мебахшад.

Тафовути асосии концептҳои фразеологӣ айнан дар намунаҳои маҷозӣ ва рамзӣ инъикос мегардад, аммо мафҳумҳои дигари содаву умумӣ бошанд аз қолабҳои таркибҳои мушаххас сарчашма мегиранд. Намунаҳои маҷозии ташхисшуда метавонанд ба навъҳои умумӣ-фарҳангӣ, аз қабилӣ ҷазо, ҳаракат ва захира якҷоя гарданд. Ин намунаҳои маҷозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба хусусияти ҳоси мафҳумҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”

далолат мекунад ва дар онҳо “бойгарӣ” бештар маъноӣ мусбат ва “қашшоқӣ” манфиро ифода мекунад. Чунин зухурот на танҳо тафовути байнифарҳангро собит месозад, балки ба умумияти концептуалии забонҳо равшанӣ меандозад.

Концептҳои “бойгарӣ” ва “қашшоқӣ”, “richness and poverty”, ки бар асоси идиома ва паремияҳо сабт мешаванд, ба ҷаҳор бахши асосӣ тақсим мешаванд: халқ, пул, ҳӯрок ва ашё. Чунин гурӯҳбандӣ хусусияти умумифарҳангӣ ва ҳоси фарҳангҳои мушаххасро инъикос мекунад, ки ҳар кадом муносибати иҷтимоӣ ва маънавиро вобаста ба концептҳои номбурда бозгӯ мекунад.

Масалсозии концептҳо майдон ё фазои муҳим ва интиқоли нозуқро аз сатҳи кунунии забонӣ ба сохтори матнӣ баён менамояд. Ин раванд нишон медиҳад, ки паремияҳо бо робитаи дучонибаи худ нисбат ба мафҳумҳои “бойгарӣ” ва “қашшоқӣ”, “richness and poverty”, ба мафҳумҳои гуногун ноил мегарданд. Мафҳумҳои “бойгарӣ” ва “қашшоқӣ” дар масалшиносӣ, бавижа, дар забони англисӣ равобити зичи онҳоро инъикос мекунад.

Аз таҳқиқу таҳлили мавзӯи “Инъикоси концепти “бойгарӣ” ва “қашшоқӣ” дар системаи фразеологӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ” чунин натиҷагирӣ карда шуд:

1. Концептология ва забоншиносии шинохтӣ чун як самти махсуси забоншиносӣ мавриди омӯзишу пажӯҳиши олимону муҳаққиқони ватанӣ қарор гирифта, дар ин ҷодда донишмандону муҳаққиқони тоҷик ба қомеъҳои ноил гардидаанд. Саҳми хосаро дар рушди ин самтҳо бештар муҳаққиқону донишмандон аз қабилӣ О. Қосимов, Х.Х. Мирзоев, М.М. Имомзода, Д. Азиззода ва дигарон гузошта тавонистаанд.

2. Ҳангоми омӯзиши концептҳои “бойгарӣ” ва “қашшоқӣ” ҷанбаҳои лингвофарҳангии робитаи забон бо фарҳанг муайян карда шудаанд. Дар низоми фразеологияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ концептҳои “бойгарӣ”

ва қашшоқӣ сирф хусусиятҳои милливу фарҳангиро зоҳир намуда, тасвири забони ин қавму қабилаҳоро нишон дода тавонистаанд, ба мисли “*Ба кӯрпа нигоҳ карда пой дароз кардан*” (Имконият, шароитро ба ҳисоб гирифта ба коре шуруъ намудан, бо фикру мулоҳиза кор кардан) [1-М].

3. Таҳлилҳои ба анҷомрасонидашуда ба мо имконият доданд, ошкор намоем, ки концептология низ ба мисли забоншиносӣ таърихи пайдоиши куҳан дошта, дар ҳар як давраи рушди худ хусусиятҳои хоссаеро ба худ касб намуда тавонистааст [4-М].

4. Таҳлили мавод ба имконият дод ошкор созем, ки концептҳои “*бойгарӣ*” ва “*қашшоқӣ*” ба гурӯҳи концептҳои категорияи абстрактӣ ва номҳои мушаххасе дохил мешаванд, ки тавассути онҳо дар забонҳои муқоисашаванда мафҳумҳо ва таркибҳои зиёде ташаккул ёфтаанд, ба мисли: “Мурғи давлат аз сари касе парида рафтани”; “Сер кай парвои гушна дорад”; “Аз охури баланд ӯм хӯрдан” [2-М].

5. Мавқеи концептҳои “*бойгарӣ*” ва “*қашшоқӣ*” дар дохили ибораҳои рехтаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ назаррас буда, ин ибораҳо метавонанд ҷаҳони ворисони забонҳои тоҷикӣ ва англисиро то андозае нишон дода тавонанд. Инчунин, муайян гардид, ки иддае аз ин ибораҳои рехта маънои лозимиро дар забонҳои муқоисашаванда дода наметавонанд, ба монанди: “барбод рафтани”; “бекафан шудани”; “бечорагӣ кардан” ва ғайра [3-М].

6. Аксарияти таркибҳо ва мафҳумҳое, ки дар робита бо концептҳои “*бойгарӣ*” ва “*қашшоқӣ*” дар забонҳои муқоисашаванда ба зухур омадаанд аз давраҳои аввали ташаккули забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маншаъ гирифта, то айни замон дар ин забонҳо мавриди истифода қарор доранд [5-М].

7. Дар доираи “*қашшоқӣ*” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таркибу мафҳумҳои ба зухур омадаанд, ки назару эҳсосоти мухталифро ифода

намуда, дар матнҳо ва зерматнҳои забонҳои муқоисашаванда онҳо метавонанд тобишҳои маъноии манфиро ифода намоянд.

8. Мафҳумсозии масалӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ гурӯҳи маҷмӯро ҳосил намуда, аз тазоду муқаррароти ба ҳам зид иборатанд. Ин гурӯҳи вижа дар доираи мафҳумҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” ба ифодаҳои номуайян ва мураккаб равшанӣ меандозад.

9. Таҳлили мавод ба мо имконият дод, собит намоем, ки мавқеи концептҳои “қашшоқӣ” ва “бойигарӣ” дар ташаккули зарбулмасалу мақолҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ назаррас буда, аксарияти муодилҳои ин зарбулмасалу мақолҳо муодилҳои худро дар забонҳои муқоисашаванда доранд [6-М].

10. Таҳлилу баррасиҳо собит месозанд, ки дар фразеологизмҳо ва идиоматикаҳои забони англисӣ маъноӣ “раванднокии забонӣ” нисбат ба забонҳои дигар ҷойгоҳи муайянро ишғол менамояд. Дар аксарияти ҳолатҳо аммо дар ин росто, дар забонҳои дигари дунё ашёву предметҳои моддӣ бештар тафсил мешаванд. Ин тафовут исбот мекунад, ки муносибат ба “бойигарӣ” дар забони англисӣ бештар тағйирёбанда ва амалист, ки ин собитгари дарки “фаъл ва интиқодӣ” ҳосил намудани сарват аст. Масалан, дар забони русӣ бештар ба “ҳолат ва натиҷаи ниҳой”-и бойигарӣ диққат зоҳир мекунанд [7-М].

11. Дар доираи мафҳуми “бойигарӣ” тобишҳои нав ва жарфи маъноӣ ба назар мерасанд, ки фаҳмишу таҳлили маъноӣ онҳо тавассути корбурди мафҳумҳои “захира” ва “иктидор” бозгӯ мегарданд. Яъне, захира чун ҷузъи муҳимми мафҳум ба шумор рафта, пойгоҳи ҳастии сарватро дар бар мегирад ва онро ҳамчун манбаъ ва восита касби бойигарӣ тавзеҳ медиҳад. Мафҳуми “иктидор” собит мекунад, ки молу сарвати моддӣ барои расидан ба бойигарӣ кифоя набуда, балки истеъдоду маҳорати инфиродӣ,

малакаҳои шахсӣ, манобеъи иҷтимоӣ ва ҳамбастагии иҷтимоии ӯ низ метавонад таъсири бунёдӣ барои ба даст овардани бойигарӣ бошад [8-М].

12. Ҳаллу фасли мафҳумҳои таҳқиқшаванда собит месозанд, ки дар забонҳои номбурда миёни мувофиқатҳои синтаксисӣ тафовути назаррас ба мушоҳида мерасад. Агар дар англисӣ бештар бар маъноҳои луғавии умумӣ диққат дода шавад, пас, дар забони тоҷикӣ бар сохтори синтаксисӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир мегардад. Ин тафовут дар шароити корбурди мафҳумҳо ва интиқол аз як забон ба забони дигар ба таври амиқ таъсир мерасонад [9-М].

13. Омӯзиши мавод ба мо имкон дод, равшан созем, ки ба ҷуз маънои мафҳумҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” вижагиҳои ҷиддие вучуд доранд, ҳангоми тарҷума онҳо метавонанд ба тарҷумонҳо мушкилиҳои зиёдеро ба миён оранд. ки имкони таҳлили консептро дар як ҷаҳорҷӯбаи амиқ ва динамикиро медиҳанд. Яке аз ҷанбаҳои муҳимми таҳқиқи мафҳуми “бойигарӣ” аз лиҳози мазмун ва мундариҷа “мавҷудияти” он мебошад [10-М].

14. Тафсили мафҳуми “қашшоқӣ” нисбат ба камбағалӣ, ки тобиши зиёд дорад, дар баъзе таҳқиқот як унсури асосӣ барои дарки мазмуни матн ва мафҳуми асосӣ муҳим арзёбӣ мегардад [11-М].

15. Дар идиоматикаи англисӣ, истилоҳоти фразеологӣ, ки бо номи ғизо алоқаманданд, нишондиҳандаи назари ҷомеа ба сарват ва ҳадафҳои моддӣ мебошанд. Ин гуна ибораҳо на танҳо расидан ба бойигариро ифода мекунанд, балки фарҳанг ва афзалиятҳои зиндагии одамонро низ равшан месозанд. Масалан, "to have a rich taste" (нигоҳи бойона доштан) ё "to live in luxury" (дар шукӯҳу ҳашамат зиндагӣ кардан) ин намунаҳо бештар ба раванди фазоӣ ва амалӣ далолат намуда, исбот мекунанд, ки дар фарҳанги англисӣ сарват як навъ ташаккули нақши ҳодисаву тасвирро фаро мегирад [12-М].

16. Хулосаву натоиҷи тадқиқи қиёсу муқобилаҳо исбот мекунанд, ки миқдори шаклҳои мухталифи дериватсионии мафҳумҳо дар забон бештар дар доираи синтагматикӣ изоморф арзёбӣ шудаанд. Ин ҷо шакл ва сохторҳои парадигматикӣ ё худ гурӯҳбандии концептҳо бо таркиби синтагматикӣ пайваста ва ҳамоҳанг буда, дар ин замина концептҳо дар иртиботи мутақобили луғавӣ ва грамматикӣ ба якдигар таъсир расонда, сохтори умумии маъноиро ташкил медиҳанд [13-М].

17. Инчунин, муайян карда шуд, ки дар забони тоҷикӣ мафҳуми “бойигарӣ” бо ибороти “зухуроти ғамангез” тасвир шуда, ба тақдир ва қудрати илоҳӣ вобаста аст. Аз ин рӯ, дар забони тоҷикӣ концепти “бойигарӣ” ба мафҳумҳои таҳаррук, саъю кӯшиш, руҳонӣ ва қудрати илоҳиро низ ифода намуда метавонад.

18. Маводди идиоматикӣ, ки дар таҳқиқ истифода шудв, исбот менамояд, ки мафҳуми “бойигарӣ” дар ин забонҳо мавқеи шахсӣ ва иҷтимоии инсонро ифода мекунад. Дар баробари ин, дар ин фарҳангҳо мафҳуми “бойигарӣ” на танҳо шароити молиявӣ, балки нишонаи обрӯву эътибор ва мақоми шахс дар ҷомеа буда метавонад.

19. Дар маҷмӯъ, дар тафаккури англисзабонон рафтор нисбат ба бойигарӣ тибқи сарчашмаҳои идиоматикӣ, хусусияти заминӣ ва амалӣ дорад. Бойигарӣ ба заҳмат ва ҳадафмандии шахс вобаста буда, ин ғоя нишон медиҳад, ки шароити беҳтар дар натиҷаи талошҳо ба даст меояд. Бо вучуди ин, дар баробари робитаҳои мусбат, идиомаҳои англисӣ ба усулҳои ношоиста ва ғайриахлоқӣ чӣхати ба даст овардани сарват ишора мекунанд, ки аломати духӯрагии муносибат ба бойигарӣ дар фарҳанги англисиро собит месозад.

20. Хулоса, мафҳумҳои “бойигарӣ” ва “кашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бештар ба ҷанбаи иҷтимоӣ ва раванدى далолат намуда, бештар воқеиятҳои шахсӣ ва доимино ифода менамоянд. Чунин вижагии

мушобеҳи мафҳумҳо дар забонҳои гуногун аз ду омили асосӣ маншаъ мегирад. Аз як тараф, он аз муҳолифати дохилии концептҳо дар доираи низоми забонӣ бармеояд, ки маъно ва равиши истифодаро вобаста ба шароит ва зерматн тағйир медиҳад.

21. Таҳлилҳо нишон доданд, ки воситаҳои лексикӣ ва грамматикӣ дар забони тоҷикӣ ҷиҳати баёни равобити мухталиф хизмат намуда, имкон медиҳанд, то ки маъноҳо муҷаз ва устувор эзоҳ гарданд. Аммо дар англисӣ тобишҳои маъноӣ асосан тавассути воситаҳои луғавӣ шарҳу тавзеҳ ёфта, бештар ба равшании мазмун таъяс мекунанд.

Дар маҷмӯъ, натиҷаҳои таҳқиқ нишон доданд, ки масоили мазкур дорои аҳаммияти назарвӣ буда, тарзҳои ҳаллу фасли пешниҳодгардида низ бевосита бо дурнамои таҳқиқоти минбаъдаи таърихии концептҳои номбурда ва корбурди онҳо рабт доранд.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. Консепти “бойигарӣ”-“қашшоқӣ” дар системаи фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бори нахуст мавриди пажуҳиши ҷудогона қарор гирифт, ки натиҷаи он ҳангоми қорбарӣ дар забонҳои муқоисашаванда ҳамчун мавод амалӣ мешавад;

2. Таниҷаҳои таҳқиқ зимни таҳия фарҳангномаҳои соҳавӣ ҳамчун маводди эътимодбашх замина гузошта метавонад;

3. Зимни омӯзиши мавзӯ муайян карда шуд, ки консепти “бойигарӣ”-“қашшоқӣ” дар забонҳои муқоисавашнда серистеъмол буда, маҷмуи фаҳмиши онҳо қорбаст карда шуд ва барои доираи васеи хонандагону қоршиносон пешниҳод мегардад;

4. Натиҷаҳои таҳқиқот ҳангоми машғулиятҳои назариявӣ ва амалӣ ҷиҳати омӯзиши забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди истифода қарор гирифта метавонад;

5. Маҷмуи фаҳмиши консепти “бойигарӣ”-“қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқ гардид, ки ҳангоми банақшагирӣ ва таҳияи маводи илмӣ ва имлӣ-методии соҳавӣ замина гузошта метавонад;

6. Натиҷаҳои таҳқиқот ҳангоми омӯзиши ҷанбаҳои муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин, зимни тарҷумаи маводди соҳавӣ мусоидат мекунад.

I. РҰЙХАТИ АДАБИЁТ

А). Маводи илмӣ ва илмӣ-методӣ

1. Алефиренко, Н. Ф. Фразеологическое значение и концепт // Когнитивная семантика: Материалы III Международной школы-семинара. - 4.2. - Тамбов, 2000. - С. 33-36.
2. Алпатов, В. Н. О сопоставительном изучении лингвистических традиций (к постановке проблемы) // Вопр. языкознания. — 1990 - № 2. - С. 13-25.
3. Арутюнова, Н. Д. Введение // Логический анализ языка: Ментальные действия: сб. статей. / Под ред. Н. К. Рябцевой. – М.: Наука, 1993. 176 с.
4. Аничков, И. Е. Идиоматика и семантика // Вопр. языкознания. - 1992. - № 5. -С. 140-150.
5. Аничков, И. Е. Шарль Балли и В. В. Виноградов о словосочетаниях // Аничков И. Е. Труды по языкознанию.- Спб.: Наука, 1997.- С. 185-187
6. Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика. - М., 1974. - 367 с.
7. Арнольд, И. В. Основы научных исследований в лингвистике. - М.: Высш. школа, 1991.- 140 с.
8. Аскольд, С. А. Понятие и слово//Русская литература. От теории к структуре текста. Антология. - Москва, 1980. - 230 с.
9. Бабаева, Е. В. Культурно - языковые характеристики отношения к собственности (на материале немецкого и русского языков). - Дисс... канд. филол. наук. - Волгоград, 1997. - 225 с.
10. Бабушкин, А. П. Типы концептов в лексико - фразеологической семантике языка. - Воронеж: Изд-во Воронеж, гос. ун-та, 1996. - 104 с.
11. Бабушкин, А. П. Типы концептов в лексико - фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика. - Дисс... докт. филол. наук.- Воронеж. 1997. - 250 с.
12. Баранов, А. Н. Введение в прикладную лингвистику.- М.: Эдиториал УРСС, 2001.- 360 с.

13. Баранов, А. Н., Добровольский, Д.О. Постулаты когнитивной семантики Известия РАН. Серия литературы и языка, 1997.—Т.56.-№ 1.—С.11-21.
14. Бейтс, Э. Интенции, конвенции и символы // Психолингвистика / Под ред. А. М. Дахнаровича.-М.: Прогресс, 1984.- С. 50-102
15. Белянин, В. П. Введение в психолингвистику. - М.: Че Ро, 1999. - 128 с.
16. Буянова, Л. Ю., Ерошенко А. Р. О концепте как феномене ментальности и средства концептуализации мира // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира: Материалы международной научной конференции 21-23 мая 2002 года. - Архангельск: Поморский гос. ун-т, 2002. - С. 27-30.
17. Вайсгербер, Л. Язык и философия // Вопросы языкознания. - 1993а. — № 2. -С. 114-124.
18. Вежбицкая, А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Пер.с англ. А. Д. Шмелева. М. Прогресс, Языки славянской культуры, 2001. –234 с.
19. Вежбицкая, А. Семантические универсалии и описание языков. / А. Вежбицкая - М.: Языки русской культуры, 1999. - 776 с.
20. Вежбицкая, А. Язык. Культура. Пер.с англ., отв.ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой.—М.: Русские словари, 1996.- 416 с.
21. Вильмс, Л. Е. Лингвокультурологическая специфика понятия «любовь» (на материале русского и немецкого языков): дисс... канд. филол. наук. - Волгоград, 1997. — 210 с.
22. Виноградов, В. В. Лексикология и лексикография: Избранные труды / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1977. - 312с.
23. Вишаренко, С. В. Принципы структурирования концепта "HONOUR" и текстовая реализация его ядерных компонентов (на материале ранненовоанглийского периода). - Автореф. дисс... канд. филол. наук. - СПб. - 1999.-23 с.

24. Воркачев, С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт. – М.: Гнозис, 2004. 192 с.
25. Воркачёв, С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филол. науки. - 2001. — № 1. - С. 64-72.
26. Воробьёв, В. В. Семиотическая модель описания языка и культуры // Язык и культура: Третья междунар. конф. Доклады. - Киев: Укр. ин-т. междунар. отн., 1994. —С. 112-118.
27. Воробьёв, В. В. Теоретические и прикладные аспекты лингвокультурологии: Дисс... докт. филол. наук. — М., 1997. — 335 с.
28. Гадоев, Н. Баъзе хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи Кӯлоб / Н. Гадоев. –Душанбе, 2017. – 232 с
29. Голубцов, С. А. Семантика и прагматика показателей безразличия: сопоставительный аспект (на материале русского и английского языков). - Автореф. дисс... канд. филол. наук. - Краснодар, 1999. -21 с.
30. Гумбольдт, В. фон. Избранные труды по языкознанию /В. фон Гумбольдт. - М.: Прогресс, 1984. - 400 с.
31. Грязнова, В. М. Антропоцентрические аспекты в значении слова // Вестник Ставропольского государственного университета. - Вып. 5. Филол. науки. - 1996. - С. 82-88.
32. Грязнова, В. М. Лексикология. Системно-семасиологический аспект. - Ставрополь: Изд-во СГУ, 1998. - 76 с.
33. Давлатмирова, М. Б. «Универсальное и этноспецифическое в языковой репрезентации макроконцепта» судьба «(на материале таджикской, арабской и шугнано-рушанской групп языков) Автореф. дис. канд. филол. наук. / The РТСА. - Душанбе-2019. – 42 С.
34. Данькова, Т. Н. Концепт «любовь» и его словесное воплощение в индивидуальном стиле А. Ахматовой. - Дисс... канд. филол. наук. - Воронеж, 2000.- 190 с.

35. Демьянков, В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // *Вопр. языкознания*. — 1994. — №4. — С. 17
36. Демьянков, В. З. Понятие и концепт в художественной литературе и научном языке // *Вопр. филологии*. 2001. - № 1. - С. 35 - 46.
37. Добровольский, Д. О. Образная составляющая в семантике идиом // *Вопр. Языкознания*. - 1996. - №1. - С.35-46.
38. Добровольский, Д. О. Национально- культурная специфика во фразеологии // *Вопр. Языкознания*. - 1998. - № 6. - С.48-57.
39. Дубровская, О. Г. Лингвокультурологический аспект сопоставительного исследования русских и английских пословиц об уме и глупости. - Дисс... канд. филол. наук. - Тюмень, 2000. - 239 с.
40. Имомзода, М. М. Национальная специфика языковой объективации концепта "семья" в лексико - фразеологической и паремиологической системах таджикского и китайского языков [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. / М.М. Имомзода. – Душанбе, 2017. – 192 с.
41. Искандарова Д. М. Исследование ассоциативного поля толерантности в молодежной среде Таджикистана // *Международный журнал экспериментального образования*. – 2015.- № 8 - С. 389-390. URL: www.rae.ru/meo/7section=content&op=show_article&article_id=8149.
42. Залевская, А. А. Психолингвистический подход к проблеме концепта / А. А. Залевская//*Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. - Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001.- С. 36-45.
43. Земская, Е. А. Словообразование. Современный русский язык.- 2-е изд.- М.: «Языки русской культуры», 2000. – С.9 - 31.
44. Зубкова, Л. Г. Общая теория языка в развитии. - М.: Изд-во РУДН, 2002. - 472 с.

45. Карасик, В. И. Определение и типология концептов / В. И. Карасик // Этнокультурная концептология: сб. науч. тр. / Калм. гос. ун-т. - Вып. 1. - Элиста: Изд-во Калм. ун-та, 2006. - 332 с.
46. Карасик, В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. - М.: Гнозис, 2004. - 390 с.
47. Камолиддинов, Б. Хусусиятҳои услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ.- 1992.-259 с.
48. Камолиддинов, Б. Маҷмуаи машқҳо аз синтаксиси ҷумлаҳои мураккаби забони тоҷикӣ — Душанбе, 1981;
49. Камолиддинов, Б. Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён. — Душанбе: Маориф, 1986.
50. Кацнельсон, С. Д. Типология языка и речевое мышление. - Л.: Наука, 1972. -216с.
51. Кобозева, И. М. Лингвистическая семантика. - М.: Эдиториал УРСС, 2000. -352 с.
52. Колесов, В. В. Концепты культуры: образ - понятие - символ // Вестник С.- Петербургского ун-та. - 1992.- Сер. 2. Вып. 3. - № 16. - С. 30-40
53. Корф, Е. Н. Концепт причины в аспектах лингвистической и культурологической значимости (на материале современного английского языка). - Дисс... канд. филол. наук, СПб, 1996. - 218 с.
54. Красных, В. В. От концепта к тексту и обратно (к вопросу о психолингвистике текста) // Вестник МГУ.- Сер. 9. Филология.- 1998.— № 1.- С. 53-70
55. Кубрякова, Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. Под общей ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. - 245 с.

56. Кубрякова, Е. С. Когнитивные аспекты в исследовании семантики слова // Семантика языковых единиц: Доклады VI Международной конференции. - М.: МГОПУ, 1998. - Т. 1. - С. 47-50.
57. Кубрякова Е. С. Александрова О. В. О контурах новой парадигмы знаний в лингвистике // Структура и семантика художественного текста: Доклады VII Международ. конф. - М.: МГОПУ, 1999. - С. 187-197.
58. Кубрякова, Е. С. В поисках сущности языка: когнитивные исследования/ Ин-т языкознания РАН. – М.: Знак, 2012. 208 с.
59. Кузьмина, А. А. Современная персидская антропонимия. - Дисс.... канд. филол. наук. - М., 1985. - 19 С.
60. Қосимова, М. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик. - Душанбе, 2002. – 113 с.
61. Лакофф, Дж. Мышление в зеркале классификаторов // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка - М.: Прогресс. - 1988. - С. 12 - 21.
62. Лакофф, Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём // Язык и моделирование социального взаимодействия.—М.: Прогресс, 1987. - С. 126-130.
63. Леонтьев, В. В. «Похвала», «лесть» и «комплимент» в структуре английской языковой личности: дисс... канд. филол. наук. - Волгоград, 1999. - 215 с.
64. Лихачев, Д. С. Концептосфера русского языка // Русская литература: антология. Москва: Академия, 1997. - С. 28 - 37.
65. Лотман, Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек - текст - семиосфера - история. - М.: Языки русской культуры, 1996. - 464 с.
66. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов Душанбе. 2006. - 409 С.
67. Маковский, М. М. Язык - миф - культура. Символы жизни и жизнь символов. - М.: Ин-т рус. яз. имени В. В. Виноградова, 1996. - 329 с.

68. Манаенко, Г. Н. Концепт и понятие в отношении к языковому значению//Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира. Материалы Международной научной конференции 21-23 мая 2002 года. - Архангельск: Поморский гос. ун-т, 2002. - С. 67 - 69.
69. Маслова, В. А. Лингвокультурология. - М.: Издательский центр «Академия», 2001. - 208 с.
70. Маслова, В. А. Когнитивная лингвистика. - М.: Тетра Системс, 2004.- 256 с.
71. Маъсумӣ. Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 296 с.
72. Мауро, Т. де Введение в семантику. - М.: Дом интеллектуальной книги, 2000. - 240 с.
73. Мечковская, Н. Б. Общее языкознание: структурная и социальная типология языков. - 2-е изд. - М.: Флинта: Наука, 2001. - 312 с.
74. Неретина, С. С. Тропы и концепты. - М.: ИФ РАН, 1999. - 277 с. 55. Никишина И. Ю. Понятие «концепт» в когнитивной лингвистике. Язык. Сознание. Коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. - М.: МАКС Пресс, 2002. - Вып. 21. - 184 с.
75. Новиков, Л. А. Семантика таджикского языка. - М.: Высшая школа, 1982.
76. Ортони, Э. Роль сходства в уподоблении и метафоре // Теория метафоры / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова.- М.: Изд-во «Прогресс», 1990.- С. 215.
77. Панченко, Н. Н. Средства объективизации концепта «обман» (на материале английского и русского языков) - Дисс... канд. филол. наук. - Волгоград, 1999. - 240 с.
78. Пименова, М. В. Предисловие / Введение в когнитивную лингвистику. Под редакцией М. В. Пименовой. Выпуск 4.- Кемерово, 2004. – 208 с.

79. Попова, З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Изд. 2-е, стереотип. - Воронеж: Изд-во ВГУ.- 2002.- 191 с.
80. Постовалова, В. И. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) // Фразеология в контексте культуры. - М.: Языки русской культуры, 1999. - С. 25 - 33.
81. Почепцов, О. Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопр. языкознания – 1990 - № 6. - С. 110-122.
82. Прохоров, Ю. Е. В поисках концепта / Ю. Е. Прохоров. - 2-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2009. - 176 с.
83. Прохвачева, О. Г. Фреймовое представление концепта приватности в лингвокультуре США // Языковая личность: проблемы креативной семантики. - Волгоград, 2000. - С. 91-98.
84. Раковский, М. Пословицы, поговорки и мудрые мысли / Составитель: М. Раковский. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 355 с.
85. Рахилина, Е. В. Когнитивная семантика: история, личности, идеи, результаты // Семиотика и информатика. – Выпуск 36. – М., 1998.- С. 274-323
86. Раҳматуллозода, С. Калимасозии пасвандии исм дар шеваи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 1996
87. Раҳматуллозода, С. “Таҳқиқи луғавӣ - семантикии лексикаи предметӣ дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ”. - Душанбе, 2015
88. Руденко, Д. И. Когнитивная наука, лингвофилософские парадигмы и границы культуры // Вопр. языкознания. - 1992. - № 6. - С. 19-35.
89. Саидов, Х. А. Система дипломатических терминов в таджикском и английском языках. – Душанбе: Сино, 2013.– 353 с.
90. Саидов, Х. А. Военная терминология в таджикском и английском языках. – Душанбе: Сино, 2013.– 199 с.

91. Самадов, Б. А. Слово и филологические методы его изучения: монография / Б. А. Самадов. - Минск, 1990. - 196 с.
92. Сепир, Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир; пер. с англ. / общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика. – М.: Издательская группа “Прогресс”, «Универс», 1993. - 656 с.
93. Слышкин, Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе.- М.: Академия, 2000.- 128 с.
94. Снитко, Т. Н. Предельные понятия в Западной и Восточной лингвокультурах: Автореф. ... докт. филол. наук.-Краснодар, 1999. - 32 с.
95. Степанов, Ю. С. Понятие//Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Сов. энциклопедия, 1990. - С. 384.
96. Степанов, Ю. С. Константы. Русский словарь русской культуры / Ю. С. Степанов – М.: школа «Языки русской культуры», 1997.-824 С.
97. Стернин, И. А. Концепт и языковая семантика//Связи языковых единиц в системе и реализации. Когнитивный аспект. Вып. 2. - Тамбов, 1999. - С. 69-75.
98. Субботина, А. В. Английские и русские нравственные концепты в афоризмах и пословицах // Язык и национальное сознание. - Вып. 2. - Воронеж, 1999. - С. 24-27.
99. Суворова, А. Н. Картина мира и проблема её типологизации: Автореф. ... канд. филол. наук - Самара. 1996. - 20 с.
100. Телия, В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты.- М.: Языки русской культуры, 1996.- 288 с.
101. Тильман, Ю. Д. Культурные концепты в языковой картине мира. - Дисс... канд. филол. наук. -М., 1999. -215 с.

102. Тихонова, Н. Концепт в системе современных лингвистических представлений // Семантика языковых единиц: Доклады VI Международ, конф. - М.: МГОПУ, 1998. — Т. 1. - С. 67 - 69.
103. Токарев, Г. В. Концепт как объект лингвокультурологии (на материале репрезентаций концепта «Труд» в русском языке): М.: Г.В. Токарев; М-во образования Рос. Федерации. Волгоград: Перемена, 2003.-232 с.
104. Тоchieв, Д. Чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик.- Душанбе: Дониш, 1981.
105. Трибуханчик, А. Н. Отражение исторической динамики понятия «Богатство — бедность человека» в английской фразеологии // Язык и Культура: Третья международная конференция. Доклады и тезисы докладов. - Киев, 1994. - С. 105 - 107.
106. Турсунов, Ф. М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков)
107. Турсунов, Ф. М. О феномене переводимости / непереводимости в лингвистической теории перевода/Ф. М. Турсунов// Вестник университета (Российско-Таджикский (славянский университет).-2015.- №3 /50.- С. 257-263.
108. Турсунов, Ф. М. Особенности перевода некоторых форм английских обращений на таджикский язык/Ф. М.Турсунов//Вестник Таджикского национального университета. Серия филология.-2015.-№4 /7(180).- С.3 - 7.
109. Турсунов, Ф. М. Сложные слова английского языка как разряд безэквивалентной лексики и их перевод на таджикский язык /Ф. М. Турсунов//Вестник Таджикского педагогического университета им .С. Айни.-2015.-№ 3 (64).- С.104 - 108.
110. Уфимцева, А. А. Роль лексики в познании человеком действительности и в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. - М.,1988. – 240 с.

111. Фазилова, Ш. К. Концепт «Богатство в английской, русской и таджикской лингвокультурах (на материале фразеологических единиц, пословиц и поговорок). - Душанбе – 2019. - 25с
112. Федотова, Т. Н. Концепт «красота»: Лексико - семантический компонент: Автореф. дисс... канд. филол. наук. - Казань, 1999. - 21 с.
113. Филлмор, Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. — М.: Прогресс, 1988. - С. 52 - 91.
114. Фрумкина, Р. М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога: концепт, категория, прототип // НТИ. - Сер. 2. 1992, № 6. - С. 1-8.
115. Харитонов, В. И. Концептуальный анализ фольклорной лексики, характеризующей нравственный мир человека: Дисс... канд. филол. наук, - Курск. 1997.- 197 с.
116. Хроленко, А. Т. Лингвокультуроведение. - Курск.: Изд - во ГУИПП «Курск», 2000.
117. Ченки, А. Современные когнитивные подходы в семантике: свойства и различия в теориях и целях // Вопр. языкознания. - 1996. — № 2. - С. 68-78.
118. Чамшедов, П. Таджикско-английский словарь. - Душанбе, 2009;
119. Чамшедов, П. Англо-таджикский словарь. - Душанбе, 2005;
120. Чаматов, С. Основные способы образования таджикских ирригационных терминов // Вестник педуниверситета, Д., 2005, № 2.
121. Чоматов, С. Роль и место заимствованных слов в английском языке среднего периода // Чавонон ва чахони андеша, Д., 2004;
122. Чоматов, С. Основные способы образования таджикских ирригационных терминов // Вестник Педуниверситета, Д., 2005, №2;

123. Шаклеин, В. М. Лингвокультурологическая ситуация: структура и вопросы исторической реконструкции: Дисс. док. филол. наук. - 1996. - 477 с.
124. Эфендиева, Р.А. Фразеологические единицы со значением «Материальное положение человека» (на материале английского и русского языков): Дис... канд. филол. наук. — Нальчик, 2001. - 145 с.
125. Gans E. L. The Origin of Language: Formal Theory of Representation. - Berkeley: University of California Press, 1981. - 314 p.
126. Language and meaning in cognitive science: cognitive issues and semantic theory/ Ed. By J. Toribo, A. Clark. - N. Y.: Garland Pub., 1998. - 300 p.
127. The language of word meaning/ Ed. by P.Bouillon, F. Busa. - Cambridge; N. Y.: Cambridge University press, 2001. - 387 p.
128. Brutyan G. A. The linguistic picture of the world and its role in cognition, Methodological problems of language analysis (Yerevan: Publishing House of Yerevan University, 294, 1976).
129. Metaphor and thought/ Ed. by A. Ortony. - Cambridge; N. Y.: Cambridge University Press, 1979. - 501 p.
130. Hoffman R. R. What could reaction-time studies be telling us about metaphor comprehension? // Metaphor and Symbolic Activity, 1987.- p.152
131. Introduction to cognitive science.-MIT Press, 1996e, second edition, 2005. – 266 p.
132. Sweetser E. From etymology to pragmatics. Cambridge. New York. Port Chester, 1990. – 325 p.
133. Thagard 1996 — Thagard P. Mind. Introduction to Cognitive Science. Cambridge (Mass.): MIT, 1996. – 280 p.
134. Rosh E. Cognitive representations of semantic categories - "Journal of Experimental Psychology: General". - Vol. 104. - 1975. - pp. 195 - 233.

Б). Фарҳангҳо

135. Абдуллозода, Р. Фарҳанги ибораҳои халқӣ.- Душанбе: Адиб, 1988. - 400 с
136. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. - Изд. 4-е, стереотипное. -М.: КомКнига, 2007. - 576 с.
137. Бегматова, С. Пословицы, поговорки и афоризмы таджикского английского и русского языков. Худжанд 2016.
138. Девлин Д. Словарь синонимов и антонимов английского языка / Д. Делвин. - М.: ЗАО Центрполиграф, 2005. - 559 с.
139. Зоҳидов, А., Осимова, Б. Фарҳанги воҳидҳои фразеологии лаҳҷаи Хучанд: - Хучанд, Нури маърифат, 2013.- 392 с.
140. Икболов, О. Пословицы, поговорки и афоризмы английского, русского и таджикского языков. Душанбе 2008. 190 стр.
141. Кунин, А. В. Англо - русский фразеологический словарь. М.: Русский язык, 1984. - 944 с.
142. Маджидов, Х. Фразеологизмы современного таджикского языка Душанбе - 1982. 101с.
143. Мирбобоев, А.Фарҳанги номҳои тоҷикӣ (бо ҳаммуаллифи М. Қосимӣ, ба забонҳои форсӣ ва тоҷикӣ). – Душанбе, 2000;
144. Словарь синонимов и антонимов английского языка. – М., 2005. – 559 с.
145. Фарҳанги забони тоҷикӣ (словарь таджикского языка) Под редакцией М. Ш. Шукурова, В. А. Капранова, Р. Хашима, Н. А. Маъсумӣ. – М.: Советская Энциклопедия. -Москва, -1969. - 952 с.
146. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - (ибораҳо аз 2 ҷилд) Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. -Душанбе – 2010. – 880 с.

147. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка.- М.: Прогресс, 1964, тт.1-4.
148. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта (фарҳанги фразеологӣ) / М. Фозилов. Душанбе, 1963. Ҷ.1. – 952 с. 1964. Ҷ. 2. – 803 с.
149. Фозилов, М. Этимологический словарь таджикских пословиц и поговорок в 2-х т. Душанбе: - 1963. – т.1-С.951.
150. Фозилов, М. Этимологический словарь таджикских и персидских пословиц и поговорок. – Душанбе: Дониш, 1976
151. Фозилов, М. Этимологический словарь пословиц, поговорок и афоризмов таджикского и персидского языков. Том 1. – Душанбе: Ирфон, 1975. - 368 с.
152. Шанский, Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка: пособие для учителей.- М.: Просвещение, 1975.-542 с.
153. Этимологический словарь таджикского языка. Том 1, 2 М.: Советская энциклопедия, 1969. -С.937.
154. Cowie A., Mackin R. The Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. London, 1975.
155. Crabb's English Synonyms. G.Crabb, M.A., London and Henley, 1977. — 716 p.
156. Hornby A.S. The Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. London, 1978.
157. Fowler W.S. Dictionary of Idioms. London, 1972. - 103 p.
158. Longman Dictionary of Contemporary English. - UK: Pearson Edition Limited, 2003. - 1950 p.
159. Oxford Idioms Dictionary for learners of English. - Oxford: Oxford University Press, 2004. - 465 p.
160. Webster's New World Dictionary of Synonyms: a dictionary of discriminated synonyms with antonyms and analogous and contrasted words

- / Editor in Chief David B. Guralnik. - Springfield, Mass.: Merriam-Webster, 1973 - 910 p.
161. Evans, V. A. Glossary of Cognitive Linguistics. Edinburgh, 2007. - 256 p.
 162. Brutyan, G. A. The linguistic picture of the world and its role in cognition, Methodological problems of language analysis (Yerevan: Publishing House of Yerevan University, 294, 1976).
 163. Cambridge International Dictionary of English. Электронные ресурсы: «Мультиплекс 2.0. (Русско-англо-русский).
 164. Collins Cobuild English Dictionary. London: Harper Collins Publishers Ltd, 1995.
 165. Condillac, E. B. Essai sur l'origine des connaissances humaines Paris: Galileo, 1973. 225 p.
 166. Evans, V. A. Glossary of Cognitive Linguistics. Edinburgh, 2007. - 256 p.
 167. Geeraerts, Dirk. 1995. Cognitive linguistics. In J. Verschueren, J. O. Östman, and J. Blommaert, eds., Handbook of pragmatics. Amsterdam: John Benjamin, 111-116.
 168. Introduction to cognitive science.- MIT Press, 1996e second edition, 2005. – 280 p.
 169. Jackendoff R. Semantic structures. Cambridge (Mass.), 1990e Languages of the mind: Essays, 1995. -216 p.
 170. Jucker A.H. News interviews: A pragmalinguistic analysis. Amsterdam: Benjamins, 1986. 195p.
 171. Kuskovskaya S. English Proverbs and Sayings. – Minsk: Vysshaya Shkola Publishers, 1987. – 255 p.
 172. Lakoff, George. 1987. Women, fire and dangerous things. What categories reveal about the mind? Chicago: University of Chicago press.
 173. Lakoff, George and Johnson, Mark. 1980. Metaphors that we live by. Chicago: University of Chicago press.

174. Lakoff, George and Johnson, mark. 1998. Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to Western thought. New York: Basic Books.
175. Lakoff, G., Johnson M Metaphors we live by. Chicago London, 1980. – p. 2-247.
176. Lamb, Sydney M. 1971. A crooked path of progress in cognitive linguistics. Georgetown University monograph series on languages and linguistics 24: 99-123.
177. Lamb, Sydney M. 1999. Conducting pathways of the brain. Neurocognitive basis of language. Amsterdam: John Benjamin.
178. Langacker, Ronald W. 1987. Fundamentals of cognitive grammar Vol.1: Theoretical Background. Stanford: Stanford University Press.
179. Langacker, Ronald W. 1990. Concept, image, and symbol. The cognitive basis of grammar. Berlin: Mouton de Gruyter.
180. Langacker, Ronald W. 1991. Fundamentals of cognitive grammar. Vol. 2: Descriptive Application. Stanford: Stanford University Press.
181. Leibniz, G. W. Neue Versuche auf dem Gebiet des menschlichen Verstehens. Paris: akzeptables Innenleben, 1966. - 229 p.
182. Locke J. Versuch über den menschlichen Geist. Leipzig: Meiner Meinung Nach, 1913. - 508 p.
183. Longman Dictionary of Contemporary English, М.: Русский язык, 1992. - 626 с.
184. Oxford Dictionary & Thesaurus. Oxford University Press, 1995. – 1917 p.
185. Schank, Kass 1988 — Schank R., Kass A. Knowledge Representation in People and Machines // Meaning and Mental Representation / Ed. by U. Eco, M. Santambrogio, P. Violi. Bloomington: Indiana University Press, 1988.
186. Sweetser E. From etymology to pragmatics. Cambridge. New York. Port Chester, 1990. – 325 p.

187. Thagard 1996 — Thagard P. Mind. Introduction to Cognitive Science. Cambridge (Mass.): MIT, 1996. – 280 p.
188. Ungerer, F., Schmidt H. J. An Introduction to Cognitive Linguistics. London. New York, 1996. – 400 p.
189. Webster's Third New International Dictionary Of The English Language - Unabridged With Seven-Language Dictionary - Vol. I - III, 1966.
190. Webster's New Dictionary of Synonyms. Springfield: The New American Roget's College, 1973. (WNDS).
191. Whorf B. L. Sprache, Denken, Wirklichkeit: Beiträge zur Metalinguistik und Sprachphilosophie. Hamburg: Rowohlt Verlag, 1963. 122 p.
192. William Makes peace Thackeray. Vanity Fair, 1847 - 48 England, Low Countries, Madras, first edition 624 p.

В). Сарчашмаҳои бадеӣ

193. Айнӣ, С. Ёддоштҳо (китоб). Иборат аз як китоб. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ ва Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. – 680с.
194. Икрами, Дж. Двенадцать ворот Бухары: Роман / Дж. Икромӣ. - Душанбе: Ирфон, 1984. - 430 с.
195. (<http://info.ox.ac.uk/>).
196. https://tg.wikibooks.org/wiki/Афсонаҳои_ҳалқи_тоҷик.
197. <http://ruscorpora.ru/search-para-en.html>. Паралельный корпус (английский).
198. EnglishClub. 20 Sayings About Money. - Mode of Access: URL: <http://www.englishclub.com/ref/Sayings/Money/index.htm>
199. English proverbs and sayings. - Mode of Access: URL: http://mustafina.my1.ru/english_proverbs_and_sayings.pdf
200. Пословицы про бедность - Режим доступа: URL <https://mil1onstatusov.ru/poslovitsi/bednost.html>.

II. ИНТИШОРОТ АЗ РЀӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

А). Мақолаҳо дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи КОА-и назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

- [1-М]. Холматова, Х.А. Роҷеъ ба забоншиносии фарҳангӣ ҳамчун заминаи назариявии таҳлили концепсия [Матн] / Х.А. Холматова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2021. – № 1. – С. 66-70. ISSN 2413-516X
- [2-М]. Kholmatova, H.A. About of the concept “wealth” and “poverty” in the paremyological picture of the world / H.A. Kholmatova // Scientific journal “Research and education”. – Tashkent, 2022. - Vol.1. No. 8. – С.173-176. ISSN 2181-3191
- [3-М]. Холматова, Х.А. Роҷеъ ба муқоисаи ибораҳои рехтаи концепти “бойигарӣ-қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / Х.А.Холматова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2023. - №2(103). – С. 90-96. ISSN 2219-5408
- [4-М]. Холматова, Х.А. Роҷеъ ба мафҳуми концепт дар забоншиносӣ (таърихи инкишоф, сохтор, таснифот) [Матн] / Х.А.Холматова // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар, 2023. - №1-1(107). – С. 83-88. ISSN 2663-5534
- [5-М]. Раҷабова, М.М. Роҷеъ ба таҳлили этимологии концепти “wealth /бойигарӣ” дар забони англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / М.М. Раҷабова, Х.А.Холмат,ова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. - №10. – С. 93-99. ISSN 2413-516X

Б). Мақолаҳо дар дигар маҷаллаю маҷмуаҳо:

- [6-М]. Холматова, Х. А. О паремиологии концепта «богатство» и «бедность» в таджикском, русском и английском языках [Текст] / Х. А. Холматова // IV International Scientific and Practical Conference Current

- issues and prospects for the development of scientific research held on December 7-8 2021 in Orleans. – France, 2021. - С. 267-274.
- [7-М]. Холматова, Х. А. Фразеологические единицы таджикского языка как объект лингвистического исследования [Текст] / Х.А. Холматова // Scientific collection «Interconf». Маводди конференсияи илмӣ дар Таллин (16-18.12. 2020. – Эстония, 2020. - № 2 (38).– С. 635-646
- [8-М]. Холматова, Х. А. Семантический анализ фразеологических единиц антропоцентрической направленности русского, английского и таджикского языков [Текст] / Х. А. Холматова // Scientific collection «Interconf». Маводди конференсияи илмӣ дар Манчестер (26-28.12.2020). - Британияи Кабир. – 2020. - № 3 (39). – С.906-908.
- [9-М]. Холматова, Х. А. Мафҳуми “Консепт” дар забоншиносии когнитивӣ ва забоншиносии фарҳангӣ [Матн] / Х.А. Холматова // Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ ва лингводидактика дар заминаи муоширати байнифарҳангӣ дар маводи ҷумҳуриявӣ бахшида ба 90-солагии таъсисёбии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни ва 50-солагии таъсисёбии кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои хориҷӣ. – Душанбе, 2021. - С.318-325.
- [10-М]. Раҷабова, М.А. Мушкилоти тарҷума ҳангоми тафҳуми матн [Матн] / М. А. Раҷабова, **Х.А. Холматова** // Масоили мубрами забоншиносии типологӣ, германӣ ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ. – Хучанд, 2020. – № 10. - С.175-179
- [11-М]. Раджабова, М.М. Отражение концепта понетий “богатство” и “бедность” [Текст] / М.М. Раджабова, **Х. А. Холматова** // Международная научная Конференция “Актуальные научные исследования в современном мире” (26 - 27 февраля 2022 г.) г. Перяслав. - Украина. С.164-168.

- [12-М]. Холматова, Х. А. Концепти фразеологӣ: моҳият ва сохтор (дар асоси забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн] / Х.А. Холматова // “Масъалаҳои мубрами забоншиносии муосир ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ”, маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ. – Хучанд, 2022. - №14. С.194-196.
- [13-М]. Холматова, Х.А. Роҷеъ ба муносибати халқҳои Амрико ва Тоҷик оид ба кашшоқӣ (дар мисоли зарбумасалҳо, мақолҳо, фразеологизмҳо ва афоризмҳо) [Матн] /Х.А.Холматова // Инсони комил ва олими забардаст (Маҷмуаи мақолоти илмӣ ва меҳномаҳо бахшида ба 75-солагии дотсенти кафедраи забони олмонӣ ва забони хориҷии дуюм Шарипов А.Ш.). – Хучанд, 2023.– С. 206-209.
- [14-М]. Холматова, Х.А. Баъзе мулоҳизаҳо оид ба ҷузъҳои таркибии мафҳуми “камбағалӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” [Матн] / Х.А. Холматова // Маводи конференсияи байналмиллалӣ илмӣ-назариявӣ, 28-29-уми октябри соли 2024 бахшида ба “Ховаршиносии муосир ва дурнамои рушди он: Масоили забоншиносӣ, матншиносӣ ва робитаҳои адабӣ. – Хучанд, 2024. – С. 309-314.
- [15-М]. Saidzoda, H.A. Some proverbs which express the meaning concept of “poverty” [Text] / H.A. Saidzoda, **Kh.Ayyubzoda** // Актуальные вопросы филологии и методики преподавания языков. Национальная академия наук Таджикистана. Кафедра иностранных языков. – Душанбе, 2025. - Выпуск 12. – С. 168-171.

Замимаи 1. Воҳидҳои фразеологӣ роҷеъ ба концепти “бойигарӣ”

№	Воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ	Воҳидҳои фразеологӣ забони англисӣ
1.	Аввал бубин ҷойи худ, баъд бимон пойи худ. Кореро бо андеша ва доништа кардан, бо мулоҳиза ба коре шурӯъ намудан, бо эҳтиёт рафтор кардан. Акнун замонаҳо охир шуда, мардум ба ин маъниҳоро эътиборе надода мوندанд, ки мегӯянд: “Аввал бубин ҷойи худ, баъд бимон пойи худ”. Р. Ҷалил “Шӯроб”. с.3	444. every shoe fits not every foot- ҳар як пойафзол ба ҳар як пой мувофиқат намекунад. (зарбулмасал)
2.	Аз анбори ҳолӣ сад ман шолӣ -аз анбори ҳолӣ ба ман сад шолӣ инъом доданду сарамро гардонда духтарамро никоҳ карда гирифтанд. С. Улуғзода “Диёри навобод” -домодшаванда, ки ҳарчанд “аз анбори ҳолӣ сад ман	16. her face is her fortune – чеҳраи вай сарвати вай аст. If a man is hoping to get a dowry with Belinda, he will be sadly mistaken: her face is her fortune. (DEI) Агар мард умедвор бошад, ки барои Белинда маҳр мегирад, вай бераҳмона хато мекунад: чеҳраи вай сарвати вай аст. (DEI)

	шолӣ” набошад ҳам, ба духтар берун аз имконияти худ “ бихишти рӯйи заминро” ваъда карда буд.... Р. Ҷалил “Ҳикояҳо” с. 25	
3.	Аз (бо) араки чабин ёфтан Чизеро дар натиҷаи меҳнат ба даст даровардан, дар сояи меҳнати ҳалол ёфтан, бо азобу машаққат пайдо намудан. Бар замми ҳамаи ин фиребҳо худро шайх метарошанд, гӯё як бурда нон аз араки чабин ёфта чизе аз касе тамаъ надошта бошанд. “Маориф ва маданият” сах.30	1060. no cross, no crown- на салиб ва на тоҷ, бе душворӣ мева нест, бе душворӣ Шумо моҳиро аз ҳавз берун намебаред. I know it is hard work; but you want to win that prize and we all know the saying, “no cross no crown”. Ман медонам, ки ин кори душвор аст, аммо Шумо мехоҳед ин ҷоизаро ба даст оред ва ҳамаи мо мақоли "Бе салиб тоҷ нест" - ро медонем. (с.186)
4.	Дар байни мардум сар бардошта гаштан Аз касе забонкӯтоҳӣ надошта, сарбаланд, бообрӯ гаштан. Ман дар байни мардуми ин ҷо сар бардошта гашта наметавонам, модарат ва укаҳоятро гирифта ба ягон тараф кӯчида меравам....	96. a made man- шахсе, ки ояндааш таъмин аст, мавқеи устувор дар ҷомеа And don't bother your head about losing your job. You're a made man now. I'll see to that. Ва дар фикри аз даст додани кор сари худро накашед. Акнун Шумо марди муваффақ ҳастед. Ман ба ин ғамхорӣ мекунам. (J.B.Priestly, Wonder Hero, ch.II) Lovelock is a made man since that

	Сотим Улуғзода “Навобод”. Боз аз ӯҳдааш набаромада, шарманда шуда, дар байни мардум сар бардошта гашта натавонӣ, чӣ мешавад? “Газетаи муаллимон” сах.60	speech he made as Prosecuting Counsel at the Assizes. Лавлок пас аз суханронии ӯ ҳамчун айбдоркунанда дар маҷлисиҳои судӣ шахси муваффақ шуд. (DEI) (481 с.)
5.	Бе дарди саре нишаста будам, пул (зар) додаму дарди сар харидам Ниг.Пул дода дарди сар харидам. Лаънат ба он бузаки микморуқ.... Бе дарди саре нишаста будам, пул додаму дарди сар харидам. Биллои азим ки ин дафъа ёфт шавад, садқаи сар гӯён кушта мехураму чонома халом мекунам. (С. Улуғзода “Калтакдорони сурх”). Бе дарди саре нишаста будам, зар додаму дарди сар харидам гуфтагӣ барин як гапи беҳударо гуфтаму сарамро ба боло мондам. (М.Миршакар “Сухбати натиҷанок”) сах.90	977. all covet, all lose- бисёр орзу кардан, некиро надидан (зарбумасал) (с.183)
6.	Беш аз беш	266. roll in wealth- дар тилло оббозӣ

	Зиёдтар, бештар, рӯз ба рӯз зиёдтар. Аз ин сабаб ба ободонӣ ва марказият додани қувваҳои адабӣ, илмӣ беш аз беш кӯшиш менамояд. А. Мирзоев “Биной” сах.107	кардан Could she not realize that it cost money to keep a servant? Did she think he was rolling in wealth? Оё вай намефаҳмад, ки нигохдории хизматгор пул аст? Оё вай фикр мекард, ки ӯ дар сарват оббозӣ мекунад? (А. J. Cronin, Hatter’s Castle, book II,ch.II) (с.811)
7.	Бурд кардан фоида ба даст овардан, кори худро пеш бурдан. Ака гӯед, ука гӯед, як навъ карда кори худатонро пеш бурдан гиред: ана дар ҳамин вақт бурд мекунед.... С. Айни “Дохунда” сах.144	
8.	Бурду бойшуда Пули бурду бохтшуда дар аснои гаравбандӣ ва қимор. Ҳарифон бо якдигар гарав мебастанд ва тамошобинон бологарав мемонданд, ки дар натиҷа маблағи бисёр бурду бой шуд. С.Айни “Ёддоштҳо” қ.1 сах.144	608. coin (mint money) – зуд сарватманд шудан, пул кор кардан, бо тилло оббозӣ кардан -In the words of his friends... he was coining money. - Ба гуфтаи дӯстонаш... ӯ пул кор мекард. (M. Braddon, Cloven Foot, ch.XIV) -I wouldn’t want anybody who knew me, or anybody who appreciated my work, to see some of the shows I’ve been in. But this was good. With any luck, we could have coined money with it. - Ман намехостам касе, ки маро мешиносад ё

		касе, ки кори маро кадр мекунад, баъзе намоишхоеро, ки ман дар он иштирок кардам, бубинад. Аммо ин хуб буд. Агар бахти мо бошад, мо метавонем аз он пул кор кунем. (J.B. Priestly. 'The Good Companions', book II, ch.I) (с.511)
9.	Гови касе гӯсола зоидан Бахт ба касе рӯ овардан, аз чизе хурсанд будан. -Ҳамон рӯз говашон гӯсола зоида будааст-мӣ, ба ман дилаш сӯхта ва бо раҳму шафқат сар чунбонда гуфт..... П. Толис "Тобистон" сах. 228	976. be born with a silver spoon in one's mouth- бо қошуқи нукра дар даҳон таваллуд шудан Fler was born with a silver spoon in her mouth; she thinks she can do what she likes. Флер бо қошуқи нукра дар даҳон таваллуд шудааст; вай фикр мекунад, ки ҳар коре, ки ба ӯ маъқул аст, карда метавонад. (J. Galsworthy, 'The Silver Spoon', part I, ch.IX) (с.708)
10.	Даруни касеро гург дарронидан Серпул будан, пули бисёр доштан,2. Пули зиёдеро ҳавоӣ сарф кардан. 1.Ба ман пул писанд не...Дар даруни пул бозӣ мекунам. "Газетаи муаллимон" 2.Мана, маро бин, аз бахтам гардидам, дар даруни пул бозӣ карда, дар чаҳор гӯшаи	28.have (got) jam on it- дар сарват зиндагӣ кардан, муваффақ шудан He is always complaining about the difficulty and hardship of his lot, but compared with most of us he's got jam on it. Вай ҳамеша аз мушкилот ва мусибатҳои сарнавишти худ шикоят мекунад, аммо дар муқоиса бо аксарияти мо, ӯ муваффақ аст. (с.411)

	шаҳр чоҳу ҷалол дорам. “Хорпуштак” сах. 288	
11.	Дасти ёрӣ додан Ба касе ёрӣ додан, кӯмак расонидан, мададгорӣ кардан. Ҳар ду ҳам барои зер кардани ҳаракати озодхоҳии меҳнаткашон заҳру ханҷару чубаи дорро дарег намедоранд. Ҳар ду ҳам дар ин роҳ ва дар ин мазҳаб ба ҳам дасти ёрӣ медиҳанд..... Ҷ. Икромӣ “Духтари оташ” сах. 308	-
12.	Чизе ба даст омадан Ҳосил шудан, ба вучуд омадан. 1. Колхозӣ шумо колхозӣ пахтакор аст, боигарии он асосан аз пахта ба даст меояд. С. Улуғзода “Навобод” 2. Муваффақият худ аз худ ба даст намеояд. “Тоҷикистони советӣ” сах. 316	232. the idle rich – сарватмандони бекор For I personally charge that there is now existing an absolutely fiendish conspiracy on the part of the money-masters of the world- the great bankers, their industrialists, and the idle and pampered rich* whom they have set up as a dominant class above the miserable many- to enslave those miserable many everywhere and keep them so enslaved. Зеро ман шахсан баҳс мекунам, ки дар айни замон аз ҷониби соҳибони

		пулҳои ҷаҳонӣ - бонкдорони бузург, саноатчиёни онҳо ва сарватмандони бекор ва хаста, ки онҳо бар бисёре аз бадбахтонашон дараҷаи бартаридошта гузоштаанд, як тавтиаи комилан иблис вучуд дорад, то ин бадбахтонро дар ҳама ҷо ғулом кунанд ва онҳоро дар чунин ғуломӣ нигоҳ доранд. (Th. Dreiser, “War and America) (с. 630)
13.	Дасткушод шудан Боҳиммат, сахӣ, ҷавонмард шудан -Иштиҳо карнай, рафик комиссар, хусусан дар вақти бекорӣ. Старшина бошад, ҳеч не ки дасткушод шавад. Ҷ. Икромӣ “Қаҳрамони канори Днепр” сах.327	-
14.	Дастурхон кушода доштан Меҳмоннавоз будан, имконияти меҳмондорӣ доштан. Азбаски бойбача буд, дастурхони кушодае дошт, баъзе шоирон ва мусиқанавозон ба он ҷо омада мерафтанд.	741. friends may meet, but mountains never greet- кӯҳ бо кӯҳ якҷоя намешавад ва одам бо одам ҳамеша якҷоя мешавад (с.300)

	С. Айнӣ “Мухтасар тарчимаи холи худам” сах.329	
15.	Дег ҳам равған шуд, чумча ҳам Дар мавриде гуфта мешавад, ки касе ба серию пурӣ расида бошад. Хазиначӣ: “ хуш, тақсир” гӯён аз пеши подшоҳ баромада рафту баъд аз фурсате як халтаи пури сар ба муҳро оварда ба Афандӣ дод. Афандӣ шодону шукуфон халтаро бардошта тозон-тозон ба хонаи худ рафт ва ба занаш гуфт: -Акнун дег ҳам равған шуд, чумча ҳам, баъд аз ин агар меҳохӣ, ҳар рӯз даҳ ранг либос пӯш, даҳ хел ӯсмаву сурма, сафедиву сурхӣ мол, ҳар рӯз даҳ бор ҳаммом рав, ман ба ту пул медиҳам. “Афсонаҳои халқи тоҷик” сах.349 Ба кӯрпа (чогаҳ) нигоҳ карда пой дароз кардан	310. a bed of down зиндагии ором, зиндагии бихиштӣ, на зиндагӣ, балки бофароғат It was too much like a bed of down. Jennie was too worshipful. Ин ба зиндагии бофароғат хеле монанд буд. Љенни хеле боэҳтиром буд. (Th. Dreisel ‘Jennie Gerhardt’, ch. XXXI) 315. early to bed and early to rise makes a man healthy, wealthy and wise- барвақт хоб рафтан ва барвақт бархостан одамро солим, сарватманд ва оқил мегардонад. She waited patiently till I was composed, and declaring that she too, was tired, she quoted. Early to bed, early to rise, makes us all healthy ,wealthy and wise. Вай пурсаброна интизор шуд, ки ман ором шавам ва изҳор дошт, ки ӯ низ ҳаста шудааст, иқтибос овард. Барвақт хоб рафтан, барвақт хестан ҳамаи моро солим, сарватманд ва оқил месозад. (A.J. Cronin, ‘The Green Years’, book I, ch.4) (с.73)

	Имконият, шароитро ба ҳисоб гирифта ба коре шурӯъ намудан, бо фикру мулоҳиза кор кардан. 1.-Мову шумо,-гуфтӯ, чин бар чабин кашида,- бояд ба кӯрпаамон нигоҳ карда пой дароз кунем. Бе туфлии амиркон ҳам зиндагонӣ кардан мумкин. Р. Амонов “Зиндагӣ”(Шарқи сурх) сах. 582	
16.	Ишками серро чӣ парвои ишками гурусна Сер аз аҳволи гурусна хабар надорад, бадавлат ҳеҷ гоҳ ғами камбағалро намехӯрад. -Рӯз қариб пешин шуд, ханӯз аз ин зиндонбонӣ Худобехабар хабаре нест,- гуфт яке. Дигаре гуфт: -Рафта дарро задан даркор аст, вагарна вай кай ки ҳудаш хоҳад, ҳамон вақт меояд аз гушна мондани ману ту чӣ парво дорад? “Ишками серро чӣ парвои	232. the idle rich – сарватмандони бекор. For I personally charge that there is now existing an absolutely fiendish conspiracy on the part of the money-masters of the world- the great bankers, their industrialists, and the idle and pampered rich* whom they have set up as a dominant class above the miserable many- to enslave those miserable many everywhere and keep them so enslaved. Зеро ман шахсан баҳс мекунам, ки дар айни замон аз ҷониби соҳибони пулҳои ҷаҳонӣ - бонкдорони бузург, саноатчиёни онҳо ва сарватмандони бекор ва хаста, ки онҳо бар бисёре аз

	ишками гурусна” гуфтаанд. С. Айнӣ “Дохунда” сах.501	бадбахтонашон дараҷаи бартаридошта гузоштаанд, як тавтиаи комилан иблис вучуд дорад, то ин бадбахтонро дар хама ҷо ғулом кунанд ва онҳоро дар чунин ғуломӣ нигоҳ доранд. (Th. Dreiser, “ War and America) (с. 630)
17.	Кори касе (ба) болои (рӯйи) равған (будан) Нағз пеш рафтан, равнак ёфтан, омад кардан, фоидаманд будани кори касе, даромадҳои ғайриқонунӣ доштан. –Агар тирамоҳ хуб ояд, имсол кордамон ҳатман болои равған аст! “Тоҷикистони советӣ” Дидаанд, ки тафтишчиён одамони худиянд корашон омад мекунаду кордашон ҳам болои равған аст, ин дафъа даст ба моли колхозчиёни кирмакпарвар андоختанд. “Хорпуштак” сах. 566	562. be (live) in clover – бо шукуҳ зиндагӣ кардан, шоду хуррам, гул -гул шукуфтан, мисли панир дар равған ғелидан The firm was at once as busy as a bee- hive on “easy street”, again, as the expression went, in clover”. Ширкат фавран ба мисли занбӯри асал дар "кӯчаи осон" зинда шуд, боз ҳам, тавре ки мегӯянд, "гул -гул шукуфтааст” (Th.Dreiser, ‘Twelve Men’, ‘My brother Paul” (с.156)
18.	Мурғи давлат аз сари касе парида рафтан	1160. cut up well - пас аз марг сарвати калон гузоштан

	Хукмронӣ, давлат, молу мулк, бахту толеъ аз дасти касе рафт. Мурғи давлат аз сари домолло бебозгашт парида рафт. Р.Чалил “Ҳикояҳо” сах.660	The old banker died....and “cut up” prodigiously well. Соҳиби банк аз олам гузашт....ва пас аз марг сарвати калон гузошт. (W. Thackeray, ‘The Book of Snobs’, ch. VII) (с.193)
19.	Мурғи давлат ба сари касе нишастан Хукмрон шудан, тавоноӣ давлатдор шудан, 2. Бахту толеи касе шукуфт, ниҳоят хушбахт будан. 1.- Мо чаро ба торочкунандаи худ ёрӣ диҳем? -Дузд ҳам бошад, -бой гуфт, - ҳоло мурғи давлат ба сари вай нишастааст. С. Айни “Дохунда” сах.661	686. the devil’s own luck- бахти аҷиб As it chanced by a stroke of the devil’s own luck we pumped a shell into her just abaft the conning tower after she rose and before she could get her gun trained on us. Бо иродаи бахти аҷиб, мо пас аз бархостан ва пеш аз он ки ӯ силоҳи худро ба мо нишон диҳад, тирро дар паси буриши ҷангӣ ба он партофтем. (F.W. Crofts, Inspector French and the Cheyne Mystery, ch. XI) (с.473)
20.	Чизе насиби касе будан Расидан, ба даст даромадан; омодаву фароҳам шудан, муяссар гардидан. Ба сари ин кӯҳ давида баромадан насиби он касон буд, ки дар ин ҷо зоида ва	96. a made man -шахсе, ки ояндаи таъмин дорад, мавқеи устувор дар ҷомеа And don’t bother your head about losing your job. You’re a made man now. I’ll see to that. Ва дар фикри аз даст додани кор сари худро нақашед.

	дар ин чо калон шуда бошанд. “Дохунда” сах.695	Акнун шумо марди муваффақ ҳастед. Ман ба ин ғамхорӣ мекунам. (J.B.Priestly, ‘Wonder Hero’, ch. II) (с.481)
21.	Нони касе равғанин шудан 1.Кори касе пеш рафтан; зиндагии нағз ба сар бурдан; 2. Имконияти даромадҳои ғайриқонунӣ муҳайё шудан. -марҳамати ҳамон Ҳамидов буд, ки Ашӯров бухгалтер шуда, нонаш равғанин шуда монд-дия. “Тоҷикистони Советӣ” сах. 722	934. have one’s bread buttered on both sides- как сыр в масле кататься, - чӣ тавр панир дар равған меғелад. (с.107)
22.	Об ба сой мегардаду пул ба бой Пул пулро меёбад, пулдор пул меёбад. Ин дунё бечоракушу бойпарвар аст! “Об ба сой мегардаду пул ба бой”, - гуфтааст кадом маҳмаддоно. Р. Ҷалил “Шӯроб” сах.742	436. like begets like- ў худро меҷӯяд, худро ба худ мекашад, моҳигир моҳигирро аз дур мебинад How could I help it? Like will to like- the boy would come- the girl would see him. Чӣ тавр ман метавонам ёрӣ расонам? Ба ин монанд писарбача маъкул мешавад, духтар меояд, ўро мебинад. (W.Scott, Peveril of the Peak, ch. 14) (с.458)
23.	Пайдову пасандоз Даромад; захира Ман нимаи пайдову	16. have one’s cake baked- доштани маблағ, сарват, зиндагӣ дар фаровонӣ A Wilsden woman vowed that no man

	пасандози худамро ҳамеша ба хайру саховат сарф мекунам.... С. Айни “Ғуломон” сах.800	should have her daughter as a wife who hadn’t his cake baked. Зани Вилсден қасам хӯрд, ки ҳеч марди сарват надошта набояд духтарашро ба занӣ гирад. (The Leeds Mercury, Jan. 30, 1892) (с.120)
24.	Пайдову пасандоз кардан Ёфта захира кардан. Агар ту ҳам пайдову пасандоз карда тавонӣ, чизеро ки хоҳӣ, меҳӯрӣ. С. Айни “Ғуломон” сах.800	325. pile up the rocks- пул кор кардан What’s the matter with the old man’s piling up the rocks. Don’t want to be disturbed I guess. Чӣ шуд, ки пирамард пулҳоро чамъ мекунад? Шояд онҳо намехоҳанд, ки ба ташвиш оянд. (R. Kipling, Captains Courageous, ch. I) (с.638)
25.	Пасандоз намудан (кардан) Захира намудан, барои рӯзи мӯҳтоҷи пул ё чизеро эҳтиёт карда мондан. -Пули ман пасандозкардаро ҳам ба ҳисоб гир..... “Маориф ва маданият” сах. 813	627. money is a good servant, but a bad master – одам бояд пулро ихтиёрдорӣ кунад, на пул шахсро. Here, you know, money makes the man, as the vulgar proverb has it. Дар ин ҷо, Шумо медонед, пул шахсро тавре месозад, ки зарбулмасали дағалона меғӯяд. (E.Bulwer-Lytton, Pelham, ch. 35) (с.512)
26.	Пули бедардимӣ Пули ғайримеҳнатӣ, пули муфт. Ба ҳамин тариқ ӯ ҳар рӯз аз фурӯхтани намак садҳо сӯм	786. muck and money go together- сарват бо роҳи ростқавлӣ ба даст намеояд (с.520)

	пули бедардимийён ба даст оварда, қисаи худро пур мекунад, вале ин корро касе тафтиш наменамояд. “Тоҷикистони советӣ” сах. 860	
27.	Пулмаст шудан Аз серпулӣ худро гум кардан, аз серпулӣ рафторҳои ношоям кардан. Ин ҷавони наврас монанди ақою падараш пулмаст шуда, ба арақнӯшӣ сар кард. “Маориф ва маданият” сах.864	978. the cow knows not her tail is worth until she has lost it.- гов думро то гум кардани он кадр намекунад. Он чизе ки мо дорем, нигоҳ намедорем пас аз даст дода гиря мекунем. (с.183)
28.	Пулёбу чизёб шудан Аз уҳдаи ёфтани пулу чиз баромадан, меҳнат карда пулу чиз меёфтагӣ шудан. Модарам ҳам акнун аз ман розӣ буд, “бачаякам пулёбу чизёб шудааст” мегуфт..... П. Толис “Тобистон” сах.864	547. every oak has been an acorn- аз каме бисёр Many great men were once poor, unimportant boys. Great oaks from little acorns grow. Бисёр одамони бузург замоне писарони камбағал ва муҳим набуданд. Аз хурд калон мерӯяд. (DAI)
29.	Рӯзи касе ба подшоҳӣ гузаштан Бо серию пурӣ ҳаёт гузаронидан, ба ҳеҷ чиз муҳтоҷ набудан.	706. swim in luxury- дар серую пурӣ ғӯтидан

	Ту чунин зӯрманд мебошӣ, ки ба ҳар касбу кор ки даст занӣ, рӯзат ба подшоҳӣ мегузарад. С. Айни “Ёддоштҳо” қ. 2 сах. 913 2. Бо ҳамин кор рӯзам ва рӯзи хонаводаам ба подшоҳӣ мегузарад. С. Айни “Ёддоштҳо” қ.1 сах.913	
30.	Серию пурӣ фаровонӣ, бисёрӣ -Сахтиҳое, ки мо дар ин ҷо бе шумо кашидем, ба машаққатҳои шумоён дар ҷанг аз сар гузаронидагӣ нӯги остин намешавад,-гуфт Ҳалима,-рост, зиндагонӣ пеш аз ҷанг барин серию пурӣ набуд. Р. Ҷалил “Ҳикояҳо” сах. 98	49. a king’s ransom -маблағи калон, миллион, кӯҳҳои тиллоӣ this afternoon we’ll have something in our insides to make us warm, if it cost a king’s ransom. ...нимаи дуҷуми имрӯз мо дар дохили мо чизе хоҳем дошт, ки моро гарм мекунад, ҳатто агар он ба маблағи калон бошад. (Th. Hardy, ‘Life’s Little Ironies’, Absent-Mindedness in a Parish Choir) -While I was in the cab, I took out my wallet and sort of counted my money. I don’t remember exactly what I had left but it was no fortune or anything I’d spent a a king’s ransom in about two lously weeks.

		- Вакте ки ман дар таксӣ будам, хамёнабро гирифтам ва пуламро ҳисоб кардам. Ман аниқ дар ёд надорам, ки ман чӣ мондаам, аммо ин ҳолат ё чизе набуд, ман тақрибан дар ду ҳафтаи даҳшатнок маблағи калон сарф кардам. (J.Salinger, 'The Catcher in the Rye', ch.XV)
31.	Ванг-ванг сарф кадан-бе ҳисоб сарф кардани пулу мол: Ғаффор-и ға-ға пул-а йофта ванг-ванг сарф кад-у акун чо кадан-а-ша надоништа гаштас. Саҳ. 54	13. (live) at rack and manger- ҳаёти осудагӣ ба сар бурдан, чӣ тавр панир дар равған меғелад As through a glass darkly, we with our own eyes...discern at most: a blustering, dissipated human figure...tearing out the bowels of St.Edmundsbury Convent.. in the most ruinous way, by living at rack and manger there. Мисли шишаи торик, мо чашмони абрноки худро дорем... мо аз ҳама бештар фарқ мекунем: симои пуртазоди инсонӣ... даруни монастири Санкт Эдмундсбериро мешиканад... ба таври харобиовартарин, дар он чо дар дуд ва дар ҳаёти осудагӣ зиндагӣ кардан. (Th.Carlyle, Past and Present, book II, ch.I) (с.616)
32.	Ангушт равғанба ғўтидан- ҳаёти осудагӣ ба сар бурдан,	976. be born with a silver spoon in one's mouth - дар оилаи сарватманд

зисту зиндагонии нағз доштан. Мардак, духтаратон, шукр, аз ҷойи рафтагиш осудагӣ. Рӯзгори кудо чудо тинч будааст. Дах ангушти духтаратон равғанба ғӯтидагӣ. Саҳ.31	таваллуд шудан He was careless about money, because it had always come to him easily...Men born with a silver spoon in the mouth were like that. Вай ба пул бепарво буд, зеро он ҳамеша барои ӯ осон буд...чунин мардоне буданд, ки бо қошуки нукра дар даҳон таваллуд шудаанд. (K. S. Prichard, 'The Roaring Nineties'. Ch. 9) (с.708)
---	---

Замимаи 2. Равандҳои динамикии концепти "қашшоқӣ"

дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

1.	Ба азоб мондан машаққат кашидан; нохушиҳо дидан; мушкилӣ кашидан. Лекин аз тарафи дигар халқи бечора ва меҳнаткаш ба азоби дутарафа мемонад.... Ҷ. Иқромӣ “Дар доманаи кӯҳҳои кабуд” с.10	687. down on one's luck – дар мусибат, дар бадбахтӣ, дар вазъияти вазнин, хушбахтӣ тағйир ёфт; Bly...When I see a mangy cat or a dog that's lost, or a fellow-creature down on his luck I always try to put myself in his place. It's a weakness I've got. Блай...Вақте ки ман гурба ё саги гумшуда ё шахси бадбахтро мебинам, ман ҳамеша кӯшиш мекунам, ки худро ба ҷойи ӯ гузорам. Ин
----	--	---

		заъфи ман аст. (J. Galsworthy, 'Window', act II) (с.473)
2.	Азобаш ба сари худаш хар кас барои кардаи ношоистааш азоб мебинад. -мастию ростӣ гуфтаанд, отун,- ҷавоб дод зани раис,-хайр, азобаш ба сари худаш. Ф. Ниёзӣ “Вафо”, қ.11 с.10	-
3.	Акси кор Наомади кор, пеш нарафтани кор. -акси кора тамошо кунед, ки имрӯз навбати кори Савсанҷон будааст..... Ҷ. Иқромӣ ва Е. Мителман “Гуноҳи кӣ?” с.15	-
4.	Аспи бахти касе ба ҳар ду по лангидан Ҳеҷ барор накардани кори касе. Барои ба шуъбаи ғоибонаи институт.... дохил шудан якчанд бор миёнашро аз ҳафт ҷо баста қувваозмоя карда будааст. Лекин чунон ки мегӯянд, асп бахташ ба ҳар ду по лангидааст. “Маориф ва маданият” с.37	29. not to have a rag to one's back- ба факри шадид афтодан, бо ҷомаи куҳна гаштан -Never seems to have a rag to his back and always cadging tucker.Чунин ба назар мерасад, ки ӯ ҳеҷ гоҳ дар паси худ ҷомае надошт ва ҳамеша хӯрок мепурсид. (К. S.

5.	Барбод рафтан Талаф, несту нобуд, торумор шудан; беҳуда сарф шудан; Афсус, ки меҳнати Шумо барбод рафт. М. Миршакар “Қишлоки тиллоӣ” 2. Ҳамаи тарху нақшаи вай дар як дам барбод мерафт. Ҷ. Икромӣ “ Ман гунаҳкорам” сах.71	Richard, ‘The Roaring Nineties’, ch.17) -everything I do you criticise. ‘I don’t. All I’ve said –apart from tonight- that I don’t like you taking money from my father and going off buying clothes although you hadn’t a rag to your back. You’ve got enough clothes for a filmstar’. - Шумо ҳама кореро, ки ман мекунам, танқид мекунед. 'Ман намедонам. Ҳар чизе ки ман гуфтам – ба истиснои имшаб - ин ба ман маъқул нест, вақте ки Шумо аз падари ман пул мегиред ва барои харидани либос меравед, гарчанде ки Шумо дар паси худ ягон либос надоштед. Шумо барои ситораи филм либоси кофӣ доред." (D. Cusack, Heatwave in Berlin. Ch. VII)
6.	Бе давлат агар кишт кунад, об намеёбад, бо давлатро киштаву нокишта баробар Камбағал ҳамеша дар шиканҷаи	-

	муҳтоҷӣ мебошад, кори камбағал ҳамеша пеш намеравад, камбағал бетолъ аст. Худо маро ба давлат муносиб диду дод, “бедавлат агар кишт кунад, об намеёбад, бадавлатро киштаву нокишта баробар” гуфтаанд. (С. Айнӣ “Дохунда”) Чи тавре ки зарбумасал мегӯяд,- “Бедавлат агар кишт кунад, об намеёбад” мекиштанд, об намеёфтанд. (Р.Ҷалил “Ҳикояҳо”) сах.94	
7.	Бекафан шудан Хору зор шудан, бечизу муҳтоҷ гардидан. Барҳам зи дасти онҳо Гитлери шумтан шуд, Ҳам лашкари душманаш бечону бекафан шуд. “Фолклори тоҷик” сах. 97	55. without a rap -бе пул I have seen the Landholders without a rap. Ман заминдоронро бе ягон пул дидам (G. G. Byron, ‘Don Juan canto XI) (с.620)
8.	Бечорагӣ кардан Дар шароити бад рӯз гузаронидан, дар қашшоқӣ ва азоб умр ба сар бурдан; бо касбу кори ҳақиронаи худ машғул шудан.	556. poverty is no sin (vice)- камбизоатӣ гуноҳ (бадӣ) нест Франц. La pauvreté n’est past vice Лат. Paupertas non est vitium (с.598)

	Хадича ва модараш дар хона дарзи касонро медӯхтанд, бечорагӣ мекарданд. (Ҷ. Иқромӣ “Шодӣ”) сах.107	
9.	Бечорагии худро карда гаштан Овораи зиндагии камбағалонаи худ будан, фақирона зиндагӣ ба сар бурдан, ба касбу кори худ машғул будан. Ҳукумат замин дод, ҷой дод, гову пул дод. Бечорагиашро карда бахузур гаштааст. Р. Ҷалил “Одамони ҷовид” қ.1 сах. 107	557. poverty is not a shame, but the being ashamed of it – бечорагӣ шармандагӣ нест, шарманда шудан аз он аст.
10.	Бузе надорам дар рама, не ғам дорам, не ғамхона касе ки молу чиз надорад, ғаму ташвиши онро ҳам надорад. Ман гуфтам, ки бародар ман ҷӣ дораму кӣ дорам, ки гурезам, бузе надорам дар рама, не ғам дорам, не ғамхона! (Ҷ. Иқромӣ “Тори анкабут”) сах.142	-
11.	Гови пир кунчора хоб мебинад Ниг. Гурусна дар хобаш нон мебинад.	-

	-Маро мекушӣ, ҳокимияти советиро кушта наметавонӣ-ку. Ман танҳо нестам. Дӯстони ман хуни маро аз ту мегиранд. -Баъд аз ду-се моҳ ҳокимияти советиро несту нобуд мекунем.... -“Гови пир кунчора хоб мебинад”, фаҳмидӣ? (“Тоҷикистон”) сах. 229	
12.	Аз гов ғадуд Аз чизи калон як қисми ночиз, аз ҳиссаи калон андаке. Барои бандиёне, ки дар берун кас доштанд, ошу нон меомад; лекин аз ин ошу нон ҳам сахми калонро бандиёнон хӯрда, “аз гов ғадуде” ба худи бандиён медоданд, ки инҳо ин як лукмаро бо бандиёни бекас бо ҳам медиданд. С. Айни “Дохунда” сах.230	-
13.	Гурусна дар хобаш нон мебинад Ҳар касе ки хоҳони чизе аст, он чизро мегӯяд. “Гурусна дар хобаш нон мебинад” мегӯянд. Дар Ёвон аҳоли дар орзуи об бошанд ҳам,	-

	роҳбарон ба ин зарбулмасал аҳаммияте намедиханд. Б. Шоҳин ”Шунав” (Тоҷикистон) сах. 245	
14.	Гушнагӣ кашидан Дар гушнагӣ рӯз ба сар бурдан, азоби гушнагиро аз сари худ гузаронидан. Ман аз гушнагӣ кашидагӣ, ман балою батари бисёрро дидагӣ.... Ҷ. Иқромӣ “Духтари оташ” сах.251	-
15.	Давлати касе саҳт будан Пойдор будани сарвати касе.2. мушкил будани рӯёнидани чизе аз касе. -Хуб, садқаи суҳанатон, тақсир,- гуфт даҳбошӣ,-вақте ки ин бача хӯчаини ман меҳмони Фатҳуллобой аст гуфт, ман умедвор шуда будам, ки фардо пули як дегҷӯш мерӯяд, давлати хӯчаинаш саҳт будааст, ки Шумо расида омадед. С. Айнӣ “Дохунда” сах.270	558. when poverty comes in at the door, love flies out of the window- вақте ки камбизоатӣ дарро мекӯбад, муҳаббат аз тиреза берун мешавад
16.	Аз дарё (баҳр) як коса (қатра) об	-

	Аз бисёре каме. -Мардонбой, бо ин пулхо давлати Шарофбой кам намешавад, аз дарё як коса об гуфтагӣ барин. Б. Азизӣ “Таҷриба” (“Шарқи сурх”) сах.289	
17.	Чизеро аз даст гурезонидан 1. Аз чизе маҳрум шудан, бе насиб мондан. 2. Ба мақсад нарасидан. Агар санчидакориҳои ту намешуд, мумкин буд, ки мо шикори худро аз даст гурезонем. С.Айнӣ “Дохунда” сах. 303	340. we know not what is good until we have lost it- он чизе, ки мо дорем, нигоҳ намедорем, аз даст дода гиря мекунем;
18.	Ба замин афтода мондан Аз ҷиҳати иқтисодӣ очиз, нотавон шудан, муҳтоҷи ёрдами моддии касе гардидан. Дид, ки Бозор бо ин қадар ба замин афтода намонд ва ба хизмати дари хонааш муҳтоҷ нашуд..... С. Айнӣ “Дохунда” сах.461	-
19.	Зар бар сари фӯлод (пӯлод) нӣҳ нарм шавад Пул ҳар масъалаи мушкилро ҳал менамояд.	361. the goose that laid (lays) the golden eggs- манбаи пул, ғанисозӣ, мурғи тухми тиллоӣ оваранда;

	Дар ин кор зар даркор аст, зар! Хар чи гуна зани саркаш бошад хам, бо дидани зар ром мешавад, “зар бар сари фӯлод нихӣ, нарм шавад” С. Айний “Ёддоштҳо” қ. 2 –Не, бародар,- гуфт китобфурӯш,- сукути ин нухаи шуморо пурра кардан кори осон ва арзон не, фақат бо дуои неки шумо намешавад.....зар бар сари пӯлод нихӣ, нарм гардад. Қ. Икромӣ “Тори анкабут” сах.467	he could see that McGrath upon the death of the goose that laid the golden eggs, might well be carried away by the impulse to make a last packet out of his poor employer. Вай медонист, ки Макграт пас аз марги мурғе, ки тухми тиллоӣ дошт, метавонад ба хоҳиши аз корфармои камбизоати худ тангаи охиринро фишор диҳад. (I.Murdoch, ‘The Nice and the Good’, ch.8) (с.327)
20.	Ишками касе танбӯр навохтан Гурусна будан. Ишкам бошад, бештари ин вақтҳо танбӯр менавозад. С. Айний “Дохунда” сах. 501	869. hunger breaks (through) stone walls- гуруснагӣ деворҳои сангро мешиканад
21.	Кӣ кашад чабру ҷафо, кӣ кунад кайфу сафо Мехнат, азобу машаққатро касе кунаду роҳати онро каси дигар бинад. 1.- Ана, Саркор, ба муродатон расидед. Гиред, шипанг аз они Шумо. Кӣ кашад чабру ҷафо, кӣ кунад кайфу сафо.	-

	“Занони Тоҷикистон” 2. Охир ин давлат ба осонӣ ба даст надаромадааст.”Кӣ кашад чабру чафо, кӣ кунад кайфу сафо”. Р. Чалил “ Субҳи сахро” (“Шарқи сурх”) с.579	
22.	Мо дузд шудему шаб моҳтоб Дар чизе толеи касе натохтан, ба муқобили кӯшишу ҳаракати касе кори он омад накардан; бетолеъ будан. -“Мо дузд шудему шаб моҳтоб”. Имрӯз барои ба театр рафтан билет дода буданд, рафтем, ки ҳамон артисти бозӣ мекардагӣ касал шудааст. Аз ҳамин сабаб бозиро монондаанд, аз ҳамон ҷо гашта омада истодаем. С. Ғанӣ “Табассум” сах. 642	-
23.	Набурда ранҷ ганҷ муяссар намешавад То меҳнат накуни, роҳат намебинӣ, бе меҳнат роҳат нест. Онҳо худ медонанд,ки бе меҳнат роҳат нест ва “набурда ранҷ ганҷ муяссар намешавад”.	1060. no cross, no crown- бе душворӣ мева нест, бе душворӣ Шумо моҳиро аз ҳавз берун намебаред I know it is hard work; but you want to win that prize and we all know the saying, “no cross no crown”. Ман медонам, ки ин

	А. Дехотӣ “Гвардиячиёни меҳнат” (Роҳи пуршараф) сах. 676	кори душвор аст, аммо Шумо мехоҳед ин ҷоизаро ба даст оред ва ҳамаи мо мақоли "бе душворӣ мева нест" - ро медонем. (с.186)
24.	Номи баланд бех аз боми баланд Аз давлатманди бадном будан камбағали некном будан бехтар; Нисбат ба молу мулк номи нек ҷовидонист 1.- Ин ҷӣ хел ном, ки ба гуфтани он забони кас намегардад? - Номи баланд бех аз боми баланд гуфтаанд. С. Ғанӣ “Табассум” сах.713	644. too rich for my blood- ман ин корро намекунам, ин барои ман нест, ин хеле зиёд аст; I am not strait-laced, and I don't mind seeing a fellow throw in a drink once in a while but when it comes to deliberately trying to get away with a lot of hell-raising all the while like the Doppelbraus do it's too rich for my blood! Ман аз воситаҳо шарм надорам ва ман зид нестам, ки як бача гоҳ-гоҳ нӯшад, аммо вақте ки сухан дар бораи кӯшиши қасдан хушк шудан аз об меравад ва пайваста мисли Доппелбрау садо баланд мекунад, ин барои ман хеле қавӣ аст! (S.Lewis, Babbitt, ch. III) (с. 92)
25.	Ҷоидаи сабзӣ аз паи зиёни шалғам барбод рафтан	437. make a poor fist at (of) smth.- кӯшиши ноком барои

	1.Аз пайи фоидаи ночизе рафта, зарари калон дидан, 2. Фоидаи чизе ба зарари чизе баробар гардидан. Салимбой аз ин касб дасту дилашро шуста, тахтаю тиракашро ғундошт, чунки фоидаи сабзӣ аз пайи зиёни шалғам барбод мерафт. Р. Ҷалил “Одамони ҷовид”. қ.1 сах. 240	мубориза бо чизе, натавонистани коре. He made a poor fist of sleeping....But after dawn he dozed off, and soon was dreaming a strange dream. Ў дар хоб бад кор мекард....Аммо субҳидам ӯ хобид ва дере нагузашта хоби ачибе дид. (J. Galsworthy, ‘In Chancery’, part III, ch. III) (с.282)
26.	Хайру баракат паридан Аз байн рафтани серию пурӣ Аз рӯзе ки ба ин ҷо кӯчида омаданд, аз хонаводаашон хайру баракат парид. Ф. Муҳаммадиев “Муҳочирон” сах. 249	193. not to have a feather to fit with- қарздор шудан, пулро аз даст додан he has thrown all his money away in gambling, and now he has hardly feather to fly with. вай тамоми пулашро барои қимор сарф кард ва ҳоло қариб болу παρε надорад, ки бо он парвоз кунад. (SPI) (с. 268)
27.	Як зина паст фуромадан Савлату дабдабаи худро кам кардан Андак гузашт кардан Ин рафиқони ҳиккаашон доимо	-

	дар осмон, алифро таёк гӯянд хам, ҳеҷ гоҳ як зина паст намефуроянд..... “Хорпуштак” сах. 479	
28.	Яки касе ду нашудан Моли пули касе зиёд нашудан. Аҳволи зиндагии касе хуб нагардидан. Дар зарфи ин солҳо якаш ду нашуд, як пул ҳам ақибандоз карда натавонист ва ба орзуи деринааш- ба хонадор шудан муваффақ нашуд. Ҳ. Карим “Ҳикояҳо” сах. 477	516. (as) poor (as) a church mouse - бечора мисли муши калисо, тамоман қашшоқ
29.	Як бурда нони касе нимта шудан Ризку рӯзии касе кам гардидан. Онҳо бемуҳобот аз сад кас зиёд буданд, қаду басти маро дида ба хаёлам онҳо “Худо заду як бурда нонамон ҳам нимта шуд” гуфта рангашон парид. Р. Ҷалил “Шӯроб” сах. 471	They haven't anything, have they? “No” returned Jessica. They're poor as church mice. Онҳо чизе надоранд, ҳамин тавр не? "Не", - ҷавоб Дод Ҷессика. Онҳо мисли мушҳои калисо камбағаланд. (Th. Dreiser, Sister Carrie, ch. IX)
30.	Абгор шудан - нодор (камбағал) шудан, бечиз мондан. Мана фалон-чӣ гӯянду номам барояд гуфта, ба тавр, амакатон чӣ кор кард? То хекиртакаш ба	510. go to the cleaners – аз даст додан, тамоми пулро аз даст додан I'm in a jam. But I'm not going to the cleaners... Half of this

	карз ғўтида тўи калон карду абгор шуду монд? Саҳ. 5	money is mine... Ман дар душворӣ ҳастам. Аммо ман ба тозақунӣ намеравам... Нисфи ин пул аз они ман аст... (DAS) (с.152)
31.	Беди кал кардагӣ барин шудан- 1.бе пулу чиз ва бебисот мондан: Ҳамин палтоя харед-чӣ, ако ба Шумо бисёр зебо-дия!-Гапат дуруст-куя, мирзочиринга маззаш не. Баъди туй беди кал кардагӣ барин шуда мондем! 2. ришу муйлабро гиронда покиза шудан: -Э, ба Шумо чӣ шуд. Зухурхӯча, мӯйсару мӯйлабҳоя гиронда имрӯз беди кал кардагӣ барин шуда мондед? Саҳ. 51	98. be in low water -бе пул будан, дар шароити танг будан He hastily reviewed the fortunes of his co-directors. Old Fontenoy was always in low water; the chairman a dark horse; Mont was in land, land roght down in value, and mortgaged at that. Вай саросемавор вазъи директорони худро аз назар гузаронд. Фонтенуаи қадимӣ ҳамеша дар санг буд; раиси аспи торик; Монт замин дошт, ки нархи он хеле паст шуд ва илова бар ин, гарав гузошта шуд. (J. Galsworthy, 'The White Monkey', part II, ch. I) (с.799)
32.	Бе пул суханат асар надорад- Ҳоле, ки ту дорӣ,хар надорад- киноя аз камбағалӣ ва бепулӣ.	632. money talks - вақте ки пул гап мезанад, ҳама чиз хомӯш

	Пеш вақтҳо бойҳо, ки пулдор буданд, ба камбағалҳо забони таън расонда: Бе пул суханат асар надорад-Холе, ки ту дорӣ, хар надорад мегуфтанд. Шукр, ки ин хел касони беандешаи шумдаҳан нест шуда рафтанд! Саҳ.55	аст, бо пул ҳама чизро ба даст овардан мумкин аст. All my childhood and yourth I heard a formula “Money talks!”. I never had any money, so to me the formula meant: “Shut up!”
33.	Рӯйи бепул хунук- шахси бепул арзиш надорад. “Рӯйи бепул хунук” мо гуфтанду ба фарзанди одами камбағал духтар намедоданд. Алҳол чӣ? Ба пулу чизат нигоҳ намекунанд, мепурсанд, ки “Домодшаванда чӣ касбу ҳунар дораду кадом мактаби олия тамом кардааст? Саҳ.265	Тамоми кӯдакӣ ва наврасии худ ман формула шунидам “Пул ҳама чиз аст!”. Ман ҳеҷ гоҳ пул надоштам, бинобар ин формула барои ман чунин буд: “Хомӯш шав!” (U. Sinclair, ‘Money Writes!’ ch. I) (с. 512)
34.	Дил рехтан - гурусна будан: Дилам рехт - ку, барвақттар чою ноната биёр! Саҳ.138	1117. cry cupboard- гуруснагӣ, шикам аз гуруснагӣ ноком мешавад.
35.	Дил танбӯр навохтан - киноя аз ҳад зиёд гурусна будан: Занак, ягон дами гарм дорӣ-мӣ? Дилҳо расо танбӯр навохта истодааст-ку!.... саҳ.139	So now away home, my inside cries cupboard. Ҳамин тавр, ҳоло, дур аз хона, рӯдаи ман гиря мекунад. (Ch. Kingsley, ‘Westward Ho!’ ch.25) (с. 190)
36.	Шикастаҳол будан - камбағал,	276. pull the devil by the tail -

	бебизоат кашшоқ будан: Дар гузашта мардум шикастаҳол буд. Шукр, алҳол серию пурӣ..... сах.356	дар ҳолати ногувор, бе пул нишастан, дар шароити ногувор қарор доштан (франц. Trier le diable par la queue)
37.	Суп - сурх часад будан - нодорам, камбағал ва бемолу чиз будан: Чаро ба вай пул қарз додӣ, акнун аз вай пул руёнданат амри маҳол, ҳудаш суп-сурх часаду!..... сах. 259	
38.	Чирки дандон ҳам намондан - нодор ва кашшоқ шудан, бе ҳеҷ чиз мондан: Қарз гирифтед, аз касон молу анҷом гирифта, “тӯйи хӯҷам бинад” қардеду, имрӯз ба худатон чирки дандон ҳам намондааст, ки барои фарзандонатон дафтару қалам харида додан ҳам “пулам нест” меғӯед. Саҳ. 348.	261. not have (got) a bean- бе пул нишастан, як динор надоштан Lady Laura is always staying with people. She hasn't got a bean, I gather. Леди Лора ҳамеша бо мардум мемонад. То ҷое ки ман мефаҳмам, вай як динор ҳам надорад. (A. Christie, 'Partners in Crime', ch. III) (с. 71)

Эзоҳ: мисолҳои дар замима овардашуда аз китоби “Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта (фарҳанги фразеологӣ) / М. Фозилов. Душанбе, 1963. Ҷ.1. – 952 с. 1964. Ҷ. 2. – 803 с.” гирифта шудаанд.